

№ 7-8.  
1910.

# Українська Хатка

Н. Самойкиш

КИЇВ  
БУЛЬВАРНО-КУДРЯВСЬКА 16.

ЦІНА 70 КОП.  
З ПЕРЕСИЛКОЮ 80 К.

# Жертвуйте на пам'ятник М. Шевченкові у Києві!

Гроші дозволено збирати по всій Росії Полтавській губ. земськ. Управі, котра й висилає марки, квиткові книжки для збору жертв. У Києві жертви приймають: Київський Об'єднаний Комітет по збору жертв на пам'ятник Т. Шевченкові. (Городська Дума), газета „Рада“ (В.-Підвальна, 6) і др. українські часописи.

## З М І С Т:

	Стор.		Стор.
О. Нобилянська: Весняний аккорд. Нарис . . .	417	Микола Баєр: Я не хочу . . . . .	457
М. Чернявський: 1. В минулі літа молодії . . .	419	М. Євшан: Поетична творчість Ів. анка (з портретом Ів. Франка). . . . .	458
2. Як хмари за вітром пли- вуть. . . . .	»	М. Рильський: Вечерній світ розливсь . . .	465
П. Богацький: Рожеві квіти. Оповідання. . .	420	О. Напустаєвський: Право особи на національне самовияснення. (Соціально-психоло- гічний етюд) . . . . .	466
А. Шабленко: І я і ти—обоє знаєм . . . . .	428	Христя Алчевська: Майстри слова. Критич- ний шкiц . . . . .	475
С. Чернасенко: Петро Кирилук, драма на 4 дії (дія III) . . . . .	429	А. Діброва: Гармонізаційні засоби в укра- їнській мові. II. . . . .	435
А. Постолювський: Осіння ніч . . . . .	441	М. Сріблянський: „Нове слово“ в українській критиці. . . . .	489
Галина Журба: Солов'ї. Оповідання . . . . .	442	Є. Ст—ський: Львівська трагедія і боротьба за український університет . . . . .	500
В. Таші: Море—кат. Фантазія. . . . .	446	Бібліографія. . . . .	507
Ол. Неприцький-Грановський: Дві квіточки. . .	447	Книжки надіслані до редакції . . . . .	512
Н. Романович: Мандрівник скінчив свою путь. Оповідання . . . . .	448	Оповідки.	
П. Карманський: Ностальгія . . . . .	452		
Гордій Юрич: Проміння. Етюд . . . . .	453		

Малюнок художн. С. Васильківського:

1. Козача о селя.
2. Річка Псьол (на Полтавщині).

## Од редакції та контори.

На черзі до друку призначено такі твори:

**В. Винниченко** „Тайна“; **А. Діброва** „Мати“; **Ольга Нобилянська** „Старі батьки“; **Артим Хомик** „Raison d'etat“; **Д. Д.** „Угорська Русь“; **В. Грищинський** „Космополіти і космополітизм“; **Ю. Бурян** „Юліюш Словацький“; **М. Сріблянський** „Письменник-художник і громадянство“, „На новий шлях“; **Н. Трикулевська** „Музика і моральність“; **Анд. Товкачевський**: „Утопія і дійсність“; **Фрідріх Куммер** „Боротьба поколінів (генерації)“, перекл. **М. Євшана і інші**.

До відомости ш. співробітників журналу „Українська Хата“: праці, на яких не зазначені умови друку, вважаються безплатними. З приводу віршів і статтів, розміром до пів аркуша, редакція в переписку з авторами не входить.

За зміну адреси просимо надсилать 30 коп. вкупі з старою адресою.

## ВЕСНЯНИЙ АККОРД.

Моя хата.

На-округи обсадив її мій дід липами і смереками, послідні — перевезений спомин з гір, а вид з неї — се далека припишна рівнина.

Так мабуть розлягається степ, подібно як отся рівнина наша. Десь далеко добачує мое око сельські хати.

Давно, давно, як був я ще дитиною, пишалась на тій рівнині дубина-ліс. Відтак — мов сьогодні бачу се, ставала вона чим раз об'ємистша і рідшала. А коли я знов вернувся в отсі сторони і мое волосся посивіло — вона, як предки мої в землю ніби позападавши, позникала. Осталась лиш гола рівнина.

До того знов ще розказують, що колись ще за часів наймолодшої дубини, бився тут Собіський з турками і тут і там остались з тої давнини могили-спомини.

Тепер, як кажу, рівнина пригадує степ...

Саме тепер весна; поля зазеленіли. Десь під небосхилом розходиться спів жайворонка. Я уявляю собі його срібно-прозорими перлинами, що кидані невідомою рукою в повітрі... тут, або там сипляться і доходять звуком своїм до наших ушей.

Полями, зеленою рівниною в'ється доріжка.

Я її своїм оком з далека не розріжняю — але вона є.

Приміром, зараз добачаю і можу вже розрізнити: іде здалека, ніби пливе проти моєї хати, чоловік, а за ним жінка. Десь за пів години вони будуть мою хату трохи оподалік минати.

На дворі припікає; він в киптарі, а вона в чорнім сердаці і червоній хустці. Днина ярмаркова.

Десь далі звідси ще за годину ходу, — вони будуть там, на ярмарку.

Чого?

Не мають нічого на продаж...

Але... майже самі не знають... а ідуть...

Переважно тому, що ярмаркова днина, що можна буде з сим і тим бачитися, поговорить, напитися — пливуть вони тою рівниною, повною розгону і сили.

„Взяла-сь з собою кілька яєць?“ ніби чую, кличе чоловік до жінки, не обзираючись.

Він все іде вперед, а вона, як велить звичай, кілька кроків в покорі за ним і несе в своїй барвній, трайстрині<sup>1)</sup> тих „кілька

<sup>1)</sup> Торбині.

яець“. — І пливуть далі в тій рівнині, над ними небосхил, під ними земля... зелень. А робітна днина приманчива пишна аж кричить „не губіть часу, творіть що!“

Ім байдуже.

Так що-тижня. До того свята, неділя, дні минають мов пере-ливаються, а вони однакові.

Дома діти самі без дозору. Праця жде творчих рук, а вони ідуть — тонуть: — зразу в тій рівнині, а далі як їх око вже не добачує — на ярмарку і в корчмі. Вертаються вони аж пізнім вечером або іноді в-ночі.

Час з ними. Ні хвилини не жде.

Через той час день, і ніч, що мов закриває за собою все со-творене, — і те, що жде ще творення — щось рухається вперед... Ниви знов о відтінок зазеленілись дужче; пупці на деревині пороз-пукались більше, трави попідростали... все тихцем, і все більше, дальше, все мов за невидимим планом, укладом — застою не знає. Лиш мужик однаковий. Який був учора, такий і нині, таке і за в-тра жде його.

З праці підіймається на його убійча рука?

З землі тої пишної зеленої плодовиної?

Ні.

З його самого. З його нутра вона виростає. З тої гущавини недбалости і байдужности, в котрій росте і нерозвиваєсь він. З його самого. Він боїться поступу. Не ясною свідомістю, якою розріжняє хліб, а більше інстинктом. З поступу сягає щось за його традицією, в котрій знаходить він також несвідомо опору, і хоче його вини-щити — перетворити. Він се відчуває неясно, інстинктом — і шукає помочі.

Що йому її подасть?

Він не знає.

Наука?

Ні.

Йому від неї страшно.

Вона трудна. Інстинкт здержує. Перетворить щось з його і його дітей, що будуть соромитись його грубої одіжи. — Вона — ні.

Боги?

Може.

В них криється сила, котру його простий розум не розріжняє, а чутте удобряє. Він знає лише: своє матеріяльне істнованне, — а більше нічого. Тонші підземні їх хідники і шляхи куди провадять — добрі чи лихі вони — він не знає.

Так як є, йому добре.

Він — природа. Враз з нею він розвивається, процвітає, плодить... в'яне... скидає осінню листе... далі гасне... він природа...

З висока, з синявого небосхилу, котяться воздухом жайворонкові перленьки, губляться...

Всюди навкруги сила.

Ох, як добре. Парно...

Розкішно жити. І тим, що Богові піддаються, і тим, що науці поклоняються... Їм всім весна процвітає. Кожне творить. Там велике матеріальне... там духове... а всюди вона є — існує — стремиться...

Де початок її?

Ніхто не знає. На одно і вийшло б.

Коли полудене її, кінець? Також не відомо.

Так добре. Вона однакова.

Вона сліпа, могутна велика — вічна...

Жайворонки, співайте!

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА.

\* \* \*

В минулі літа молодії,  
Коли цвіла моя весна,  
Чемов сльоза на дитській вії,  
Була душа моя ясна.

Тепер, коли зима зустріла  
Її морозами не раз,  
Вона остигла, затверділа,  
Мов обернулась у алмаз.

Вона і грала і тремтіла  
Всіма відтінками життя,  
Огнями змінними горіла  
На сонці вічному буття.

Вона й тепер так само сяє,  
Та не тремтить вже, як тоді,  
І гострим лезвом вирізає  
На склі життя свої сліди.

\* \* \*

Як хмари за вітром плывуть над землею,  
Так само проходять людські покоління,  
А сонце довічне пантрує за нею,  
Шле хмарам і людям тепло і проміння.

Умруть колись хмари в повітрі остилім.  
І люде загинуть у мертвій пустині.  
А сонце все ж буде — вже оком бесилим —  
На мертвую землю дивитись, як нині.

М. Чернявський.



## РОЖЕВІ КВІТИ.

Вона — красуня дівчина була...

Сімнадцята весна всміхалася їй і витала зеленим вітам, обсіпанним біло-рожевим цвітом яблуні та акації, котрі росли біля її опочивальні і сторожили вікно од цікавого парубоцького ока. Густо-густо стали ці сторожі біля вікна і вони одні не спускали свого ока з красуні невольниці.

А бувало раним ранком, коли миле сонечко обіллє своїми золотими проміннями закохану, зачаровану землю, то густі віти листям своїм перегорожують йому дорогу до личенька дівчини і спить вона в їх холодку, під їх охороною.

Та було, що й вони будили її: якесь гостре парубоцьке око сміло заглядає під її соромливі вії, стрункий стан наближається до неї, а тепла, дужа рука його вже стискала її рученьку. І питає він: щось таке од чого в грудях захололо, стала кров в жилах... Отямилась... пручається, борикається з ним... Вирвалась і втікла...

Тоді зсунулась ковдра з неї і лежала долу, сорочка зпала: з рожевого плеча і на світ Божий глянули соромливі груди. Лице од боротьби зашарілося, волосся довге розсипалось по білій подушці, а голі руки стиснулись на грудях, ніби щоб обнять того милого, що сниться...

Страшна хвилина для дівчини!.. Не дай, Боже, хто загляне... І застукає у вікно яблоня, як милий до своєї милої, докучивші її чекать під вікном, і прокинеться дівчина, побачить себе такою та скоро, скоро вкриється і ляже на бік досипать свого сну.

Підносились вона, коли сонечно було в неї над головою, коли в садочку квітки томилась вже од денної спеки і затуляли свої чашечки до вечірньої прохолоди, коли все живе під теплими, ласкавими пестощами сонця затихає і, сховавшись в тінь молодих, запашних листочків, милується красою молодості життя.

Піднесеться, накинє на себе щось легке, прозоре, як натяк на її бажання і порхне у садок під розлогий каштан. Здається, сама весна-красна завітала сюди...

Височенька, струнка мов ялина в лісі, жвава, як пташина вона в'ється і щебече, і чарує своїм голосом, своїми рухами. Непосидюча вона бігає, витається з заспаними квіточками, дражниться з пташками, цілується з холодними запашними листочками.

Всі у неї на послузі. Дівчина-прислужниця несе холодну, колодязну воду митись, мати наливає чай, щоб стиг. Плюскається кра-

суня, мов качечка на ставу, обітреться і гляне на себе в дзеркальце: чує і бачить сама свою красу, і любя, і мила собі. А мати сидить поблизу і слідкує за своєю донею. І царівною здається вона їй, тільки царства немає.

П'є чай і розказує мамі свій сон чудний.

— І звідкілля він взявся такий?... мамуню, відкілля?... скажи...

— Таж у тебе з вечора було одчинене віконце, ото вітрець і навіяв... — сміючись казала мати.

І смутилось рожеве личко, хмарились веселі, блискучі оченята, губи стискались мовчанням, а на чоло спадала задума. В уявленню ставала нічна пригода, малювалось обличчя того нахабного хлопця... Серце чогось замирало, дух стиха радів і вже не сила було признаватись в цім мамі...

— Чого засмутилась, доню?... То сон... пусте...

А сама бачила, що пришла весна до неї, як до квіточки і пора цвісти та чарувати її.

— Мамо!.. дзвінок чути... — скрикнула і притьмом побігла по вузесенькій стежці до воріт, що сама протоптала, бігаючи дивитись на подорожних.

Проїхав хтось...

— Мамо, це отця Микити син... студент... — І замовкла, бо перестрашилась вона, що був наче подібний на того, який ві-сні явився, та знову не призналась матері.

А мати й тут догадалась, та мовчала і думала про себе: — пора їй і під вінець!.. красна вже виросла...

І вона потай од доні ждала, виглядала того невідомого, бажаного красуня, який давно вже стояв у неї перед очима і котрий сміло та гордо протянув-би доні благородну руку на житьову путь. Серце нудилось, часами і очі плакали, а його не було...

— Та вона ще молоденька в нас!.. — втішала себе мати.

Раз, у неділю заїхав лікар з міста. Молодий жартовливий хлопець, хоч і не гарний. Вгледів красуню, здригнув і мовив стиха: вона!.. Два тижні жартував з дівчиною, на третю неділю пригорнув у садку і поцілував. На п'яту вже й сватів заслав.

Шкода здавалось красуні молодій весни своєї. Не нагледілась вона ще світом Божим, не начарувалась своєю дівочою вродою, тай не придивилась до людей. Не таким здавався той, що візьме її з собою в той чудовий, невідомий край кохання... Ждала-б кращого, та... хто знає...

— Ну що-ж мені робить?... — питала в-вечері у ясного місяченька, а він всміхався на її запитання і мовчав, як і до сеї пори... Ломила руки, прислуховувалась до серця — мовчало, мовчала й думка.

Не мовчала мати тільки.

— Доню, щастя в твоїх руках. Бери його!.. не кидай!.. Він лікарь... молодий, веселий і знаєш з ним ти щастя... Його знає вся округа за найкращого лікаря...

Хотіла перечить доня, сказати, що серце мовчить, не кличе його, не тужить за ним, та...

— ... полюблю я його ще... — казала собі і раділа незвичайному становищу — зарученої.

Через короткий час, в лиху негоду заїхав до них молодий хлопець — о. Микити син. Вийшла вона. Він встав, привітався і глянув просто в очі її... Почула вона його погляд пильний, забилось серце, оніміло...

Почали балачку... Призналась, що зарученою стала і здивувалась, бо не з тою радістю говорила, як було раніше. Питала його, що робить, де пробуває весь час, що до них не загляне.

— ... мабуть не цікаво в нас? — підпустила шпильочку наприкінці.

Хотів говорити, що й несподівався, як весело йому тут та, здавалось, гріх це казати. Розказував про свою таємну роботу у городі, говорив про якусь „боротьбу“, про „нове царство волі“... і багато, багато, аж самому ніяково було.

А вона слухала й милувалась огнем його захоплення, раділа, що довірився їй, зовсім чужій йому людині і марила тим новим, незнаним життям його.

Виглянуло сонечко... Заблищало сріблом облите листя у саду і загорілися самоцвітами краплини роси на них. Знов горів день радістю і щастям. Сідало сонечко, а він прощався вже, бо треба, казав, поспішити у город. І знов чула вона огнений погляд і могутий стиск руки...

— Молоденька, гарна-ж бо яка!.. очі, мов вуглики чорніють... Заручена вже... — струсила ним остання думка. — Чиста, жива душа... Заміж йде... Отцвіте не розцвівши польова чудова квіточка... Загине ні за гріш... Вирвать-би її звідцілья... поставить на сонце... під бурю лиху, нехай цвіте й гартується... А-а-а... нема сили моєї в тім... — і набив шапку на очі і замовк на довгий час.

І знала вона: поїхав він у великий город та пропав. Рідні не мали відомости про нього. — „Де він?... що з ним?“... ставили зрідка ці питання перед нею. — „Хто знає“... був одвіт і все гинуло, гинула й пам'ять про його.

А часами в годину, коли сонечко стоїть низько-низько над землею і привітно всміхається своїми прощальними проміннями, вона споминає прощання з ним і його погляд і його потиск.

Час йшов... Пролетів рік. З зарученої жінкою стала вона. Не було цвіту в її весні, не було вогню в її кохані... Та вона погодилась зо своїм становищем і тиха, покірна йшла тою дорогою, яку, вірила, призначено їй долею.

— Він повернувся до-дому!.. — спалахнуло огнем од цієї вістки серце її, забігали думки в голові, спутались прості, рівні чуття її. І родилось нестерпиме бажання його бачить і страшно було. І хотілось нагадати йому торішний погляд і колишній стиск руки, та соромно було їй — чужій жінці...

— Боже, як станеться так і буде!.. Піду просто... — і завмерла в чеканню.

---

Був баяль... Була вона там, був і він. Блукало око його по обличчях безнадійно і стріло щось знайоме. І згадались йому знов очі, мов вуглики... Привітались як давні знайомі...

— Вч танцюєте?.. — питає він.

— Ні... не хочу, — одмовила правду, щоб тяжко на душі не було.

— І я не хочу... поговоримо...

І що, здавалось-би, було спільного в них?.. зовсім чужі... Раз, один раз на хвилинку зустрілись і промовили одно-одному „прощайте“... Та слово за словом і знайшлося те, що було цікаве обом...

Оповідав він: не довгий час пробіг, а багато де-чого сталось для нас обох... Ви були вільною пташкою та попались в сільце кохання і стали жінкою...

Тут вона хотіла йому суперечить, та слово зкам'яніло і стало в горлі... Слухала далі і чула недійсність в його словах, чула, що не знає він, не бачить, що діється в неї в грудях...

А він говорив:

— Ви маєте тепер своє тепленьке гніздечко, маєте щастя в своїх руках... А я, як те перекоти-поле тиняюсь по світі, шукаю свою долю і знайти її не годен... Бувало в люту годину, де-небудь в тюрмі суворій, на твердій постелі, під холодною ковдрою, раним ранком, коли ще спить денний гармідер, мені увижались такі оченята-вуглики і мигали мені, і вабили під свій теплий, ласкавий захист... І боляче ставало, що в дійсності їх немає в мене... І заздрісно було, що в когось є щось краще, а в мене тільки гнилий куттик тюрми...

...Я почув, що ви побрались, давно, в скрутну добу. Діло, яке я так любив, падало, руки безсило стискались в одчаї, а помічі не було... Одне горе, одне лихо окутало всю мою істоту і провітку не було... А як вчув я, що ви оддались, спогадав ваші очі, бо їх я тільки й знав, та гірко стало мені... Чого?.. я й сам не знаю... Надії у мене не було, а мабуть через те, що в когось є щастя, а в мене його немає... Мені захотілось мати свій власний куточок в життю, куди-б ніхто не заглядав... Я... позаздрів вам...

Вона слухала і згадувала, як, подавши слово згоди своєму нареченому, їй все здавалось, що вона щось руйнує, щось таке ніжне чисте топче ногами, бруднить... Що це було — вона й не знала і одгонила думку про нього, перемагала себе і йшла далі... Тепер тільки вона добре зрозуміла, що то було, знала, що віще серце чуло все і нагадувало і боролось за свою волю.

— Ох!.. — зітхнула вона безнадійно, з жалем, та зустрілась поглядом зо своїм чоловіком, стріпнулася і взяла себе в руки...

Після вечері встали пізно, вже почало сіріти на дворі. Барабан скоріше почав вибивати такт, голосніше та веселіше гула велика труба. А кавалери вторили їм своїми підборами і кружлялись пари вже жвавніше та ближче тулились одне до одного. Чарки кріпкого наддали жвавости, розвіяли втому та побороли сон, який змикав тяжкі віі. Всі ніби переродились.

Вже вільніше чула себе вона і забула погляд чоловіка. Самі ноги йшли й шукали його, а очі перебігали вперед по кімнатах і, повні уваги, не бачили нікого і нічого...

— Де він?.. — складався язик, щоб сказати це слово... Нігде не було!.. Туга стиснула серце і пусто стало в повній залі... Одна думка, одне бажання — бачить його — опанувало нею.

— Йде!.. — мало не скрикнула вона.

Очі весело сміються, втомлене лице зблідло та стало ще кращим, ніби яснішим. Крок був веселий, вільний і прямував до неї...

Вона це бачила і раділа...

— Душно тут, чи не правда?.. Ходім у садок... там так гарно... сонце вже сходить...

— Ходім... — ледве чутно одмовила і пішла за ним. В цю хвилину він один на цілому світі існував у неї.

Музика вдарила мазурку і парі, які проходились у садку, заметушилились і пішли бігцем у залу. Через хвилин дві стежка опустіла. Вони попідруку пішли у садок. Море квітів, скроплених холодною рососою, посилало різноманітні пахощі та панило і так не тверезі голови. Легкий, ранішній вітрець колисав верхів'я дерев і свіжив чоло їх... Вони йшли мовчки. Вже й кінець стежці... Стали.

— Дивіться, як чудово сонце сходить... Глянеш туди і бачиш: буде гарний день, повний сонця, чарівного світу і звабливих радощів... Отак коли подивишся й на вас, то як на велике сонце, чуєш, що тут радощі, сонце, світ і щастя життя... Вхопив-би його, вкрав і поніс з собою туди, в світи, де темно, нудно та скрутно жить...

Глянув її в очі. Вони дивились в його повні глибокого чуття, повні щастя та радості і тільки там в куточку таївся сліпий жах перед новиною і невідомістю. Пройшла хвилина... Друга проповзла... Мовчать...

— Марійко!..

— Андрійку!..

І мовчки вхопив він її за руку повище ліктя і тиснув. Чув він в своїх руках її тонку, гарячу, ніжну руку і бачив як вона своєю вільною рукою одіймала його руки. А очі дивились одні в другі, серця сповнялись новим могутим чуттям і тягнулись ближче вони одне до одного...

Листатий оріх заховав їх од людського, нахабно-цікавого ока, а перший, соняшний промінь осяяв їх і своїм одблиском сліпив їм очі. А там на веранді греміли труби, барабан величаво вибивав своє одноманітне: бум-бум-бум!.. бум, бум-бум, бум!.. надривав голос у залі деріжор і пітніли кавалери, вироблюючи чудернацьке solo...

Цок!.. цок-цок, цок!.. співала маленька червоногруда птичка горихвістка в ближнім кущеві порічки і перелітала далі з гилочки на гилочку...

— Пусти!.. — промовила вона.

І сягнули в його очах її гарні, рожево-червоні, повні губи, випустив він руку і, схопивши в один мент її всю в обійми, притулився губами до її уст...

Завмерли в дивнім щасті...

Вирвалась і наче гналось за нею лихе страхіття, пішла скорою, спішною ходою до хати, од нього...

А він стояв і, приклавши до чола мокрі, холодні листки оріха, зморщив його од жару і почував себе тут якимсь ніяковим, нікчемним і.. самотнім. Одійшов од оріха, вдихнув глибоко свіже повітря і знов радісний і дужий пішов по стежці.

— Що це?.. Щастя?..

...Щастя хвилини, поки господар чуття, говорив розум, а далі мука... Вона-ж чужа жінка... вона не вільна кохати тебе... Не дасиш ти її щастя, а тільки зруйнуєш той спокій, який існує в них... Не руш!.. Будь людиною!..

І мимоволі пішов до кімнати і почав шукати її. Всюди не було. Почав турбуватися, мучитись, думки страшні лізли в голову.

В білярдній стрів її чоловіка — сірий од втоми, заклопотаний, він держав кий на плечі і пильно дивився за білим шаром „5“. Прийшла його черга, вдарив, не попав і гидко вилаявся.

Андрій пішов далі з думкою: де вона?.. А може в жіночій?..

Підійшов до дверей жіночої кімнати і змагався з думкою: не можна!.. та постукав у двері!.. Ніхто не обзивався!.. Він одчинив широко двері і бачив біля дзеркала стоїть вона!..

— Ви сердитесь на мене? — кинувсь він з питанням. — Простіть мені!.. Марійко!..

— Хіба на вас можна сердитися... Йдіт відцілля... надійде хто!..

— Йду!.. йду!.. забудьте все... Я не мав права... — і вибіг щасливий у залю, а слова її: „хіба на вас можна сердитися“ — все стояли в ухах, ніби рідний, милий, забутий мотив.

Баль кінчався... Гості роз'їжались... Їхала вона і хвалилась чоловікові, що і без танців вона сьогодні не скучилася. Він її не слухав, бо захоплений був тим, що програв!..

Через два тижні Андрій повертався вже у город, до свого діла та заїхав попрощатися з молодим подружжям.

— Здрастуйте та прощайте! — каже він, на порозі зустрівши її. — Я їду вже на старий пост... А де чоловік?..

— Десь у місті, зараз прийде... Заходьте!.. Та чого так скоро од'їжаєте?.. — питає, шукаючи зустрічі з його соромливим поглядом.

Він почуває, що вона йому далеко не чужа вже істота, що має він право сказати їй багато більше ніж сухе — прощайте, та настирлива думка: не можна... чужа жінка... руйнувати їх спокій... закинуть муку в груди... — одіймала сміливість, робила з його бажання великий гріх, непростений вчинок.

— Будьте ласкаві, де-б мені написати відкритого листа? — поборов він все і запитав її.

— А прошу сюди!.. у кабінет чоловіка!..

І голос її обірвався. Серце затьохкало... Здавалось, вона виявила свої таємні заміри... Тремтячою рукою показала вона біля столу місце і дала перо.

— А це ваша картка? — питав він, тримаючи в руках фотографічну картку.

— Моя... А як вона вам подобається?.. Чи кращою була за-молodu?.. — і всміхнулася од ніяковости.

І бачив він добре знайоме, миле обличчя і пару „палаючих вугликів“, які тихо, спокійно і байдуже дивились на нього.

— Чи кращою?.. — перепитав. — Ні!.. тепер краща, тепер найбільше подобається, бо живими очима дивиться на мене, бо повна

кохання і щастя стоїть тут, поруч зо мною... Бо завела мене сюди, щоб міг я вільно дивитися на ню, — говорив швидко, ніби боячись, щоб не згубить тої одваги, яка зараз сповняла його груди і вже дивився не на картку, а просто в очі її, повний огню й страсти. — Щоб міг... — та осікся... — ...Ні... не треба, не можна... — замахав він головою й руками. — Я буду писать... Йдіть ви собі... — та торкнувся її руки.

— Чого ви так тремтите?.. Чого зашарілось так ваше лице? Пишіть... я не буду вам заважати...

— Не можна... йдіть, бо я... я... чоловік надійде!..

— Можна, можна! Андрійку, милий, — кинулась вона до його і обвила плечі білими руками. — ...Що чоловік?.. Я тебе, одного тебе люблю... Полюбила вже тоді без краю, до забуття, як перший раз побачила тебе... Ти знов поїдеш, а я лишусь з ним, з отим мертвяком гинути отут з туги за тобою... Він пішов на полювання, а я ходила по кімнаті і марила про тебе, про нашу першу зустріч, про той поцілунок, а ти... прийшов, прийшов, мій коханий, мій бажаний...

Вона цілувала його і говорила скоро, похапцем... Сиділи вони тепер на канапі і дивились в очі одне другому і змагалась в ньому думка: їхать, не їхать..

— Їхать! — зірвався з місця і простяг руку:

— Прощайте!.. ні... прощай Марусе, — сумно промовив він, мов прогук останній прощальний дзвін.

Мовчала...

— Прощай! Я їду... Прощай-же...

Простяг руку їй і дужий та непохитний стояв перед нею, мов дуб красний на узлісі.

Не було місця здивуванню в її грудях, бо перший погляд в очі його впевнив в могучім слові його. Не жалкувала вона тепер, а гордилась ним, пишалась його кам'яним рішенням.

Як розкішне, дорогоцінне намисто обгорнули її білі, теплі ласкою та бажанням руки негнучку його шию. Очі з проханням пам'ятати і любити, мов краплинами брил'янту, горіли сльозою. Краплина росла, заливала оченята і покотилась на його груди і враз, як хвиля морська вдарить об беріг, так нестриманий жаль плеснув горячими сльозами і розіллявся по кімнаті сумним плачем...

— Їдь... їдь!.. не судилось нам щастя обом... Ми не вільні в своїм життю... не вільні любити один другого... Щастячко-ж де моє?.. Ти воно, ти!.. мій милий, моє ясне, моє хороше... ...Поїдеш, забудеш мене в завязтій борні життя... може зустрінеш кращу і загину я, загине моє кохання, збліднуть мої поцілунок і сльози мої змие другая своїми сльозами... Йди!.. коли завоюєш у житті право на

власне щастя і коли кохання наше не зникне — приходь!.. я твоя!..  
Все зруйную, і сміло та гордо стану поруч з тобою... Прощай!..

І сміло поцілувала його в мовчазні уста і обережно в засму-  
чені очі.

— Прощай, прощай, Марусе, і може назавжди... Я люблю тебе,  
моя зіронька, і не забуду, що повинен завоювати тебе в борні  
життєвій... Бувай здорова!..

Притьмом поцілував її руку в долоню і повернувся на місці,  
щоб іти.

— А а... лист візьму... щоб не було слідів нашого злочинного  
побачення, — всміхнувся.

Взяв лист. Глянув ще раз на неї і пішли до порога. А там  
потиснули руки і розійшлись.

— Андрійку!.. — кликнула на десятім кроці.

Він повернувся до неї і мовчки зірвала вона рожеву квіточку,  
що цвіла на ганку і приколола йому.

— Щоб памятав, хоч поки вона не зів'яне... — Павза. — ...наша  
молоденька, запашна квіточка першого кохання... Вона тебе захи-  
стить в твоїй борні і, коли ворог одолеє тебе і кине у темну яму  
смутку та горя, то піднесе тебе і спасе в життю... Згадуй-же мене...

Вечірне сонечко виглянуло з-за густого клена і обілляло їх  
своїм огненим сяєвом, як тоді в хвилину першої зустрічі...

Здавалось, по умові розірвались кріпкі обійми, впали руки і  
тепер вже розлучились вони й... на довгий час...

(Далі буде).

ПАВЛО БОГАЦЬКИЙ.

==  
\* \* \*

І я і ти — обоє знаєм

Чого не спиться нам в-ночі.

Чого? того що ми кохаєм

І горимо не живучи.

І я і ти горим окремо.

Чого-ж не вкупі нам горить?

Чого чекати нам даремно?

Житте не жде... житте біжить...

І твій і мій огонь в огнище

У купі можуть запалать,

А де тепліш — там щастя ближче.

Ну що це? Чого мені чекать?

А. Шабленко.



ПЕТРО КИРИЛЮК<sup>1)</sup>,

Драма на 4 дії.

## ДІЯ ТРЕТЯ.

Другого дня вранці. Декорація першої й другої дії. В дідовій половині на долівці спить Лихацький. Петро сидить за столом і дивиться в книжку: видно, що думки його десь далеко. Тетяна прибирає в хаті, зрідка позираючи на чоловіка.

Тетяна (нарешті зважившись). Петре..

Петро (одірвавшись від книжки). А?.. ти сказала щось?

Тетяна (дивлячись у-бік). Не можу я так... Чого ти мовчиш?

Петро (знов нахиляючись до книжки). А щб мені говорити? Та й до кого?

Тетяна (дратуєчись). Як — до кого? До мене. Чи стовб я?

Петро. Я й не говорю, що ти стовб.

Тетяна. Дак чого-ж ти мовчиш? До стовба тільки мовчать.

Петро. Про щб я говоритиму?.. Усе, що треба було, перебалакано й обмірковано.

Тетяна (по хвилі). Ну, скажи-ж хоч докірливе слово, вилай, як що інших у тебе вже немає про мене. Не мовчи тільки.

Петро (гірко, але спокійно). Виляти? За віщо-ж?.. Та я й не можу і не маю жодної рації й права.

Тетяна. Чи я тобі не жінка?

Петро. То що?

Тетяна. То як-же-ж ти не маєш права?

Петро. Чудно. Лають тільки товаряку, коли вона шкодить. Між людьми здебільшого сварка та лайка повстають від непорозуміння.. А в нас із тобою навіть цього немає, бо ми доволі вже жили спільним життям, знаємо одно одного, як слід, і ніякого непорозуміння по-між нами, здається, не могло-б повставати... Чого-ж ляяться?

Тетяна. Господи! ти навіть не гніваєшся!

Петро. А чого мені гніватись?.. Ти жінка мені — це правда. Але, крім того, — а це найголовніше — ти людина, маєш власний розум, власну волю й вільна чинити те, що на твою думку найкраще.

(Тетяна розпачливо заламує руки).

Мусій. Вона накоїть, дай волю. (Бурчить далі невиразне щось).

Лихацький (прокидається й сідає, чуваючись). Га?.. що?..

Мусій. Нічого.

Лихацький (позіхає й знов лягає). Ще рано мабуть?

<sup>1)</sup> Див. „Укр. Хата“ № 5, 6.

Петро. Бачу, що й тобі не легко...

Тетяна (падає на ліжко, важко застогнавши). Ох, як важко!..

Петро. Навіщо-ж ти робиш так?

Тетяна (схлюпюється). Та не вже-ж ти не тямиш, що я люблю тебе, що я мучусь?

Петро (здивовано). Кумедно-ж ти виявляєш свою приязнь до мене.

Тетяна (блиснувши очима). Не приязнь! Мало приязні, не хочу я її. Кохаю я тебе, а ти...

Петро (знижуючи плечима). А я-ж що?

Тетяна. Не хочеш ти зрозуміти мене.

(Лихацький перевертається на живіт, підперає голову руками й дослухається до їхньої розмови).

Петро. Я тільки одно розумію, що твоя мати правду про тебе говорила.

Тетяна. Так...

Петро. Ну, то пусте... Чимало в житті трапляється всіляких дурниць, і коли на все звертати увагу, то й сам зробишся йолопом. Болото засмоктує, спробуй тільки невисмикнути загода ніг... Я весь час дбав про те, аби втекти від нього й тебе бажав потягти за собою, та бачу, що воно тобі миліше. Ну, й барложись у нім, а мені дай спокій! Не слухатиму, не дивитимусь на твої вибрики. (Встає з-за столу).

Тетяна (злісно). Вибрики?.. Навіщо-ж ти одружився зо мною? (Петро знижує плечима й шукає бриля). Петре!.. (Підходить до нього).

Ходзько (входить; побачивши Лихацького, хутко підходить до завіси й питає, просовуючи голову в Петрову половину). До вас можна?.. (Входить, не дждавши відповіді). Нехай пан вибачить, я-ж на хвилинку-ж, — діло маю-ж. (Привітавшись).

Петро (з досадою). Ще що там?

Ходзько (дістає з кешені газету). Ви не начитували? (Розгортає). Де воно? Ага-ж, осьдечки: „Безплатно! Чудовий побільшений портрет“...

Петро. Ат, відчепіться, будь ласка, із своїми вигадками! (Хутко виходить).

(Тетяна який час стоїть в безтямі й дивиться йому в слід).

Ходзько (дивуючись). Прошу, пані... певно-ж муха якась його вкусила-ж?..

Лихацький (перекривлює). Ж-ж-ж-ж...

Тетяна. Пішов... (Повертається до Ходзька, дивиться на нього насупившись, потім починає нервово, стиха, сміятись). Чули?

Ходзько. Нічого-ж, пані, не чув. Мене-ж не було-ж...

Тетяна. Не чули?.. Ха-ха-ха!.. Ех, ви!.. Каже, що ми з вами борсаємося в болоті... Ха-ха-ха!..

Ходзько (ховає газету). Ну, то нехай пан не бреше-ж. То може він...

Тетяна. Каже, що нас, таких... ~~не~~ можна дохати. Адже-ж можна? правда? Ви-б змогли покохати мене?

Ходзько (прояснівши). О, пані, мав-би за честь... таку хорошу-ж...

Тетяна (регоче). Правда? правда-ж? Ви не проміняли-б мене на своїх товаришів? а може... й товаришок?

Ходзько (хапає її за руки). О, ніколи-ж!.. То — груба мужва-ж, пані. Хіба можна-ж такую красну-ж пані... (Цілує їй руку).

Тетяна (вириває руку). Це-ж навіщо?.. А, це по-вашому, по-лядському?

Ходзько (образившись). Ах, навіщо-ж пані так грубо мовить? По-польську-ж.

Тетяна. Ви кохали кого-небудь? авже-ж?..

Ходзько. Мене, пані, ще ніхто не кохав, бо я не хотів.

Тетяна. А ви змогли-б покохати?.. ха-ха-ха! ну, мене, скажемо... Тільки в вас мабуть кров холодна? ха-ха-ха!..

Ходзько. То пані ще не знає-ж... (Зовсім шаліє й хоче обняти її). Нехай пані побаче-ж, як палко Ходзько кохатиме-ж...

Тетяна (ухиляється). Ха-ха-ха!.. я-ж казала...

(Входить Лихацький. Ходзько одходить від Тетяни).

Лихацький. Шо ви тут робите?

Тетяна. Ти от і не знаєш, Симоне, як пан Ходзько вміє кохати. Чи може ви, пане, тільки вдаєте з себе закоханого? (Регоче).

Ходзько (образившись). Не знаю-ж чому тут сміятись?

Тетяна. Ого, пане! весело мені дуже, ха-ха-ха! Та й як же мені не радіти, коли я дізналася, що в мене ще можна закохатися. А думала, бач, що нікуди не гожусь, бо чоловік не хоче на мене дивитись. Ха-ха-ха!..

(Входить Харитина з Меласею, привітаються до діда й тихо розмовляють із ним. Харитина, почувши балачку, потихеньку роспитує діда про тих, що розмовляють в Петровій половині).

Ходзько. Я-ж вам сказав уже-ж.

Тетяна (сміється). Чула, чула... А ти, Симоне, міг би мене покохати?.. Чого-ж ти мовчиш?.. Чудно?.. Чи ти не з болота?

Лихацький. Хіба я чорт? То от (показує на Ходзька й сміється) може він...

Ходзько. Пху! пху!.. сам ти чорт!

(Тетяна плеще в долоні й ще завзятіше сміється).

Середиха (входить, держачи шось під хвартухом; до дівчат). Здрастуйте, з неділею будьте здорові! До діда поприходили? (Проходить у Петрову половину). Ого, тут ціла кумпанія... Здрастуйте! Весело, чує, у вас тут?

Тетяна. Весело, мамо. Пан Ходзько закохався в мене й навіть руку поцілував.

Середиха. А-а, иш ти...

Ходзько. Це вже-ж... Ніколи-ж я не сподівався-ж...

Середиха (до Тетяни). А твій знов потяг до тієї... до кацапки.

Тетяна (раптом насупившись). Не знаю.

Середиха. Не знаєш?.. Пішов, сама бачила. Дуже лаяв? (Тетяна мовчить).

Середиха. Чого мовчиш? Дуже лаяв, питаю? Може й бив?

Тетяна. Не бив і не лаяв.

Середиха (здивовано). Як? і не лаяв?

Тетяна. І не лаяв.

Середиха (обурено, до всіх). Отсе зветься чоловік!..

Ходзько. Я трохи не розумію, ласкава пані, завіщо-ж лаяти?

Середиха. А тобі, пане ласкавий, зась. Не до тебе п'ють, не кажи — здоров.

Ходзько (обурившись, хутко виходить). Груба-ж мужва-ж!

Лихацький. Ж-ж-ж...

Середиха (у-слід). Ну-ну, не дуже! щоб часом не почастувала рогачем. Швендяє тут...

(Ходзько, побачивши Меласю, зупиняється й манить її пальцем. Вона підбігає, він щось говорить їй тихо; Мелася, кинувши Харитині: „Я зараз!“ виходить за Ходзьком).

Тетяна. Не чіпайте його.

Середиха. Диви, велика цяця! Тільки дарма тиняється скрізь, а користи з нього, як з бика молока. Чарки горілки ніколи не заїде випити, жадюга!..

Лихацький. Та вас, здається, й без нього є кому виручати.

Середиха. Слава Господеві, не всі такі, як він або його пан... штейгер.

Лихацький. А хіба є й пани такі, що горілку у вас забирають?

Середиха. А-то-ж. Сам надзиратель, як не стане горілки, присилає до мене.

Лихацький. Справді? А потім іде трусити таки-ж вас.

Середиха. Така його служба — трусити, а мені не попадатись. Мене не проведеш.

Лихацький. Слово таке знаєте?

Середиха. Бо й знаю. (До Тетяни). Сьогодні переказував кум городовик, що прийдуть трусити, то ти, дочко, заховай отсі дві четвертині у себе, а завтра вранці я візьму, як Петро піде на роботу. Шість уже поростикала по сусідах. (Тетяна бере й ховає горілку в скриню).

Лихацький. А у вас без запасу ніколи не буває?

Середиха. Не можна без запасу. Що-дня питають горілки.



Сергій Васильківський.

„Казача оселя“ (Полтавщина).

Лихацький. Торгуєте добре?

Середиха. Дяка Господеві.

Лихацький. Не одну досі сотнягу ховаєте в скрині?

Середиха (визвирившись). А ти лічив? га?..

Лихацький. Чого ви кричите?.. Так, догадуюсь, що в бабусі було-б чим підживитись на доброго молодця.

Середиха. Ну-ну, ти не дуже, бо'я й до поліції дійду. Багацько вас околачується тут, пройдисвітів. Може й ти димокрад? Тут один такий заявився... (До Тетяни). Гляди-ж ото, щоб твій не поліз чого в скриню та не вгледів... Не любе він цього... дуже розумний... (До Лихацького). А тобі, хлопче, пораю не дуже язика розпускати.

Лихацький (сміється). Та я-ж нічого, я пожартував.

Середиха. Гарні жарти. Інший і справді пойме віри, що у Середихи копитали... А як-же — як у старця в торбі. Бідкаєшся, кланяєшся, даєш, кому слід, кому й не слід, аби з голоду не здохнути, а він... І таке скаже.. (Виходить).

Харитина (прибравши в хаті). Я-ж піду, діду. Може над вечір забіжу ще.

Мусій. Йди здорова, дочко.

Середиха (До Харитини). От і гаразд. Ходімо разом. Кашляєш, старий? (Мусій не відповідає). Мовчиш? Ну, й мовчи, коли гніваєшся. (Виходить з Харининою).

Лихацький (довго дивиться на Тетяну). Ну, Тетяно...

Тетяна (дивлячись у вікно). Шо?.. (Лихацький мовчить, і вона повертає голову). Чого тобі? Я давно Тетяна.

Лихацький. Не красно, бачу, живеться тобі, Тетяно Кирилюкова.

Тетяна (знов повертається до вікна). Ну-ну... ти почім знаєш?

Лихацький. Тетяні Кирилюковій кепсько живеться.

Тетяна. Мовчи.

Лихацький. Тетяна Кирилюкова...

Тетяна (перебиває). Мовчи, кажу! Заздрісно, що не Лихацька?

Лихацький. Так, Тетяна колись помилилася й проміняла шило на швайку, хе-хе-хе...

Тетяна. Не велика помилка.

Лихацький. Ой, кається Тетяна Кирилюкова та мабуть не вернеться.

Тетяна. І не треба.

Лихацький. Ой, не бреш. Ти тільки згадай...

Тетяна (хутко повертається). Слухай, ти!.. (Дивиться на нього насупившись). Чого тобі треба від мене?

Лихацький. Це було кілька років тому. Тетяна відцуралася молодого зайди-голови, Лихацького, котрий так палко кохав її, й проміняла його на розумного, статечного Петра. І Лихацький ладен був світ-за-очі одтарабанити своє прокляте коханне, дак не міг відчепитись од нього й носить його і тепер за собою, як болячку. Розумієш? ти! Чого витріщилась?

Тетяна. Далі?

Лихацький. Далі?.. Далі — я знов тут.

Тетяна. То що?

Лихацький (регоче). Бачу, шо нагодився до-речи. Буде й на моїй вулиці празник.

Тетяна. Як саме?

Лихацький. А так. Петро не кохає більш Тетяни, й вона буде мою.

Тетяна (тупає ногою). Мовчи, не бреши, ироде!.. (Одвертається до вікна й перехилиється на вулицю).

Лихацький. Ех, Тетяно, Тетяно! Навіщо дурити себе? Адже-ж сама гаразд знаєш, шо не туди він дивиться... Він, голубко, теж вхопив гарячого до сліз... (Тетяна хутко повертається й з ненавистю дивиться на нього). Він думав, сердешний, що, де краса, там і розум, аж воно не завжди... рідко це трапляється, бо жіноча краса й розум вкулі не живуть... їдять одно одного... В тебе краса...

Тетяна. То я, виходить, дурна?

Лихацький. Ні, ти не дурна, а... позаздрилася на розум. А він, серце, нудний, той розум, як старий дід... не про тебе.

Тетяна. Щоб-ж про мене?

Лихацький. Тобі треба такого, як я, бо... шкура на тобі говорить. А я знаю добре вашого брата, знаю, чого вам треба... (Підходить до неї). Так, Таню?.. Ти не зважай на те, шо я багацько ходив скрізь. Де я ні бував, а ти, серце, не виходила у мене з голови, не міг я тебе забути. Таню!.. (Обнімає її за стан).

(Входить трое підпелих шахтарів з горілкою й закускою).

Тетяна (одпихає його). Відчепись, осоружний! щось прийшло.

Лихацький (дослухається). А, бенеря їх приперла!

Високий шахтарь (підходить до діда). Здрастуйте, діду! Симона не бачили?

Мусій. Піди під три чорти!

Безрукий шахтарь (п'яним голосом). І чого ото присікався до них?.. А, Господи! До хворої людини...

Високий (одходить). А мені шо?.. Наплювать! Лахтіоне, станови ма стіл... Нема столу?.. Осюди на тапчан.

Безрукий (похитуючись). Авже-ж... на тапчан.

Високий. Ми й без нього. Брехун-гидолів, — казав прийде.

Безрукий. Авже-ж без нього.

(Мовчазний шахтар становить на тапчані горілку й закуску).

Тетяна. Йди до них, чого стоїш?

Високий (почувши). Ш-ш-ш... (Підходить до завіси й зазирає в другу половину). Еге-ге... він осьдечки, коло бабочки увивається.

Безрукий. Де?.. (Похитуючись входить у Петрову половину). Так, молодце!.. Зівка не треба давати... (Підходить до Лихацького). Симоне, друже... А, Господи! хіба я не розумію?.. Давай, голубе, поцілуємося... Не хочеш? Ну, Бог із тобою... (До Тетяни). Здоров, молодце!.. е-е... як тебе?..

Тетяна (повертає голову, з гнівом). Гетьте звідсіля, чого втислись.

Високий. Нечипоре, кинь, іди сюди.

Безрукий (підступає до Тетяни ближче й б'є її панібратські по плечу). Молодице... А, Господи! Та хіба я кому скажу?.. Німий, як отся стіна. Нічого не бачив, нічого й не чув...

Лихацький (бере його за руку й виводить). Ну, годі тобі. (Побачивши на тапчані горілку). А у вас де-що є?

Безрукий. А, Господи!.. Ми-ж, голубе, знаємо.

Високий. Годі тобі... Сідаймо!

Безрукий. А як же? Авже-ж... Хіба я як? Потому як у нас свято, то випити не гріх.

(Приймають з дідового дзиглика пляшечки, підсовують його до тапчану, становлять на нього горілку й сідають на тапчані).

Високий (наливає). А ви, діду, з нами?

Мусій. Спасибі, я вже своє випив.

Безрукий. От і гаразд... Тепер з нами.

Мусій. Ні мабуть доволі... напився...

(Лихацький, випивши кілька чарок, бере гармонію й починає награвати журний мотив. Безрукий похитує головою, силкуючись попасти до ладу).

Тетяна (який час сидить, замислившись, потім рішуче підводиться і йде в дідову половину). І я до вас... Приймаєте? (Нервово регоче).

(Лихацький не перестає грати й насмішкувато позирає на неї).

Безрукий (встає й знов падає на дзиглика). Диви... ото, Господи!.. Авже-ж...

Тетяна. Ну, то частуйте-ж. (Наливає чарку одну й другу й випиває). Та у вас немає на чім сісти?.. (Йде до своєї половини, вносить дзиглика й сідає до гурту).

Безрукий. О, це по-приятельському! А як-же? авже-ж... В компанії куди краще. Шо чоловіка немає?..

Високий. Наплювати!..

Безрукий. Авже-ж. Нехай тільки...

Тетяна (держить чарку). Мовчи! нема тобі діла до мого чоловіка. (До Лихацького). Чому смієшся? Радієш?

Лихацький (перестає грати). Ха-ха-ха!.. (Бере пляшку й наливає їй).  
Радію, Тетяно.

Безрукий (тягнеться до пляшки). А як же? авже-ж... Свято, значить, ну, й радіємо.

Лихацький (до нього). Мовчи!

Тетяна. Радий, що я берега пустилася?

(Входить Ївга й здивовано зупиняється).

Лихацький. Радію, Тетяно, тому, що ти, Тетяна Середівна, не з ним, а зо мною. Ти думаєш, я забув те, як він видер тебе у мене? Ні, серце, цього не забувають: я йому зроду-віку не забуду.

Тетяна. Мовчи!.. (Підводиться). Не нагадуй...

Ївга. Оттаке у вас... Хм.. ну, тривайте-ж... (Виходить).

Лихацький (не звертаючи уваги). Ха-ха-ха! не нагадуй? Ні, брат! Симон не з тих, що забувають. А пам'ятаєш, як ти присягалася?

Тетяна. Тобі присягалася, а пішла за того, кого вподобала. І не чіпляйся ти до мене!.. (Йде в свою половину).

Лихацький (йде за нею). Еге, не втічеш тепер від мене! Не до нього-ж ти підеш, не потрібна ти йому. Розумієш? не потрібна!..

Тетяна. Чого ти в'язнеш? Чого тобі треба?

Лихацький. Чого?.. Слухай: годі тобі вдавати з себе нетяму. Знаєш ти гаразд — чого. Віддай мені те, що колись одібрала.

Тетяна. Нічого я в тебе не одібрала.

Лихацький. Ти в мене одібрала все, бо була для мене всим. Відколи я пішов звідси, я не знав спокою.

Тетяна. Нема мені до того діла. Йди геть із хати і не смій уходить сюди, як його немає дома.

Лихацький. Шо?.. Тетяно, не приставляйся, — ти-ж не любиш його.

Тетяна. Я? не люблю його?..

Лихацький. Бачу-ж я, шо у вас життя не буде, бо він не туди дивиться.

Тетяна. Брешеш!

Лихацький (не зважаючи). А ти так не можеш. Тобі кого-небудь треба, знаю-ж я тебе. Таню! а я-ж зостався до тебе таким, як і колись був. Три роки блукання не витруїли з мене колишнього, хоч я весь час дбав про це. Я пустився на всі заставки, з доброго робітника зробився біс-батька-зна чим — п'яницею, волоцюгою... Одне твоє слово — і я оживу, я знов зроблюся тим, чим був, і ми заживемо...

Тетяна (підходить до вікна й перехилиється на вулицю). Співай!..

Лихацький (йде за нею). Ми плюнемо на все, кинемо все — шаhti, його, нехай бавиться тут із своїми книжками та читальнями: ні в тебе, ні в мене не лежить до цього душа... А кохатиму

я тебе хіба так, як він кохає! На руках носитиму, зроблю все, чого забажає твоя душа. А тут ти загинеш за ним. (Нахилиється над нею). Таню!.. (Злегка обнімає її за стан).

Тетяна (випростується). Симоне, облиш! люде у вікно побачуть. Лихацький. Не побачуть. А як і бачитимуть, то ніхто не осуде, бо всі знають, що він тебе не любить.

Тетяна. Брехня це! Хто тобі говорив?

Лихацький. Правда, спитай, кого хочеш, — усі скажуть і... пожаліють тебе.

Тетяна (йде до ліжка й сідає). Знаємо ці жалощі! Болотом обкидають.

Лихацький (йде за нею). Не обкидають. А коли що, то ми-ж будемо далеко... Таню... (Сідає поруч). Може тобі жалко матір кидати, то скажи тільки слово, і я зроблю так, що його не буде тут.

Тетяна (здивовано). Ото, який бо ти страшний! Як же це?

Лихацький. А це вже діло наше. Тут є один парубіка... з демократів, чи як їх там?.. Дровяков. Йому не вперве. Пополазить, де слід — миттю приберуть. (Тетяна замислюється. Лихацький знов обіймає її за стан). Таню, правда добре буде?.. Бачу, бачу по очах, що згодна.

Тетяна. А скажи... може можна так зробити, щоб заборонили оте все, а... а його щоб не чіпали. Він тоді охаменеться.

Лихацький. А! ну, що ти говориш!.. Не охаменеться він.

Тетяна (обіймає його). Охаменеться, їй-же-Богу, охаменеться. Симоне, голубчику, зроби так... Ти-ж мене любиш.

Лихацький. А я-ж як? Розумієш ти — а-ж як? Що ти верзеш?

Тетяна. І ти будеш тут.

Лихацький. Кажу-ж, що не потрібна ти йому більш.

Тетяну. Байдуже, а ти проте зроби так, як я кажу.

Лихацький (обурено). Ну, ні! (Встає). За кого маєш мене, щоб я на свою голову зробив отаке?.. Прощай! Бачу, що тебе ще трохи вчено. Побачимо, що заспіваєш далі. А я знов куритиму. Де наша не пропадала!.. Хіба мало вашого брата? Ого, по семеро за цибулину! тільки моргну, де й візьмуться. Івга перша бігтиме за мною на край світа. А ти ще не тієї скоштуєш, заскиглиш за Симоном, та буде пізно.

Тетяна (злякано). Симоне...

Лихацький. Що — Симоне?.. Ось незабаром певне заявиться твій вчений, — подивисься, як плюватиме на тебе. Згадаєш тоді Сімона... Прощай! (Йде).

Тетяна. Стривай... Симоне, не ходи..

Лихацький (обертається). Тетяно! ну, навіщо це?.. (Сідає знов коло неї й палко обнімає). Я-ж знаю, що ти загинеш за ним. Що-ж тебе держе коло нього? Невже я гірший від нього, а?.. Не гірший, ні, Таню. Я кращий, бо знаю тебе, знаю твої думки, твої бажання. Тобі треба ось чого. (Пригортає її міцно й цілує). Отсе твоє життя, цього тобі бракує. (Тетяна не змагається).

Мусій. Падлюка, й сорому їй немає.

Високий (почувши поцілунок). Ач як наш Симон коло молодиці заходився!.. Маладчина! (Входять Петро, Крохин та Ївга). От тобі й маєш!

Ївга (показує на завісу). Отам вони мабуть.

(Лихацький, почувши Ївгин голос, одходить од ліжка. Входить Петро й Крохин).

Петро (до Лихацького). Вам чого тут треба?

(Лихацький мовчить).

Петро. Я вас питаю, чого вам тут треба?

Лихацький. А хіба сюди й зайти не можна?

Петро (ледві втримуючи себе). Зайшов сюди чого, кажи?

Лихацький (нахабно). А ти спрос?

Петро (шаліє). Геть звідсіль, поганцю, бо я не знаю, що зроблю тобі!

Лихацький (блиснувши очима). То чого-ж ти стоїш?.. Починай. Побачимо, що ти мені зробиш?

Петро (кидається до нього, але Крохин втримує його). Геть, собако, уб'ю!..

Крохин (до Лихацького). Та йдіть ви, на Бога!.. Петре, облиш.

Лихацький. Ха!.. (Виходячи). Диви, який лицарь. А ти казала, Тетяно, що він не тямить сердитись. (Виходить до товаришів, котрі, почувши сварку, повставали й хотіли йти).

Петро (хапається за голову). А!.. Що це зо мною?.. (До Тетяни). Підла людина! (Сідає, знеможений, на дзиглика).

(Крохин стає біля нього. Тетяна дивиться понуро й не рухається з місця).

Високий (до Лихацького). От бач, казав-же — кинь.

Ївга (саркастично). Ха-ха-ха!.. Догрався з сусідкою?..

Лихацький (хутко повертається до неї, яку мить похмуро дивиться їй просто в вічі, тоді раптом тупає ногою). Геть, наволоч!..

(Ївга кулею вилітає з кімнати).

Безрукий (коливаючись то в один, то в другий бік). А, Господи!.. от завели!.. і чого, спрашується?

Лихацький (наливає й випиває). Ат, дурне!.. Ходімо до баби Середихи: там вільніш. (Бере гармонію й надіває картуза).

Безрукий. Правильно!.. Середиха, голубе, заспокоїть. А як же?.. авже-ж...

Лихацький (одхиляє трохи завісу, нахабно). Тетяно, ми-ж до Середихи, до твоєї матері. Може й ти туди? У нас веселіш буде.

Петро (схоплюється). Це... це... це ж... Слухай...

(Крохин садовить його. Лихацький, регочучи, виходить; за ним шахтарі).

Крохин. Не пізнаю тебе, Петре. Що з тобою коїться? Чи це ти, чи не ти? Ніколи не бачив тебе таким. Заспокойся-ж нарешті.

Петро (по хвилі). Легко сказати — заспокойся. Коли-ж не дають заспокоїтись. (До Тетяни зневажливо). Ну, ти! чом-же не йдеш?.. кличе-ж.

(Тетяна мовчить).

Крохин (обурено). Ну-у, Петре, це вже ка-зна-що!.. Де-ж твоя рівновага, твоє...

Петро (роздратовано). Що ти мені говориш!.. А щоб ти заспівав, як-би твоя...

Крохин. Килина?.. Ото!.. Ну, й нехай любиться собі, з ким хоче, коли має охоту. Велика річ! Силоміць, брат, все одно не повернеш. Наплював-би й кинув.

Петро. Ага, кинув-би... А я не можу, розумієш? — не можу!

Крохин. Ага, я-ж казав тобі, що не можна складати неодмінного програму життя. Воно сильніше за нас, і програм наш полетить сторч.

Петро. А!.. можна, говорю!.. Це не життя... Ми ще повинні утворити його й на це віддати весь свій час, свої думки, свої сили...

Крохин. Не забувай, що не всі так думають.

Петро (твердо). Всі повинні так думати. Хто не з нами, той проти нас.

Крохин. А коли це сем'я?

Петро. Коли сем'я перешкоджає, нехай вона згине. В нашій ділі сем'я — ланцюг.

Крохин. Нехай так. Але чому ж ти гніваєшся? Роби своє діло і не звертай уваги на те, що діється круг тебе. А ти кипиш... Виходить, що є щось сильніше за діло.

Петро. Нема... Але справді я не гаразд зробив... А! (махає рукою). Нехай роблять, що хочуть...

Мусій. Пропаде людина ні за цапову душу.

Петро. Тільки гірко мені дивитись... Люблю ж я її, розумієш?

(Впродовж цієї розмови на дворі чується гомін; що-далі він збільшується).

Крохин. От то-то бо й е... (Почувши гомін висовується у вікно на вулицю). Що воно там? б'ються, либонь?

Петро (схиляє голову). Навіщо це?.. навіщо воно? Невже для

діла, для такого діла не можна забути все?.. Я бажав одного — працювати вкупі...

Крохин. Що за чортівня! Поліція вириває Ходзька з рук у шахтарів.

Петро. І де воно взялося?.. так зненацька... (Раптом випростується). А може... (До Тетяни). Може ти давно вже... може...

Тетяна (ледві помітно усміхаючись). Давно.

Крохин. Харитина голосить, держить на руках якусь дівчинку, — певне, сестру.

Мусій (почувши це, сідає на ліжкові, зляканий). Шо там... чого вони?.. (Петро сідає в глибокій задумі).

Крохин. Видерли, ведуть... Всю пику заюшено. (До когось у вікно). Шо там трапилось? (Хтось невиразно відповідає йому з-на-двору). Шо?.. Згвалтував дівчинку?.. Меласю?.. Яка нісенітниця!.. Правда?.. Пху!.. Чуєш, Петре?.. (Обертається до Петра). Ходзько, кажуть, згвалтував Мелашку, Харитинину сестру.

(Мусій падає на ліжко, важко застогнавши, потім знов підводиться).

Петро (схоплюється з жахом). Не може цього бути!

Крохин. Ні, здається, правда.

Петро. Шо-ж це таке?.. Ні, ні.. не вірю... Шо-ж це?.. божевілля якесь, чи... чи це...

Крохин. Не дурно-ж він кохається в сороміцьких картках.

Петро. Але-ж він же людина, не звірюка-ж, проклятий!.. Людина-ж він?..

Крохин. То що? Мало їх є.

Петро (саркастично). Це те, що ти звеш життям.

Крохин (образившись). Таке чорт-зна-що скаже.

Петро (бере бриля). Ходімо-ж, ходімо подивимося на нього.

Крохин (похмуро). Чого я там не бачив?

Петро. Е, ні, треба мати сміливість заглянути йому просто в вічі, а не ховатись. Ходімо... (Виходить. Крохин іде за ним).

Мусій (до них, благаючи). І я... і мене...

Крохин (махає рукою). Куди вам, діду, — лежить! Є там кому поклопотатись і без вас.

(Виходять. Дід лежить, дослухаючись з жахом на видові).

Тетяна (який час мовчить, посміхаючись, потім регіт її ростинається по хаті й ще більш лякає Мусія). Ха-ха-ха!.. він ревнує... (Виходить у дідову половину). Чули, діду?

Мусій. Чому... чому ти радієш, навіжена?

Тетяна. Ха-ха-ха! він ревнує. Чули, як Симона одчитував?..

Мусій (розлютований). А пропади ти пропадом, суча дочко! Тобі тільки це й на думці. Пху!

Тетяна (регоче). А на чорта мені ще що здалося?.. Я тільки цього й ждала. О, я тепер свого доскочу! я вирву його у них... ха-ха-ха!

Мусяй (скаженіє). Цить, пройдо проклята!

Тетяна (плеще від радощів у долоні). Ревнує, ревнує, він ревнує!.. ха-ха-ха!.. (Виходить).

(Завіса).

Кінець буде.

*С. Чернасенко.*

## ОСІННЯ НІЧ.

(А. Н. Б—му)

Сонце давно вже за гай закошилося,  
Дим вгору стбожкою в'єтвся блакитною,  
Чорне ткання на весь світ опустилося,  
Дерево тінню стоїть чумб помітною.

Гульк!.. шось на сході зажевіло стрічкою...  
Дальше — все більше, кругом розростається:  
То зійшов місяць... Стою я над річкою...  
Чарами ніченвки серце впливаєтвся!

Дивлятвся зіроньки, сяють моргаючи,  
Місяць у річці сріблом відбиваєтвся;  
Пісні дівочі брешуть не вгаваючи,  
Аж по-за гаєм луна озиваєтвся.

Любо на дворі!.. Он гай зачарований  
Слуха, що осінв холодна вертаєтвся;  
Лист від морозу пожовк і — зхорований  
Тихо на землю з дерев осипаєтвся.

Тихо в задумі стою я над річкою,  
Сон туп... І рибка ніде не плескочетвся.  
Боже, як йти мені звідсіль не хочетвся!  
Вік не розстався-б з чудовою нічкою!

*А. Постолюкський.*

## СОЛОВ'І.

(З циклу „Двітучий сад“).

Як Палажка прокинулась, в світлиці розвиднялося. На образах та рушниках лягли ніжні півтіні. Перший блакитний блиск весняної зорі повис на віночках посохлої калини та по долівці легенько розлився. Над дівчиною похилився той світ синьоватий та срібний.

Таке тихесеньке зітхання передсвіту.

Тоді прокинулась Палажка. Руки дівчини лежали на темній, розісланій хустині, як дві скошені лілеї покинуті недбало на цвинтарному покривалі. Лице її теж було мов квіт білий. Лежала на подушках тихесенька та безшелесна, а очі горіли мов ті великі, блискучі криниці. Дві довгі коси спливали по подушках аж на долівку, обхоплювали бліде чоло дівчини в чорні обійми. А крізь відчинене віконце плили холодні подихи ранку. З рожевою хвилею повітря плили якісь таємні шепоти з садка та пахощі розцвілих вишень.

Тоді розтулялися згорілі губи Палажчини, мов перед краєм келиха і пили, пили пристрасно охолодну тень.

Біла, дрібно мережена сорочка колихалась легенько на грудях дівчини, сповзала з круглих її плечей широкими поличками, а синя спідниця ссовувалась до босих ніг.

Очі Палажчини снувались по стелі.

— Та й це-ж вже швидко вмру... будуть дзвонити дзвони; будуть дзвонити, дзвонити...

Похитнула головою, а від прижмурених рясниць тінь промайнула по блідих лицах. Але це не була навіть тінь суму; — якась спокійна резігнація. Поворушила губами та знов стала шепотіти:

— Народу збереться багато, — повне подвір'я... тільки Андрій не прийде. Мама стане голосити, примовляти.

Палажка зітхнула, а в грудях її забулькотіло, і закашлялась. З сухотки не видужав ніхто і Палажка не видужає теж. Доктор казав їй сидіти окремно, віконце відчиняти та їсти м'ясо. Лікарство теж дав.

Палажка здвигає плечима: — що вони знають ті доктори? їм аби гроші... Від простуди немає лікарства.

— Так і вмру...; вже сорочку дошили, вінки.

Якась долоня холодна пересовується по лиці Палажчиному, по грудях. Якісь ніжні, м'які руки бережуть її серце і тиснуть.

— Ну та й що; так і вмру. Ува!...

...Ще коли-б Андрій... а так... — Великі блукаючі її очі впали за вікно.

— Сонце вже скоро зійде... Садки розцвіли; тільки ще соловейків немає. Розцвівся барвінок біля перелазу... Як вмру, то завітчають довгу косу барвінком, у зелену домовину покладуть. Щоб хоч тоді Андрій побачив... А гарно певне буде Палажці в квітках у чорній косі і Андрій тоді заплаче.

Дуже легенько дріжать губи дівчини; хотіла-б тоді побачить Андрія. Не то щоб натішити ним очі...; нащо-ж він їй коли взяв иншу, але так-собі подивитись, так лиш.

Та Андрій не прийде; куди йому; так далеко, аж по той бік високих гір, аж за морем; куди йому. І це найглибший сум Палажчин, остання дотягнута до краю нитка безнадійности. Там далі вже нічого немає, нічогісенько і через те Палажці все байдуже.

— Та коли-б хоч швидче вмерти.

І здається Палажці, що дуже тихенько йде хтось до неї, наближається мовчки до лави, безшелесно ступає по килимі, хитає рушником над образами. Починає щось трясти тілом дівчини, а в грудях горить огонь.

— Коли-б хоч мама.

Стільки ночей промучилась Палажка у світлиці, сама лежучи на лаві. Не може спати і дожидає сонця, поки не зійде. Тоді Палажка йде, на призьбі лягає і засипає. Так вже промучилась сім тижнів, та трохи привикла самою бути.

Як є дід Фока дома, то лягає в світлиці біля онуки і Палажка тоді не боїться нічого. Але дід вже пішов з пасікою в леваду, а Палажці робиться часом чудно. Найбільш тоді, як стануть пливти оті пахоші з саду.

Тоді груди її розриває якась розпука; голос якийсь таїться у ній; шарпається, а не може закричати. Десь безголосий мре. Тільки руки дівчини пружаються тоді, мов би хтіли щось вбити; геть кинуть далеко від себе.

Така якась сила у тих хвилях, що пливають у світлицю. Сила, неспутаного ніякими властями життя. І в ті менти Палажка не хоче вмірати ні за що, ні за що. Тільки в грудях її більшає та пустка страшна, неохоплена. Тоді Палажка мов би хотіла придушити у собі той крик, ворухить погордливо губами:

— Ну та й що, так і вмру, так і буде, у-у-у-ва.

І це здається дівчині річчю такою безперечно логічною, що всі протести життя нараз в ній мовкнуть.

— Умреш, Палазю, — чує скрізь біля себе від рання до вечора — вмреш, вже й тобі не треба нової чугайни, ні чобіт.

А ні. На дідька-ж їй чоботи; хіба з ними до віку. Ще коли-б Андрій, так... Але навіщо, взагалі, вона прожила цих дев'ятнадцять років? На те хіба, щоб вмерти? Це не вдає Палажці зовсім мудре і вона стискає плечима з якимсь чудним висловом лица. Не жалко їй нічого: ні батька, ні Андрія, ні неньки, ні барвінку. А однак щось ніби жаль на грудях її причаївся та руками стискає горло. Чого Палажці жалко? Нічого, нічогісенько.

Весни цієї мабуть вже не проживе. Де-там, де-там. У неї в грудях така вже яма. Мабуть ще одна крапля духу держиться одна однісенька крапля. Рожеві хвилі повітря ллються з садка в маленьке віконце. Якись далекі відгуки вливаються в хату. І раптово падають одірвані згуки соловейкової пісні.

Два коротенькі згуки. Це для Палажки щось зовсім несподіване.

В її мужицьких наболілих грудях ці згуки падають як сльози, як плач. Сіла на своїй постелі і вслухалась.

— Справді, це-ж соловейко.

І тоді не знати чому Палажці захотілось плакати. Зірвалась з лави тремтюча, розпалена гарячкою і сперлась біля вікна. В садку ще було повно сутінків, тільки на осипане білим цвітом гилля вишень розливалось ніжне, рожеве світло. В далені винириля з яру зеленіючі верби, ще повні синього смерку, і тихі виляски солов'я лунали з левади геть по яру. Тоді на груди Палажчині сплила дивна спокійність і розспівалась у ній цілою баладою замовкаючого терпіння. Злились у нюю лагідні усміхи передсвіту і жах минулої ночі. Роздзвонились у ній всі струни.

— А таке-ж почую, таке-ж почую хоч цей раз. — Закашлялась, а її очі обіймали садок і леваду. Та й ще рік тому, на провесні, йшли туди у яр на розмову з Андрієм.

Там на повалену грушу.

— А, а, а... — Руки курчаво затиснула на грудях. Кожна думка її вилась тоді кругом Андрія. Вона сама була мов той хміль, що чіпляється ніг дуба-велетня, та по ньому пнеться у гору, до сонця.

Слабий, тремтячий хміль. Не всім-же судилось дійти до сонця. І хміль не найшовши дуба, стелиться низенько по землі, доки не всохне в холодку.

Згодом, помаленьку.

Та Андрій справді був мов той дуб високий, кучерявий, геть куди понад нею буйніший.

Голубив її, кохав у своїх обіймах та й відійшов, а Палажка розстелилась низенько по землі та ізсохла без сонця.

— Ех! Андрій, Андрій...

Палажці плывуть сльози великі по лицах, на полики капають тихенько і за вікном гинуть. Очі її ще більш блищать в сльозах, як дві розпалені болючі рани.

Взяв сусідську дівку; хліб, землю запродав, та пішов на Кургани. Музики тоді грали в-осени. І як це зробилося — Палажка не знає. Вона своїм жіночим розумінням ніяк не може розібрати цього дива, цієї Андрієвої душі. Та їй-же й байдуже.

Коли-б хоч він на похорони прийшов. Коли-б вертався швидче.

Бо Палажці хочеться дуже, дуже, щоб на її похоронах був Андрій; сама не знає чому.

Та думки Палажчини такі вже тихі і спокійні, як пелюстки процвілих вишень, що осипаються на землю.

Тільки в її грудях, голові і кругом неї грають якісь музики і присипляють усе.

Палажці теж вдає, що вона засипляє. Може це смерть? — прокидається мов з просоня — що? це вже смерть? Соловей обзивається і Палажка притихає.

— О ні, ще не швидко... Хоч дід Фока і сказав: соловейки зашебечуть, а ти, пташко, втихомиришся, бо так вже судилось — не відвернеш. Е, ні, ще не швидко; його зачекаю.

Солов'їв спів лунав у леваді над річкою. Вишняк білів усе виразніше і холодні подихи обвівали дівочі груди, стан, ноги. І всі бунти та жалі Палажчини зливались у один спокійний, тихий сум лагідний та безмежний, неохоплений як небо, як левада, поле; ген, ген... І далі там вже не було нічого, нічогісенько.

В грудях її почувся біль. Гострий як удар ножа; холод трясє тілом дівчини, і хиботів ним як вітер листям, що ледве держиться гіллячки.

Тоді Палажка схопилась обіруч рями віконця і припала грудьми до підмурка.

Вдало їй, що стіни світлиці розплились в повітрі, а сад вишневий розіллявся цвітучим морем в безмірну далечінь.

Що осипались сніги цвіття в простір білий і що вона у ньому розпливається тихеньким зітханням.

Голова Палажчина похилилась лицем до низу, а на згорілі губи виплила струга гарячої крові. І тоді сплив перший промінь дня, а солов'ї тихенько і протяжно заливались.

19 Квітня 1910 р.

ГАЛИНА ЖУРБА.

## МОРЕ — КАТ.

ФАНТАЗІЯ.

Клекотало Море... Хвилі, б'ючись з силою об беріг, одбігали в глиб далеко полохливою юрбою...

Вітер, буйний і сердитий, мов ридав над кимсь од болю, мов стогнав чогось, безсилий...

Але стогін дикий вітра віщував зловісне, грізне...

За міцним, широким муром олив'яних хмар навислих заховався блідий місяць...

Ніч сплела таємну ризу і густою млою вкрила, мов зачарувала землю...

Спав байдуже тихий город...

Спало тихо все навколо...

.....

Їх зійшлося в ніч багацько коло берегу морського.

І були вони всі дужі, сміливі, бадьорі...

Сіли в човни... Взяли весла... Понеслись по морю... Вітер, мов несамовитий, рвав одіж убогу, розметав і рвав волосся...

Хвилі-велетні суворо підкидали легкі човни на хребтах своїх високих, білосніжно-сивих спинах...

А вони гребли все далі, — запальні були і дужі...

.....

Далі, далі!..

Та все дужче, все грізніше стогне море...

Хмуρο, сумно ниють хвилі...

Юнакам дають пораду:

„Геть! Назад вертайтеся швидче... Бо таких, як ви, багато тут втопилося у морі... Буде з вами теж. Вертайтеся! Он — дивіться: стогне люто сивий кат жорстокий — море... Геть назад, поки не пізно!“...

А вони з тих хвиль сміються...

.....

І прийшлося боротись довго...

Вже останні сили клали, щоб до берегу другого досягти з великим скарбом...

А відтіль кричали люде:

„Швидче, дужче, Бога ради!.. Вже пливти лишилось мало!“...

Але стало надто важко...

Утомились...  
 З того берегу кричали...  
 Муки, стогін, навіть одчай у тих криках почувались...

.....

Вже давно сховало море юнаків в своїй безодні...  
 Але сонце після ночі прокидалося, вставало...  
 І дивилось, і казало:  
 „Слава, слава всім полягшим! І навік безчестя кату!“...  
 Море стихло...  
 Вже не чулось вітру дикого стогнання...  
 Сонце краще ще світило...  
 Усміхалося й ридало...

ВАСИЛЬ ТАЩІ.

## ДВІ КВІТОЧКИ.

Схилилася голівонька сумна,  
 І коси золоті  
 Збігають хвилию з плечей... Одна  
 Лиш квіточка в руці.  
 Глибокі очі в ніжні пелюстки  
 Проміння ясні ллють...  
 Не очі, ні, — блакитні волошки  
 Нитки срібляні в'ють!  
 Думки мережані сплітаються  
 В намисто чарівне...  
 Як погляд мій з її стривається —  
 Огнями спалахне!  
 Боюся я твоїх палких очей,  
 Моя коханочка,  
 Ловлю зірки у місячних ночей  
 В думках до раночка:  
 Яке намисточко вони плели  
 По дивних пелюстках,  
 Невже в красі навіки отцвіли  
 Мов пелюстки в квітках?!..

Ол. Неприцький-Грановський.



## МАНДРІВНИК СКІНЧИВ СВОЮ ПУТЬ...

### I.

Се було ділом одної ночі, ночі короткої, весняної. Ще лягаючи в ліжко Андрій прочував: кінець. За ніч назріло тверде й безповоротне рішення якось непомітно. Не міг заснути й на хвилинку. Запалив лампу. Чогось хотілося йому бачити білі стіни кімнати. І мягким поглядом обнімав її всю ніби прощаючися. Потім лежав в напівдрімоті. І все ніяк не міг заснути. Були думки... Сновигали взад і вперед в голові. Тікали. А поруч одне, все одне — мов камінь на душі: годі вже, час скінчити.

Сіріло. Помітив раптом і здивувався. Се така ніч? Мов хвилина одна. Згасив лампу, подумав: от тепер добре засну. І зупинився. Бо сну нема зовсім, і втоми фізичної нема. Навпаки. Він має щось зробити, дуже важне. Дійшов вже до грані свого життя. І раз в нутрі вже все вияснене, вирішене, то дуже мало лишилося, щоб здобути повну гармонію.

Глянув Андрій на стінку, де завжди висів револьвер. Є, висить на своїм місці, товариш, що знайшовся тоді, коли він почав розминатися з життям.

Почав одягатися. Швидче на повітрі. Кімнатка його була маленька, дуже маленька. А поруч була друга, з балконом, що виходив до саду. Вона не занята була тепер, і Андрій користувався сим, щоб виходити на балкон. І зараз спішив, щоб як в сі останні дні, зустріти сонце, полюбуватися молодого зеленню дерев, нагоїти всього себе свіжим повітрям...

### II.

Се було так останні п'ять днів, що він спішив до природи, спішив натішитися її дарами, припадав жадібно до чаши життя — життя природи, саме тоді як мав відійти з життя в небуття.

Горобчики цвірінькають цві-цві-чі-чі, соловейко затьохкає, сонечко вийшло й покрило своїми проміннями галузки, конвалія, витаючи сонце, веселіше лле свої пахощі, облита росаю, — ні одна ростинка не поворухнеться, — а він сидить собі так з 4 годин ранку і весь поринув в красу народжуючогося дня. Мов зачарований. Відривається тоді від світу цілого, в красі душа його купається.

Як надходить весна Андрієві робиться погано. Котрий вже рік так. Зле не фізично, а морально. Душа дуже болить. Зпочатку,

в перші весняні дні дуже гарно, а потім... Весна ще більше обнажає все гидке, ненормальне в житті. Ясне сонце освітлює всю землю і боляки її всі видно тоді. І великий тоді контраст між молодою веселою природою й реальною дійсністю життя людей... Людей. Оранг-утанів, сказав би. „Дуже багато я в них... дуже багато *ego* в їх космосі“. Дійсно оранг-утани, що оскверняють тільки всю землю з її красою.

Природа сяє, природа обновляється, земля цвіте, а люде стогнуть і мучаться. В прозоре чисте небо летять стогнання їх разом з запахом квіток весняної землі. І болить душа Андрія.

Вже місяць живе він якимось фантастично. Заробітку сталого немає, лекція скінчилася. А від літератури його заробіток мизерний. Обходься або без кімнати, або без обіду. Досить важка річ. Правда, він дуже скромний, не любить зайвих благ матеріальних. Йому б садок під вікном, або широкий мальовничий краєвид десь з щоглого поверху. Не любить і річей; кожна „зайва“ річ — ворог його лютий. Самі книжки. Вони товариші і найкращі: мовчазні й розумні.

Поки що обходиться так, що кімнатку має, а обідає через день. Ще трошки лишилося грошей, що одержав за лекцію. А далі? Андрій не думає про далі, бо постановив: треба вже поставити крапку і перерізати нитку. Тепер жив фантастично: блукав, або весь день по хаті ходив, все думав; вставав рано, весь поринав в чарівній красі весняних ранків. Хотів перевірити себе: чи не ослабне в нього те, що задумав. І чи справді вже він готовий? Може то все мінливий настрій, мелянхолія від безробіття, так то ж дурниця. Можна дістати грошей, шукати ще роботи.

Але з філософським спокоєм тридцятилітньої людини Андрій мусів собі признатися, що нема для чого йому жити, і тому не хоче жити так препогано, як він живе увесь час; не хоче терпіти всіх тих мук, що завдає йому житте. Як би було для чого жити!

Міліон разів питав він себе: що він може кому дати в сім житті? Чим він кому допоможе? Чию долю прикрасить? Тай потім дуже вже препогано жити. Втомлений життем, він повинен видирати другому з горла дві копійки за рядок. Бігати по лекціях з-за мізерного заробітку. Через те, що колись віддано його було з студентів в салдати, через те, що сидів в тюрмі, що на крилах молоді енергії перелітав багато разів кордон туди й назад — тепер всі шляхи до сталого й кращого заробітку заказані. Жити препогано й житте навколо препогане. А йому б хотілося, щоб житте було — сама краса. І він ніяк не міг зрозуміти, як люде живуть часом в найнеможливіших, найтяжчих умовах, як живуть на світі каліки, увічні... „Житте для життя“. Але він не може. Часом зу-

стрівши безпомічного каліку-жебрака, якому ж дуже зле живеться й іншим тяжко жити з ним, він каже собі: „Ні, дякую, я б так не жив“.

А все життє взагалі — ще гірше. Часом думає Андрій: чому я не родився в 40 століті? Для чого судилося тепер прийти на світ моїй індивідуальності, тому я, що таке далеке всьому оточенню? І просто сором чекати поки сама смерть надійде; може завтра вона прийде, може й через 10, 20 років. Моє я не мириться з теперішнім ненормальним життєм; змінити на своє бажанне не може; і воно піде з життє. Може безсилий я? Не думаю. Се не хвиля безсилля, се логічний крок наперед: Се хорість, божевілле? Ні. Людина я вповні нормальна, здорова. Се ненависть до людей та світу? Ні, ні й ні. Люблю людину і хочу бачити її прекрасною... Люблю жінку, гарну, дорогу кохану й ніжну мати. Дітей люблю... Дітей. Мої померли, і тепер я кажу „се добре“. Щоб вони робили на сім, прекраснім світі? Квіточки мої...:

В XX століті людина — оранг-утан, жінка проститутка (законна чи ні), діти... квітки тільки до 5-х років. Продають на улицях квітки дівчатка 5—8 років. Їх учать продавати і тіло своє.

Мені було двадцять років, і я знав, що є любов, родина, родинне щастє.

Тепер мені тридцять. Любов... На сотню мужчин — вісімдесять мають хобри. Родина... те саме й родина. Мов квіточки виринають діти в гнойних ямах і швидко й самі гнойними робляться і не пахнуть вже.

Двадцять років. Гарно було тоді. Кохана, молоденька, тоненька дівчина говорила йому ясного маєвого ранку: „Люблю тебе, все любитиму, життє своє віддам тобі на віки“. І дійсно могла б тоді віддати йому й за нього своє життє. А тепер „ключі щастя“ ось як знаходять. „Як ти сьогодні ранком мене цілувала й обнімала, а ввечері тебе потягне до иншого, не протився своєму бажанню, цілуй иншого. Се „ключі щастя“.

Двадцять років. Гарно було тоді. Весь світ перевернути... Дістати неба з його ясними зорями. Пересадити справедливість з неба на землю. Поліпшити долю цілого народу, світу цілого. Щоб не було голодних, не було холодних, не було страждучих і обременених. Красу на землю з небес спустити. Брати й сестри всі. Все можна було зробити.

Тепер тридцять років. В голові багато-багато сивих волосинок, ще більше їх в серці... і мандрівник кінчає свою путь.

Давно відійшов від людей. Був сам. Неміг ні з ким зійтисся, хоч хотів. Все більше оранг-утани; „дуже багато я в них; багато

ego в космосі їх". І вужі вони крім того: на низинах, в болоті добре почувають себе.

Якось по троху став почувати, що перестане швидко жити. Ще трошки можна поблукати по світу, а як вже накіпить — кінець.

Як раз саме тепер настав і матеріальний кризіс. Частенько бував він, але якось переживав його: то аванс, то якось більша статя, то десь позичить...

Втомився нарешті кланятися людям: то дай роботи, то дай грошей наперед, то позич; втомився лізти до всіх з своєю особою. Сил не було вже бігати, прохати по людях. Вони знали, що йому треба роботи, що бідує, що не щастить йому ні в чім. Але... вони покладуть вінок на труну його.

І инакше не може й бути. Се зачароване коло. А тяжко вже все кланятися та кланятися. Втомилася душа таким життем і годі. Можна відійти. З нетрів землі він вийшов мимо волі своєї і не в пору, а відійде в ню по своїй волі і коли сам схоче.

Та й крім того: „ніщо в природі не пропадає“.

### III.

І сьогодні з 4-ої години Андрій на балконі.

Коли встав, то напевно знав, що вже кінець. Ще позавчора зміняв останнього рубля і розсміявся тоді. Байдуже. Йому нічого не треба.

Сидів і поринув, як звичайно в „море краси і гармонії“. Зелень величніх давніх дерев — високих та могутніх пишно роспустилася; дикий виноград свіжим, молодим листем своїм одягав сірий мур сусіднього будинку; бузок зацвів, білі конвалії одцвітали. І тихо було, все спало. Тільки горобчики повторяли своє: цві-цві-чі.

Андрій не збере своїх думок. Горобчик пролетів, він усміхнеться і стежить за ним.

Поруч, за муром вкритим диким виноградом — лічниця. Там народжуються діти. І в велике, широке вікно видно, як дві жіночі постати в білому клопотливо сповивають немовлятко, яке що-йно народилося. Там народжуються діти часто, кожної ночі.

Порожнього місця в природі не буде.

Пята година. Гарний час. Прекрасного весняного ранку, коли ще люде міста сплять, іде в небутте. Тільки треба „це“ в хаті зробити, на балконі, в саду, проти сонця й зелені не зможе. Гарно було б як би на небо по смерті, як би душу його взяв в обійми янгол і поніс до ясних хмарок. Ну, тай в землі буде добре.

Пішов Андрій в свою кімнатку; взяв револьвер, оглянув. Потім став біля столу. Не писати знайомим, ні; щось инше. Хутко написав кілька слів і ще задержався перед вікном, дивився в садок. Потім повернувся спиною до вікна й вистрілив в рот.

Згук вистрілу і падінне мертвої людини на підлозі — трагедія маленької кімнатки; а для всієї безкрайної землі — се тільки листечко впало. Мандрівник скінчив свою путь.

На столі лишилася записка: „Тільки на Бога — не треба вінків“.

Н. РОМАНОВИЧ.

## НОСТАЛЬГІЯ.

Сижу нам морем. День такий якийсь ліричний,  
Так нудно на душі, так важко, нестерпучо...  
Прийшов до мене жаль надутий, патетичний,  
Упав мені на груди і плаче так болючо...

Втишився крик товпи і море соромливо  
На груди пристрастній позатиною шати.  
По ній плывуть човни, повільно і ліново;  
В таверні десь ревуть навіжені Хорвати.

Вже більше трьох неділь, як кинув я Україну  
І для химер пішов в край дикого народа.  
Прийшов запізний жаль: у серці море спліну,  
Зі мною плаче вся розтужена природа.

Аж гульк! дивлюсь — в вікні, у клітці, малпа граєсь.  
І кліпає до всіх сердечними очима...  
І в серці тане жаль. До мене усміхаєсь  
Щось миле... На душі утіха незмірима.

П. Карманський.



## ПРОМІННЯ.

Е Т Ю Д.

У великому прекрасному саду не було й лялечки. Рано було. Сонце, ще рум'яне зпросоня, весело звелось і гралося сміливими, непосидючими проміннями з кучерявими хвильками-дівчатками в хи-мернім ставку. І от самотня ввійшла поважно в широкі ворота дівчина струнка. Непевною ходою неслася стежкою, немов несві-дома, куди йде. Задумливо обводила побожним поглядом навколо, впивала весняну красу невимовлену і віддавала її оточена запашним с'яйвом молодощів. Сіла ошатненько край ставка, великою білою лілеєю розцвіла на ясно зеленім тлі. І зараз примітив її вітерець, і, бавлючись, почав висмикувати золоті кучері малесенькі з важких кіс, затріпав білою стрічкою широкою. А дівчина радісно всміхалась до його. До його й до хвилики вередливої і до пишного сонця пристрасно. Росла й сповняла груди могутня сила, рвалась крізь уста широким співом заклику до якихсь незвичайних високостей дивовижно-прекрасних. Незнане бажання, необорне, пекуче розпо-вісти комусь, в когось перелити свої почування, захопити когось і линути, линути стрілою високо-далеко од приборканої, настирливо-знайомої землі...

Сонце вище знялося; яскравіше, палкіше заграли хвилі, а віте-рець ушух — дівчина самотня, обвіяна теплими мріями любими, ни-щечком сиділа край берега, мов з ясного неба впала біленькою хмаринкою пухнатою... Засипала-одлітала тиша, обнімала поривами, неначе навіки прощалася — й зникала де далі — то все на довше. І шелест прокидався моторний, неслися навипередки жваві згуки, товпились безладною юрмою безглуздою і руйнували чари прекра-сного ранку. Били несподівано вибухами, струмочками розбігалися потайними, наскоком обхоплювали і жартом-жартом тікали, смію-чись. Зненацька крижиною колючою покотився серед їх уламок чоловічого голосу недоброго. Важкі зачулись кроки.

Дівчина щиро прислухала.

Дві постаті високі вродились проти неї, замерли-закамяніли.. голос увірвався.

Жінка стямилась незабаром, збочила кілька кроків. Сіла на лаві, до чоловіка озвалась коротко. А він прикипів, довго стояв нерухомий, в білу дівчину впивши очі; і жалкий племінь захвату огнистими іскрами сипався на неї з тих очей і палом палив ніжне личко, погляд в землю вганяв і рухи змагав тягарем.

З силою раптово звелась нарешті, поривчасто. Пішла в бік — і з одчаєм чоловік їй навперейми кинувся.

— „Вибачайте, панно“... — і змовк, до живого стурбований, не знаючи, що далі... — „Вибачте, ви, певне, тутешні... як зветься цей сад?“...

По малу-малу піднесла дівчина довгі вії, як молоді хвоїнки пухнаті. Глянула — зорями засвітила, просто в очі. Довіриливо-одказала тихесенько. І немов чекала.

— „Бачте, я тут вперше... себ-то в цім місті... чи то пак — ми“... Схаменувшись, озирнувся боязко.

— „Дозвольте познайомити вас з моєю дружиною“... Квапився, червонів, очима сяяв, слів не знаходив.

Жінка ж непорушна сиділа на лаві, як статуя скорботи, низько похиливши гарну голову погордливу. Холодним, колючим поглядом знизала дівчину, до болю руку стиснула. І щось сказати хотіла, але червоні устоники затрусилась зрадливо.

Пішли всі троє звідти.

Він горнувся до дівчини зачарованої, завиваючи її хмелем-спокую, затоплюючи очі в ній, невгамовно, жагуче промовляючи слова незвичайні. І дівчина защебетала. На щось указувала, щось запитувала.

Йшла з боку жінка. Чужа, зайва, така бліда, як мучениця. В кров уста кусала. Несвідомо дівчину тягло до неї, вабило принадою пекучою, таємницею...

Довго ходили. Нестерпним палило палом. В зеленім садку обібрали що-найзатишніший куточок. І на хвилину зосталася дівчина сам-на-сам із мовчазною жінкою блідою, що такі-ж були в неї страдні очі великі — мимоволі присунулась до неї, привітно-лагідно в лице зазирнула.

— „Панно“, — несподівано скрикнула жінка, тремтячими руками міцно маленькі руки стисла — й замовкла, в тоненьку постать проникливо-пильно вдивляючись. І усміхнулась мимоволі, злегка, випустила на волю рученята й запитала спокійно:

— „Чи знаєте, хто він?“

Непорозуміло озвалась зчудована дівчина.

Тоді з притиском вимовила поволі жінка прізвисьце. Не самохить їй голова занеслась гордо.

Скрикнула дівчина й замерла. Закипіло-заклекотало в грудях щось і ширилось і росло-росло, думкою високо виносилось вславлене на весь світ широкий ймення.

Десь здалека-здалека забренів голос жіночий уривками, чогось благав, щиро благав.

— „Тільки ви можете умовить його... вже більше двох місяців по всіх усюдах... Умовте його їхать до дому“...

— „Але пані... — лепетала в нівець збентежена дівчина — „хіба ж я право маю... чи силу“...

І знов тихий голос болізний ридав..

Слуга надійшов, весь столик перед їх застановив дорогим вином, стравами коштовними. Веселий повернувся чоловік і близько-близько дівчини сів. Стоном вирвалось в ображеної жінки — „тепер-то й грошей знайшли“, тяжким докором блиснули зажурені очі.

Він з призирством глянув не на неї, а в той бік і з ненавистю одказав кризь зуби:

— „Що ви розумієте?.. Мовчіть, не втручайтесь“...

Спалахнула жінка, гнівом зайнялась.

— „То я все розкажу про вас!.. Хіба це вперше?!“...

Щось боязьке, нікчемне мигнуло по його обличчю і постать вся принизилась раптом, зігнулась, зробилась як у скараного пса. Тоді любенько посунувся до неї, їй першій налив вина, немов ненароком ніжно плечем торкнув і палко зашепотів:

— „У тебе дивні очі! Пригадуєш, колись я звав їх очима сарни... Уста твої незрівняні! сьогодні... незабаром я нап'юсь із них кохання... Я прагну“...

І жінка тремтючи вдивлялась в його, немов у нареченого, і пораненною душею вслухалась в ті речі, давно нечувані. І усміхалась, і горіла, і жадібно пила вино пахуче.

Нищечком сиділа дівчина, зщулилась маленькою цяточкою, зникнути хотіла, хмарою поійнятись, травинкою малесенькою десь в найдалший куточок упасти. Очі заплющила й вуха затулила б, так руки не знімались, мов кригою обкипіли, болючим розривом серце розривалося.

Зненацька як жаром обсипало їй щоку подихом гарячим. Здригнулась всім тілом і коло самих уст своїх побачила його очі. Надзвичайні, променисті, блискучі блакитні. І ті очі сльозами зайшлись, і ніжний лепет росцвів-зарідав:

— „Ви все на світі для мене, ви мені дорожчі за рідну дитину! їдьмо, благаю, їдьмо зо мною сьогодні... Я слугою вашим буду з утіхою, ви матимите все, що заманеться, я здійснию всі ваші мрії, тільки дозвольте мені хоч раз змалювати вас, єдиний раз“...

Благав і дивовижними мельодіями вигравав той теплий голос гранчастий і затопляв душу й серце й розум.

Дівчина заворожена чарами весняними, чарами блискучої слави всесвітньої, заморочена туманом слів нечувано-палких, несвідомо шукаючи захисту, підійшла до жінки.

Він звівся за нею.

— „Ми підемо в ту алею“ — кинув недбало, як криця холодним голосом — „ви наженете нас“. — І владно повів за собою дівчину.

А жінка мовчки кивнула на одказ, всміхнулась самозадоволено, зневажливо поглянула на супротивницю й знов нахилила розжеврене обличчя над сяйвом кришталю. Присунулась до столу, зручніше сіла.

Усухла спека. Вони повагом вертались вдвох холодком. Розлоге дерево, нечисленні квітки сповняли пахощами ніжними груди. Хотілось глибоко, широко зітхати. І зітхали і діамантово-барвисті речі сипали... і мрія їх повивала... Вирвавшись похапцем з по-за листя шовкового золоте промінне цілувало їх на-бігу і ховалось під муріг і нахоплювалось нове і знов закидало поцілунками й одлітало навек і не наверталось ніколи знову...

Отрутний день чарівний змінився на вечір. Фарби згасали... Вмірали мрії... Прозаїчне життя окропом кипіло навколо, тоді як знеможені занадто багатим днем, вони чекали на станції. Жінка байдужа, певна в своїй перемозі, ліниво перебірала даровані чоловіком червінці. Він — щасливий, переконаний в дівочім безсиллі в її коханні раптовім, в її глибокій покорі, коли-не-коли стискав гарячу ручку.

— „Ти будеш моєю“ — промовляв іноді і палкі слова, що крадькома злітали з уст його; все притишались, все притишались... Огністе проміння очей згасало. Знесилювала втома...

І дівчина прислухалась всією істотою і чула ридання щастя й знемоги в запаленім серці великім. Замерла, не рухалась. Мріяла гаряче.

Сиділи мовчки, несвідомі дійсности. Механично проводили очима подорожніх. Спокій, півсон чарівливий панував над ними. Вічність пролинала повз їх, огортала крилами неосяжними...

— „Buona sera, signore“. — Дзвінко-весело озвався по-за ним оксамитний голос жіночий. Висока красуня швидко пробігла усміхаючись.

Чоловік кинувся, наче збуджений раптом, зірвався на рівні ноги і назирці побіг.

Довго його не було.

І знов збіліла жінка. Глибока смуга страждання обвилась коло уст. Очі глибокі ще глибше запали, чорним оксамитом поійнялись...

Дівчина похилилась, немов зів'яла лілея ніжна. Недобре зачула. Як в гарячці блукала очима проміж натовпу. Рвалося серце з грудей. І страдно поглянула на жінку замордовану. Несвідомо, співчуло дивилась *та* і уривчасто впустила з уст єдине слово, таке значне для них:

— „Італійка“.

Коли це чоловік надійшов, граючи очима. Знов жвавий, знов веселий, осяяний глибоким сьйвом.

— „Завезіть все це назад, до отелю“ — вказав він слугі на речі — „я не їду сьогодні“.

Шанобно-стурбовано нагадав старий про те, що білети взято...

— „Я застаюсь тут“ — запально скрикнув чоловік і довго вклонявся наляканий слуга.

Приголомшена жінка звела на його очі з мукою — і на хвилину він ласкаво схилився до неї, вимовив твердо:

— „Незабаром ми помандруємо до Венеції... згода?“ — додав саркастично.

Вона не сперечалась, голова похилилась на груди, руки безсило впали.

Жахнулась дівчина голосу його, чужого, неблаганного, неминучого. Стиснуло серце, вії прожогом знялися — і погляд страшний крижано-байдужий штурхонув її в гаряче серце чуле. І годі було. Все зрозуміла. Громом прибив той зір, непохитно розкрояв душу. Сіпнулась була бігти, та ноги не несли — і ще глибше, нестерпно болоче пронизали її гострі слова ввічливі:

— „Вам, певне, незручно було б так далеко забиватись... Догляньте речі!“ — суворо наказав жінці — і подався.

Останнє проміння журне погасло в золотих кучерях малесеньких дівочих. День одлетів навіки.

ГОРДІЙ ЮГІЧ.

\*\*\*

Я не хочу, щоб час такий був,  
Коли б серцю докір я почув:  
ти не жив!

І не хочу я серцем заснуть,  
Не страждать, не кохати і почути  
біль страшний отих слів...

Микола Баєр.



## ПОЕТИЧНА ТВОРЧИСТЬ ІВАНА ФРАНКА.

*„В зів'ялих листочках хто може відаати  
Красу всю зеленою гаю?  
Хто знає, який я чуття скарб. богатий  
В ті вбоїї вірші вкладаю?*

*Ті скарби найкращі душі молодії  
Розтративши марно, без тями,  
Жебрак одинокий на зустріч недолі  
Піду я султими стежками“.*

*І. Франко.*

Поезія для таких людей як Іван Франко, що ціле своє життя працювали насамперед для громади, для других — це момент виїмковий в житті, це рік для них найбільше коштовна, і — можна сказати — люксова. Хвилі, коли такі громадські діячі як Франко, можуть віддатися своїм поетичним настроям — рідкі і вихоплені з рук життя; вони ніколи не мають для неї часу, звичайно не ставляться навіть серйозно. Про нашого мужика говорять, що їсть тоді курку, коли сам слабий, або курка слаба. Щось подібне трапляється і тут:

чоловік громадянин розуміє і приймає поезію тільки в днях зневіри та смутку, коли почуває себе розбитим та хворим: „В хоробі чоловік потребує, щоби з ним обходилися мягко, лагідно, та й сам робиться мягким та лагідним та толерантним. Його обхапує глибоке, ніжне чуте, бажане любити, дякувати когось, тулитися до когось з довірем, як дитина до батька“<sup>1)</sup>. І так вироблюється погляд, що поезія — це вияв наших хоробливих почувань; всього того, що непридатне до життя і не підходить до твердої, суспільної праці. Пише той сам Франко:

„Ах, друже мій, поет сучасний —  
Він тим сучасний, що нещасний.  
Поет — значить: вродився хорим,  
Болить чужим і власним горем.  
В його чутливість сильна, дика,  
Еольська гарфа мов велика  
Що все брентить і не втихає:  
В ній кожний стрічний вітер грає.  
А втихне вітрове дихане,  
Брентить в ній власних струн дрожане.  
Не гармонійний згук той, друже!  
Він дразнить слух і нерви дуже,  
На яві дразнить, сон трівожить,  
Вертить докором, зло ворожить,  
Жаль тебе, де кроком рушиш,  
Кленеш його, а слухать мусиш“.

Тут маємо неначе сповідь самого автора; висловлено те, що єсть основою поетичної творчості Франка: його гостре виступлене проти поезії, як такої, основний погляд на поезію, як на елемент дисгармонійний, хоробливий, — а разом з тим признание її сили і влади над людиною, її непереможність. І вже тут чуємо роздвоєність, внутрішню боротьбу, яка свідчить про розлад в душі поетовій, чуємо домінуючу струну всієї його поезії — трагізм. Присутність того роздвоєння в душі, а в слід за тим трагізму, — це підстава всякої лірики, правдивий і життєвий ґрунт для розвитку поезії. Тому я питаю про те, чи Франко може уважатися за поета чи ні, з уваги на те, що мотиви громадської праці кермували його життям, — вважаю за покінчення. В кожній діяльності єсть щось найдорожче людині, єсть його „святая святих“. Те найдорожче зложив Франко у своїй поезії, в ній документ його всієї творчості.

Поезію Франка беру я з можливо найширшої точки. Вже колись Тен сказав про твори духа, що не сам тільки дух єсть їх батьком: „В їх повстанню бере участь цілий чоловік; його природний нахил, його вихованне і житте, минуле як і теперішнє, його пристрасти

<sup>1)</sup> І. Франко: „Мій Ізмарагд“. Поезії. 1898. Передмова.

і здібности, його чесноти і гріхи, взагалі все, в чому знаходять вислів його дух і його діяльність, лишає свої сліди в тому, що він думає і в тому, що він пише" <sup>1)</sup>. У Франка поезія, — це дзеркало, в якому свідомо чи несвідомо виявлялися всі інтереси не тільки його індивідуальні, але й ширші, інтереси цілої тої епохи, в яку він жив. На неї треба перше всього подивитися з історичного боку, щоб можна знайти вихідну точку для індивідуальної психіки поета.

Отже перше питання: чим єсть поезія Франка, коли візьмемо її в її історичній обстановці, яка її тенденція серед загального настрою і характеру епохи? Коли згадуємо про тенденцію поезії, то очевидно не в тім значінню, яке звичайно даємо тому слову: тенденція тут — це ніяке доказування чогось своїм твором, ні якась громадська мораль чи дидактика, — а просто вислів певних переконань, чи то в справах загальніших, які дотичать цілого світогляду, чи більш дрібних, звичайних. І на таку тенденцію всяка поезія має право. „Поет з'ображує, мусить з'ображувати все те, що зворушує пристрасно його душу, — а чи це зворушення не може наступити в наслідок почуття національної нечесті?“ — питає німецький поет Гарт <sup>2)</sup>. — Отже весь час гниль українського життя давала Франкові імпульс до творчости. Не міг повздержатися, щоб не вступити проти безпутства і деморалізації, проти тупоумности та фарисейства, проти тої ганьби нашого національного життя. Тут поет йшов проти свого часу, тому, бо випереджував його, вносив зерна нової думки і кликав до нових думок та ідеалів, вносив нові елементи в життя громади. Творчість його розпочалася бадьорим акордом, зазивами.

„Гей, брати! В кого серце чистеє, Руки сильні, думка чесная, — Прокидайтеся! Встаньте, слухайте всемогущого Поклику весни! Сійте в головах думи вольнії,	В серцях жадобу братолюбія, В грудях сміливість до великого Бою за добро, щастє й волю всіх! Сійте, на пухку, на живу рілю Впадуть сімена думки вашої!“
---	---

І весь той довгий період часу, в котрому довелось поетові жити і працювати, а в котрому він мусів дивитися на всю мізерію і убожество, коли мусів нераз душитися серед гнилої атмосфери і упадати нераз в безсиллю, — за весь той час поет боровся. Весь час боліло його наше пониження та рабські інстинкти, боліло людське призириство та наша неміч, весь час він трівожив душу будучею долею наших нащадків. І не тільки тоді, коли обдарував українське громадянство своєю піснею про Мойсея, але все думав про двигнення його з упадку, про діло, яке виявило-б його „сил безмірність“, все хотів

<sup>1)</sup> Hippolyte Taine: „Studien zur Kritik u. Geschichte“, 1898, ст. 279.

<sup>2)</sup> Julius Hart: „Poesie u. Tendeuz“.

принести йому щось гарне і свобідне, — все протиставляв убожеству життя — жизненність краси та ідеалу. Про що інше він думав, коли писав:

„Післанці півночі, в далекім юзі,  
В прекраснім краю барв, богатства, пісні,  
Перекажіть про сірі, безутішні  
Мгли, що стоять на наших виднокрузі!

Перекажіть про бідність, сльози вічні,  
Про труд безсонний в болю і натузі,  
Про чорний хліб, твердий, печений в тузі,  
Про спів жалібний, мов вітри долішні!“

І тут, в тій суспільно-громадській ноті, в тому утілітаристичному співі, в тому „термошеню сумлінь“ єсть порив, — єсть романтизм! Безперечно — всяка думка має свій момент романтизму, переходить його стадію. І кожна епоха в парі з реалізмом, має свої романтичні елементи. Має свою струю, свіжу і нову, яка на життє і смерть бореться з усім старим, апатичним, з усіми догмами та заскорузлостью, — одним словом, струю, яка хоче перетворити життє, його настрої боротьби і дати йому нові вартости та новий напрям. Таким романтичним елементом являється власне поезія Франка, коли дивитися на неї з становища історичного, з становища епохи...

А наслідки тої романтики для самого поета, для його індивідуальности? А його власне, інтимне життє? А потреби його власної душі?

І коли ми перейдемо до розгляду поезій Франка як прояву індивідуальности, одиниці в строгому значіню того слова — мусимо завважити тільки над нею страшний фаталізм епохи. В громадській службі — людина забула сама за себе! Проводячи в життє великі ідеї, він забув, що треба задоволити свої власні потреби. Голосу другої половини себе, тої людини, що для себе і тільки для себе хоче жити — він не хотів слухати! І який же самотній опинився! Яке страшне сирітство мусів поет почути нараз, серед того жертвоування себе, яку жорстокість долі! Аміель правду говорив в своїм дневнику: „У великих справах в житті ми все самотні, і наша дійсна історія не буде відгадана другими майже ніколи! Найкраща частина нашої драми, — це монолог, або радше внутрішня боротьба поміж Богом, нашим сумлінням і нами. Сльози, журба, змученне, зневіра, наруги, злі і добрі думки, постанови, непевність, хитанне, — все остає нашою тайною: цього всього не можна сказати, переповісти, навіть коли це напишемо. Найкоштовніше у нас не виявляється ніколи, не знаходить ніякого виходу, — виступає лиш в молитві, в ділах і знаходить послуханне своє хіба тільки у Бога“. Ту власне самотність поет хотів перекоротити весь час, хотів здавити в собі той далекий, внутрішній голос

свою молитву! І тут початок великого гріху поета, гріху супроти самого себе і тому найбільшого, — початок того, що Ніцше називав: „achtig antische Galbstbehandlung“, антиромантичним обходженням самим собою; а це річ добра тільки як лік потрібний до вилікування хворої душі, а не як апіорна формула поведіння самим собою, не догматична тверезість, якою вона була власне у Франка творчості. А раз вона єсть такою, накиненою з гори так званими громадськими обов'язками, — то стає гріхом, стає насильством — і нещирістю супроти самого себе! Треба затратити зовсім свідомість себе самого, заглушити в собі своє сумління, щоб можна до останку відректися від себе і жити самим тільки сповнюваннем т. зв. обов'язків супроти других, хоч вони ідіоти, сонна отара, невдячна юрба і моральна голота! Але до остаточности такої людина не може дійти. І лишається на пів дороги: на те, очевидно, щоб ліпше бути битою тривіальністю та глупістю життя, на те, щоб ранили свою грудь. Нещирість в тім і брак самоповажання, брак найдостойнішої прикмети людини: гордості! В ім'я „ідеї“ людина убити хоче весь свій внутрішній світ, тиняється вічно під плотом, переносить найбільші обиди, бачить над собою все кулак долі та крик вуличників, вічно його уділом єсть тільки поштуркування та беззахистне сирітство. Як близько відси до фарисейства, морального, до етичного упадку! як легко! Бож нічим не можна заспокоїти внутрішнього голосу, — і треба удавати тоді бодрість та бадьорість, коли чується непевність ґрунту. Треба боятися спокуси, навіть самої можливої спокуси, бо знов немає певности, що можна буде перебороти її. І той брак гордості та самопевности треба заступати нетерпимістю до чогось чужого, безґрунтовним фанатизмом, страх перед спокусою — цинічною недовірчивістю! Ті всі перспективи поезії Франка — це наслідок того власне гріху проти людини, його анти-індивідуалізму, ворожого відношення до живого змісту людської душі. Це все наслідки його постійного проклинання естетизму, яке раз враз дається чути в його творчості. А того якраз естетизму бажав творчий інстинкт поета. Туди йшла його творчість несвідомо. Несвідомо Франко бажав виявити власне творчу індивідуальність, з її фактичною основою: тим всім, що єсть в людині і що хоче жити. І за той гріх, за те самобичованне і понижуванне самого себе, доля присудила кару поетові: убиваючи живий зміст пісень в своїй груди, — він мусів їх плодити хворими, скаліченими! Не дав життя їм тоді, коли мав силу і тепло — то не дали вони йому спокою тоді, коли огонь у серці вигас. Одним словом — поет дійшов до страшного, трагічного роздвоєння. Поезії останньої доби найкраще ілюструють те роздвоєнне, віддають всю його правду. Та їх безмежна розпука і безпритульний жаль; їх

порив і пригнобленне; їх глибина та безвиглядна, схована печаль; їх проста та сильна і грімка бесіда; їх щирість та характер сповіди, інтимного і сердечного слова, заповіту для тих, що йдуть життєвим шляхом.

„На ріці вавилонській — і я там сидів,  
На розбитий орган у розпуці глядів“.

А щоб оцінити всю трагічну силу того стану, всю ту над розбитим органом, треба вжитися тільки цілою душею в неможливу немочі, яку малює сам поет:

„Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер вие.  
Я змерз. І випало з холодних пальців  
Перо. І мозок стомлений відмовив  
Вже послуху. В душі глибока павза.  
Ні думка, ні чути, ні біль — ніщо  
В ній не ворухиться. Завмерло все,  
Немов гнилий ставок в гушавині,  
Якого темну воду не ворухить  
Вітровий подих:

Але цити! Се що?

Чи втопленники з болотного дна  
Встають і з хвиль вонючих простягають  
Опухлії, зеленуваті руки?  
І голос чути, зойк, ридане, стогін —  
Не дійсний голос, але щось далеке,  
Слабе, марне, тїнь голосу, зітханє  
Чутне лиш серцю, та якеж болюче,  
Яке болюче!..

„Тату! тату! тату!

Се ми, твої невроджені діти!  
Се ми, твої невиспівані співи,  
Перед часом утоплені в багнюці!  
О, глянь на нас! О, простягни нам руку!  
Поклич до світла нас! Поклич до сонця!

Там весело — нехай ми тут не чахнем!  
Там гарно так — нехай ми тут не  
гниєм!“

Не вийдете на світло, небожата!  
Не вивести вже вас мені до сонця!  
Я сам отсе лежу у темній ямі,  
Я сам гнию тут до землі прибитий,  
А з диким реготом по моїй груді,  
Тупоче, б'є моя лихая доля!

І ще раз чути: „Тату! тату! тату!  
Нам зимно тут, огрій нас! Лиш дихни  
Теплом, що з серця йде, повій весною,  
А ми пурхнем, оживемо, заграєм!  
Весняним чаром, співом соловейків.  
Наповнимо твою сумну хатину,  
Арабських пахоців на своїх крилах  
Нанесемо, коверцем пишнobarвним  
Розстелемось під твоїми ногами.  
Лише тепла нам! Серця! Серця! Серця!

Деж я тепла візьму вам, небожата?  
Уста мої заціпило морозом,  
А серце в мене вижерла гадюка“.

І життє ціле починає відразу преставлятися в іншому світлі. Так це не була праця запальна, свобідна, та, котру робимо з любов'ю, вкладаємо всі свої сили і почування, — а праця рабська, примусова. Так не во ім'я ідеї я працював, я не творив, як творять свобідні люде, а був прикований до своєї точки! Сам себе прикував — сам сотворив тюрму! — І не сама тюрма тут поетові страшна, не жаль за чимсь, що не сповнилося, а страшніше всього те, що єсть свідомість свого становища, що єсть ще те чисто-людське сумління, яке велить нам пнутися вгору і досконалити себе...

„Лиш те болить мене, що зведений  
До стану травоядної худоби  
Я тямки чоловіцтва ще не стратив“...



висисала з його серця всю кров і нічого не давала в заміну. Давала тільки гірке почуття та свідомість, що як-би не працював хто з любовою прикований до точки, — то все ж таки це буде неволя, це буде примус! А ще ту свідомість, що пісня прогомонила, що нові крила не виростуть, що творчість обезсилена і таланти закопані в землю. Аж станув поет перед вигаслим огнищем:

Я поборов себе, з корінем вирвав з серця  
Усі ілюзії, всі грішні почуття,  
Надії, що колись вільніше ще дихнеться,  
Що доля ще й мені всміхнеться.  
Що блиснуть і мені ще радощі життя.  
Я зрікся їх на все. У точку життєву  
Запряжений, як наймит той похилий,  
Я мушу так єї тягти, покіль живу,  
І добре чую се, ярма не розірву  
І донесу його до темної могили.  
Мені не жаль життя, бо що ж воно давало?  
Куди не глянь, усюди браки й діри.  
Робив без віддиху, а зроблено так мало,  
І інших загіравав, аж на кінці не стало  
У власнім серці загалу ні віри“.

У своїй поезії Франко до самого кінця лишився таки романтиком. Романтиком, що бичував себе, винищував себе, позував на гарт та тверезість, і принищував себе у своїх власних очах. Плачу душі не здавив одначе. Не заглушив в собі і тої страшної, роздираючої серце туги яка з'являється тоді, коли чоловік сам, своєю рукою убив мрію, убив у душі ту мелодію, без якої вона жити не може, як риба без води...

*М. Євшан.*

\*\*\*

Вечірній світ розливсь по стомленій землі  
І ліс дрімає таємний  
І чари навкруги усе оповили.  
Я бачу... ти ідеш у лісі по квітках,  
Круг тебе сяє світ ясний  
І посмішка горить і грає на устах.  
Я бачу... ти ідеш, я бачу очі ті,  
Привіт і ласку бачу в їх,  
Вони ясніш мені, як зорі золоті.  
Я бачу... ти ідеш прекрасна, як любов,  
Я упаду до ніг твоїх  
Це все здавалось лиш — і я самотний знов.

Максим Рильський.

## ПРАВО ОСОБИ НА НАЦІОНАЛЬНЕ САМОВИЯСНЕННЯ.

*Соціально-психологічний етюд.*

Право нації на самовияснення стало тепер аксіомою. Можна сказати, що на світі немає тепер ні одної поступової політичної партії, яка не визнавала би за нацією такого права. Як що й існують де-які суперечки в цій справі, то тільки в сфері чисто-практичній. Власне, представники різних громадсько-політичних течій ще не прийшли між собою до повної згоди в питанні про межі національної автономії. На думку одних, національна автономія не повинна йти далі культурно-національних; на думку других, — автономія повинна охоплювати всі боки й прояви національного життя, як культурні, так і політичні. Немає ще повної згоди і в питанні про конкретні форми національної автономії: одні радять надати їй форму персональної спілки; другі знов кажуть, що тільки тоді національна автономія буде реальним громадським фактором, коли вона опірається на територію. Але всі ці суперечки мають у своїй основі один загальний і обов'язковий для всіх світоглядів принцип — право нації на самовияснення. Сам по собі цей принцип настільки справедливий і логічно необхідний, що, справді, суперечки можуть виникати тільки з приводу подробиць його практичного здійснення.

Нація складається з осіб, індивідуумів. Отже коли визнається право на самовияснення за цілими націями, то елементарна справедливість вимагає, щоб таке саме право було визнано й за поодинокими особами, з яких складається нація. В теорії це право дійсно визнається для поодиноких осіб в однаковій мірі, як і для цілих націй. Прихильники персональної автономії радять навіть, щоб кожна людина, досягнувши громадського повноліття, сама офіційно признавалась до якої хоче нації, й взагалі щоб перехід з одної національності в другу був цілком вільний.

Та далеко не так просто стоїть ця справа на практиці. Тут існує сила чисто-психологічних забобів і упереджень, яка фактично дуже утрудняє для поодинокі особи вільний перехід з одної національності в другу, або, інакше кажучи, вільний вибір національності. Таким чином, соціологія в цім питанні вступає в конфлікт з психологією, бо те, що з погляду соціального є природженим правом особи, з погляду психологічного повертається мало не в злочинство.

Факти переходу з одної національності в другу зустрічаються за наших часів дуже часто. Більше того. Національність ніколи не була

чимсь застиглим, раз на завжди фіксованим. Тому за всіх історичних епох зустрічались випадки вільного вибору національності з боку поодиноких осіб. Імен більшості цих осіб історія для нас не заховала, але при пильнім студіюванні історичних документів таких імен усе-таки можна знайти чимало. Що ж до останніх часів, то факти вільного вибору національності з боку поодиноких осіб зустрічаються тут особливо часто. Одна історія українського народу дає цілу низку таких імен.

Які особи зважуються на вільний вибір національності? Міщанська думка, думка широкого загалу в таких випадках стає на дуже сувору позицію й тупо заявляє: кидають свою націю й переходять у чужу найгірші елементи, елементи, що не мають у собі досить внутрішньої рівноваги, щоб устояти проти сторонніх впливів. Це — перша психологічна перешкода, з якою зустрічається особа в своїх змаганнях до вільного національного самовияснення.

У дійсності — це зовсім не так, і далеко не гірші елементи зважуються на вільний вибір національності. Навпаки, не буде пересадом, коли скажемо, що на такий крок здебільшого зважуються елементи найдужчі, найбільш активні й самостійні в своїх вчинках. Маса, юрба здебільшого інертна й пасивна. Індівідуум з масовою психологією, з буденним темпераментом і звичайним розумовим розвитком рідко коли зважитья на такий крок, як зміна національності, крок, звязаний з багатьома на завжди приємними наслідками. Такий індівідуум може зважитись не цей крок тільки під впливом якого-небудь сильного й раптового почуття, як коханне, помста й т. и. Але вже одне те, що цей індівідуум здатний на такі сильні почування, а ще більше те, що під впливом цих почувань він здатний на такий рішучий крок — уже одне це ставить його по-над масу й дає право вважати його силою — позитивною чи негативною.

Коли ж хто міняє національність не під впливом тимчасового афекту, а цілком свідомо й після докладного обміркування справи, то це безперечно індівідуум сильний і видатний. Не будемо тут пускатися в розмови про стимули й мотиви, які спонукають данну сильну особу вибрати націю відповідно до своїх симпатій. На нашу думку, такий крок здебільшого має в своїй основі побудження ідеалістичні, позбавлені всякої меркантильності, — розуміється, по скільки данна особа взагалі духовно розвинена й цінна. Але скептикам, що не вірять у можливість ідеалістичного настрою таких осіб, ми скажемо: краще, щоб нація складалась з талановитих пройдисвітів, ніж з кисло-солодких нікчемностей.

Отже, як-би ми не оцінювали тих осіб, що зважуються на вільний вибір національності, чи з позитивного чи з негативного боку,

а все ж мусимо признати за ними видатну й сильну індивідуальність. Таким чином, філістерську думку, що міняють національність найслабші елементи, які не знаходять у собі досить внутрішньої сили, щоб устояти проти дужих сторонніх впливів, — цю думку треба раз на завжди геть викинути за борт.

Однак, поки-що ця думка користується ще найпалкйшими симпатіями найширших кол нашого громадянства. Й це — перша психологічна перешкода, яка суперечить соціологічному признанню права особи на національне самовияснення.

Досліджуючи далі фактичне становище справи вільного вибору національності, ми зустрічаємося ще з одною перешкодою чисто-психологічного характеру, перешкодою, яка страшено утрудняє особі здійснювати своє соціальне право. Ця перешкода — несправедливе й некультурне відношення нації до тих своїх синів, що міняють її на іншу націю.

У всіх сферах життєвої моралі й етики сучасне громадянство вже навчилось проявляти певну толерантність. Коли чоловік кидає жінку з дітьми й бере собі іншу подругу — до цього в нас уже звикли ставитись, як до простого факту. Так саме, коли жінка кидає чоловіка й починає жити з іншим — то це теж вважається чимсь природним і звичайним. І навіть тоді, коли це повторюється вдруге і втретє і вчетверте — погляд культурного громадянства на це не міняється. А коли б знайшовся хто-небудь, що зважився б прилюдно осудити таке з'явище, на нього з жалем махнули би рукою: „пропаша, мовляв, і безнадійно відстала людина!“...

І тільки коли людина зважується покинути те національне поле, де вона росте в стовбур, і вибрати натомість інше поле, де її сили можуть бути прикладені з найбільшою користю, — тільки тоді зо всіх національних шляхів і роздоріж навздогін тій людині починає лунати дике й безглузде слово: „рenegат“. Це слово не зходить з уст цілої нації, як що на такий крок зважилась особа дуже видатна. Коли ж це особа меншого калібру, тоді відповідно зменшується й площа цькування. Але для данної особи це однаково тяжко.

Щоб не ходити далеко за прикладами, нагадаємо історію покійного В. Б. Антоновича й історію нашого сучасника В. Г. Короленка. Гадаємо, що кожен свідомий українець знає, скільки страждань, незаслужених образ і безглузких докорів довелося витерпіти покійному ученому за своє українолюбство. Над ним уряджували суди, його цькували в пресі, його ім'я предавалось що дня й що-хвилини анафемі, ним мало

не лякали дітей. І це все робилось протягом десятків років, з неослабною енергією й завзяттям, достойними кращого вжитку. Так мстилася польська нація над одним з найкращих і найчесніших своїх синів за те, що він не схотів жити по традиції, а пішов туди, куди кликали його совість, честь і симпатії. І в польській історії за В. Б. Антоновичем навіки зостанеться ганебна назва — „ренеґат“, а коли з історії ця назва буде викреслена дальшим культурним розвитком, то в пам'яті маси це слово житиме довго-довго.

Тепер — другий приклад. Останніми часами, відколи в „Рус. Богат.“ почали друкуватись відомі спогади В. Г. Короленка — „Історія мого сучасника“, — в українськiм громадянстві імя цього письменника все частіше стало з'являтися у супроводі дикого додатку „ренеґат“. Підставою для цього служать: походження Короленка з напів-української родини, закінчення його прізвища на „ко“ й його критичне відношення до українства. Не будемо тут знов таки довго міркувати над тим, що спонукувало письменника вибрати для себе великоросійську, а не українську національність. Насамперед, це було б дуже неделікатно, бо письменник ще живий. А в друге, ми вже вище сказали, що виходимо в цім питанні не з тих чи інших побуджень особи, а з її природженого права на вільний вибір національності. Теоретично це право мусить визнавати кожен українець, а, разом з тим, Короленко — „ренеґат“. Коли „ренеґат“-Антонович перейшов на службу до нас, коли „ренеґат“-Антонович критично ставився до своєї зрадженої польської національності й говорив на її адресу досить хоча і справедливих, але гірких істин — тоді ми мовчали. А тепер, коли хтось „зрадив“ нам — ми счиняємо лемент і ображаємо живу й, у всякім разі, видатну людину. Це дуже нагадує відому формулу бушменської моралі: коли хто візьме мою жінку, то це зле, а коли я візьму чийсь жінку — то це добре..

Знову й знову доводиться підкреслити, що і в цім питанні маса судить несправедливо. Щоб краще це показати, продовжимо далі паралель між шлюбними й національними відносинами. Шлюб і взагалі парубанне двох істот ріжного полу здебільшого є актом свідомим, актом, в якому воля людини бере повну участь. Мало хто за наших часів може сказати, що його присилювали жити з цєю, а не з іншою особою. Ще в низчих соціальних верствах такі з'явища помічаються, але в верствах вищих, культурних, про якийсь примус у половій сфері говорити не приходиться. Помимо участі свобідної волі, тут є ще одна обставина, яка повинна робити шлюб і взагалі подружнє життє чимсь вічним і нерозривним. Це ті обіцянки й клятви, що офіційно чи інтiмно даються з обох боків, клятви „вічного кохання“, „до гробової дошки“, „нерозривного життє“ й т. д. Таким чином, маємо в цій

сфері два таких звязуючих фактора, як свобідна воля й конкретна її реалізація в формі обіцянок і клятв.

А що ми в дійсности бачимо в подружніх відносинах? Пари зходяться й розходяться, коли їм тільки це прийде в голову, й ні в кого не стане сили осудити їх за це. Більше того, навіть держава, цей споконвічний Цербер усяких закам'янілих традицій, установила спеціальний інститут — шлюбну розлуку, — щоб полекшити людям розривати шлюбні відносини, коли вони занадто загострюються.

Зовсім инакше стоїть справа з відносинами національними. Тут воля індивідуума не бере абсолютно ніякої участі в акті початкового приєднання до національності. Діти, як відомо, народжуються незалежно від своєї волі, й тому, напр., Х не винуватий у тім, що він народився турком, а не французом, а У не винуватий у тім, що він народився німцем, а не греком. Це сталося механічно, до данної нації індивідуум став належати просто в силу того факту, що його породила ця, а не інша пара людських істот. Далі, ніяких обіцянок чи клятв належати до цієї, а не до іншої національності, індивідуум також, як відомо, ніколи не дає. І от, коли цей Х приходять до повного віку й розуму й, не бажаючи рахуватись з тими фактами, що стались по-мимо його волі й бажання, своя нація деспотично заявляє йому:

— Ти наш. Ти народився від двох наших індивідуумів, ти вигодувався на молоці нашої жінчини — тому ти до сконання мусиш лишитись нашим. І хоч тебе не питали, чи ти хочеш народитись серед нас, хоч усе це сталося цілком випадково й по-мимо твоєї волі — дарма! Ти — наш, і коли наважишся пійти від нас, то це з твого боку буде зрада й ренегатство.

Ми, звичайно, не вимагаємо, щоб громадянство й держава вважали подружнє життє чимсь вічним і нерозривним. Навпаки, треба зробити це життє якомога вільнішим, треба усунути всі правові й психологічні перешкоди до вільного парування між індивідуумами різних полів. Але ми вимагаємо також, щоб ці перешкоди було усунено в справі вільного вибору національності. В першій питанні сучасне громадянство вже проявило деякий поступ — на факти офіційної й неофіційної шлюбної розлуки люде вже дивляться, як на один із проявів права індивідуума жити з тим, з ким йому хочеться, й не жити з тим, з ким йому не хочеться. Але в фактах переходу індивідуума з одної нації в другу з боку „зраджених“ націй проявляється найгрубіший і найстрашніший шкурний егоїзм. І це — друга психологічна перешкода, яка заважає особі здійснювати своє право на національне самовиясненне.

Але є ще третя перешкода, ледве чи не гірша й тяжча від обох попередніх. Ця перешкода — упередження націй „приймаючих“ проти „приймаків“.

Ненормальні історичні обставини, а також ненормальні обставини сучасного соціально політичного ладу довели до того, що поміж націями утворився якийсь дикий поділ на „вищі“ й „нижчі“. Курйозно й разом з тим дуже характерно, що фіксованої класифікації в цім поділі не існує. Та сама нація може зараз належати до „вищих“, а через хвилину—до „нижчих“, у залежності від того, представник якої національності поділяє місця на національнім Парнасі. Так, напр., з погляду великороса українська нація буде належати до „нижчих“, а з погляду білоруса — до „вищих“. Так саме, з погляду українця великоросійська нація буде належати до „вищих“, а з погляду англійця — до „нижчих“. У всякім разі, чого-небудь певного в таких поглядах на націю немає, й це тільки свідчить, що така класифікація, такий поділ на „нижчі“ й „вищі“ повстає не з яких-небудь об'єктивних прикмет і ознак, а просто з ознак зовнішніх, які здебільшого зводяться до питання про звичайну фізичну<sup>1)</sup> силу. Білорусам імпонує порівнюючи велика фізична сила української нації — й вони її вважають „вищою“; українцям імпонує фізична сила великоросіян — і ми вважаємо великоросійську націю „вищою“. І навпаки, коли данній нації не імпонує фізична сила другої нації, тоді вона з легким серцем зараховує її до націй „нижчих“.

Як бачимо, цей поділ дійсної вартости нації ніколи не вияснює й він по суті своїй служить тільки показником невеликої культурности сучасних мас. Здебільшого з цим курйозним поділом ніхто й не рахується, але в справі вільного національного самовияснення особи він відчувається дуже й дуже болюче.

Добре, коли до данної нації пристане „у прийма“ представник якої-небудь нації, яку „приймаюча“ нація чомусь вважає „вищою“. Тоді „низча“ нація зустрічає „приймака“ з розкритими обіймами. Ним величаються й пишаються, його прихід прославляють і благословляють, його садовлять на кращі й почесніші місця на національнім покуті. Але горе тому, хто пристане з нації „низчої“ до „вищої“. На нього поглядають скося, за кожним його кроком стежуть у тисячу очей, його перехід стараються з'ясувати всякими меркантильними міркуваннями. З чемности й „для годиться“ це упередження ховають під усякими більш або менш розмальованими декораціями, але *de facto* цей „приймак“ ніколи не стане для „приймаючої“ нації рідним сином, ніколи йому не забудуть того, що він прийшов не „з-гори“, а „з-низу“.

<sup>1)</sup> Вживаємо тут термін „фізична сила“ не в розумінні сили мускульної, а як формулу для характеристики всіх політичних, матеріальних, культурних гараздів, приданих данною національністю.

Українське національне життя дає досить багато прикладів для ілюстрації справедливості висловленої гадки. В нашій національній рухові завжди брало й тепер бере участь чимало представників чужих націй. І — дивна річ! — не до всіх їх ми однаково ставились і ставимось. Инакше в нас дивляться на „приймаків“ з поляків і великоросів — і инакше дивляться на „приймаків“ з жидів і білорусів. Правда, останніх у нас дуже мало, так що в цій справі трудно вяснити наш *modus vivendi*. Але що до жидів — то тут наша позиція вже цілком вяснилась.

Розуміємо добре, що порушуючи це питання, ми торкаємось болючого місця. Але шила в мішку не сховаєш. Буде гірше, коли наше національне тіло настільки заразиться хворобою, що почне смердіти. Краще отже самим оглянути свої рани й подбати про ліки для них.

І от ми кажемо, що в українським поступовім — підкреслюємо це слово — громадянстві виразно бренть нотка антисемітизму. Й не тільки до цілої жидівської нації ми ставимось з неприхильністю. Ні, ми дивимось з упередженням навіть на тих представників цієї нації, що пристають до нас і роблять нашу національну справу. Не кажемо тут про безглузде патякання де-яких не зовсім здорових на голову добродіїв і добродійок: це ще можна було б терпіти. Але ця течія значно глибша, ніж нам здається, й навіть та делікатна мовчанка, якою наша преса обходить вищезгадане патяканне, теж освітлює цю справу досить-таки специфічним світлом.

А що вже доводиться чути в розмовах і читати в листах — то вже й не доведи, Господи! До редакцій українських часописів раз-у-раз надходять листи з докорами ніби-то за юдофільський напрям. І не думайте, що ці листи пишуть якісь-там Шпоньки чи Перерепенки — ні, під ними красуються все імена відомі й заслужені. А в розмовах можете не раз почути таку, прим., фразу: „Гарна людина з NN, та шкода — жид“...

Таке упередження проти приймаків з „низчих“ націй існує не тільки серед нас, а всюди. Така вже психологія маси: всяка сила їй імпонує, перед силою вона готова рачкувати, а всяка слабкість викликає в ній одні тільки звірячі інстинкти.

Тепер поставте себе на місце індивідуума, що пристав „у прийма“ до „вищої“, чи, точніше, дужчої нації. Йому довелось перебороти дві перешкоди — загальне упередження проти тих, що міняють національність, і шкурний егоїзм своєї рідної нації. Щоб перебороти ці дві перешкоди, індивідуумові довелось, звичайно, затратити багато духових сил і енергії, пережити довгу й тяжку боротьбу з самим собою, розірвати давні й, може, міцні звязки — й все це для того, щоб зустрінути недовірря й упередження з боку тих, кому він поніс свої сили й здібности! Це, дійсно, перспектива не дуже приємна й приваблива.

Маючи на увазі, що люде міняють національність, будучи цілком дорослими й свідомими, не можна допустити, щоб вони не знали, яка зустріч чекає їх у приймах. А що не у всякого стане сили, бажання й витривалости боротися з такою неприродною й несправедливою тактикою, то, мабуть, багатьох це й утримує від переходу до іншої національності. Отже маємо третю перешкоду, що не дає людині здійснювати своє право на національне самовиясненне.

Таким чином, ми тут зустрічаємося з дуже цікавим і разом з тим трагічним конфліктом між соціологією та психологією. Остання каже — й теоретично всі з цим згожуються, — що особа має й повинна мати найширше й найповніше право на вільний вибір національності, на національне самовиясненне. Але як тільки особа береться на практиці здійснювати це своє загально признане право, так зараз вона зустрічає перед собою цілу низку психологічних перешкод. Переборє вона одну — на її місце зараз з'являється друга; переборє другу — на її місце з'являється третя. Причина тут, очевидно, в тім, що соціологія сягнула дальше нашого віку, що вона в своїх концепціях значно випередила психологію сучасної масової людини. Але як би ми не з'ясовували це з'явище, а факт зостається фактом: лекше верблюдові пролізти крізь голку, ніж сучасній людині зреалізувати своє право на національне самовиясненне.

Досі ми розглядали питання виключно з погляду інтересів суб'єкта права на національне самовиясненне — з погляду інтересів індивідуума. Здається, що після всього сказаного не зостається місця для жадних сумнівів у тім, як шкідливо відбиваються на вільнім і гармонійнім розвиткові індивідуума всі перелічені перешкоди. Але тут є ще одна заінтересована сторона — нація, з погляду якої необхідно розглянути питання, щоб не впасти в односторонність і щоб висновки не носили суб'єктивного характеру.

Стаючи отже на погляд нації, треба признати, що й для неї вільний обмін творчими силами не представляє ніякої небезпеки. Масового обміну ніколи ще не було й, можна сподіватись, ніколи не буде, так що повною асиміляцією такий обмін ні одній нації не загрожує. Питання тут може бути тільки в тім, скільки одна нація теряє чи виграє, коли поодинокі її члени переходять до інших націй або коли до неї пристають індивідууми з інших націй.

З першого погляду може показатись, що коли який-небудь інтелектуально-дужий індивідуум кидає націю, остання від того тільки програє. Дійсно, на кількості нація в таких випадках програє: звичайно, було 25 мільйонів, а з виходом одного Х стало тільки 24.999.999! Але що справедливо в аритметиці, те часто буває несправедливим у соціо-

логії. В даннім разі, програвши на кількості, нація виграє на якості. Коли данний Х почуває, що звязки між ним і його рідною нацією розірвались, він уже корисним членом і щирим сином для цієї нації не буде. В його душі вже щось розколось, роздвоїлось, і чим довше він зоставатиметься на лоні своєї нації, тим частіше між ним і нею виникатимуть усякі конфлікти. Таким чином, у межах самої нації виникають якісь „тренія“, якась дїсгармонія, й це, звичайно, відбивається на внутрішній силі й цільності нації. Чи не краще, в таким разі, без зайвих жалів і трагедій дати цьому ферментові незгоди вийти, куди йому хочеться? Розуміється, краще, бо тоді нація знов стає цільною й гармонійною, від чого її внутрішня сила значно зростає.

А потім ще треба мати на увазі й те, що нема на світі такої нації, од якої тільки відставали б і до якої ніхто не приставав би. Навіть жидівська національність — цей споконвічний поставщик „приймаків“ для всіх націй — має також своїх „приймаків“<sup>1)</sup>. Таким чином, навіть чисельний національний баланс значно не може змінитись од того, що індивідуумам вільно буде вибрати собі національність відповідно до своїх симпатій. А що вже для нації вигідніше потерять десять своїх непевних членів і на їх місце прийняти одного щирого „приймака“ — про це й говорити нічого.

Тут ми підходимо до другого боку питання — чи вигідно для нації приймати виходців з інших національностей? На нашу думку, це питання розв'язується цілком позитивно. Досить звернути увагу хоч би на одно те, що такі чужинці й виходці здебільшого приносять з собою в нову націю величезний запас енергії. Вже для того одного, щоб при сучасних обставинах пройти шлях від одної нації до другої, необхідно бути не зовсім звичайною людиною. Треба перебороти дві, а часом і три перешкоди. Треба знайти в собі досить сили, щоб розірвати всі звязки з своєю рідною національністю й ціле життя нести на собі тавро її призирства й ненависти. Треба, далі, пройти й кризу те упередженне, з яким люде взагалі ставляться до індивідуумів, що зважуються на такий крок, незалежно від того, з яких побуджень це робиться. Треба, нарешті, бути готовим до того, що нова нація психологічно не схоче тебе прийняти, що ціле життя ти не почуватимеш міцного національного ґрунту під собою. Й коли індивідуум, який уперто бореться з цими страшними перешкодами, переборює їх і досягає своєї мети — невже цей індивідуум не зможе щедро заплатити за те, що його від душі прийнято?

<sup>1)</sup> Щоб пересвідчитись у цім, досить згадати хоча би відомого „бундистського“ діяча Медема, приуродженого православного, а також багатьох інших. Авторів цих рядків самому доводилось зустрічати багато православних роб.тників серед „бундистів“ і навіть серед... сїонїстів!

Взагалі можна признати, що нації, ставлячись з упередженням до „приймаків“, тим самим страшенно шкодять собі. „Приймаки“ — це той елемент, що оновлює й освіжає кров нації, висловлюючись фігурально. Й історія загальна, та й історія нашого народу, дає нам досить доказів справедливості цієї гадки. Згадайте хоча б тих же Антоновича й Марка Вовчка — й це вам стане цілком ясно. Можливо, що психологічно це з'ясовується бажанням „приймаків“ морально виправдати свою „зраду“ рідній нації й відплатити новій нації за її гостинність. Але так чи инакше, а нація „приймаюча“ від цього тільки виграє.

До яких же остаточних висновків ми прийшли? Насамперед бачимо, що соціологічне признание за особою права на вільний вибір національності фактично майже ніякої сили не має. Існує така сила чисто-психологічних перешкод, яка робить для поодинокі особи вільний вибір національності майже неможливим. З другого боку бачимо, що ці перешкоди не мають під собою ніяких розумних підстав, бо як поодинокі особи, так і цілі нації просто заінтересовані в тім, щоб перед індивідумом як найширше було відкрито шлях до вільного виходу з одної нації й до вільного входу в другу.

То відкиньмо ж ці перешкоди, борімося з ними! Як ми бачили, ці перешкоди походження чисто-психологічного, отже усунути їх цілком у наших силах і волі. Виховаймо ж свою душу, свій розум у такім напрямі, щоб вони в цім цитанні більше не вступали в конфлікт з нашими власними національними інтересами й наукою. Бо тільки тоді, коли сучасна людскість цілком перевиховує себе й свої психологічні погляди на цю справу, соціологічне право особи на національне самовияснення стане правом соціально-психологічним, і тільки тоді настане повна змога вживати це право на користь особі й нації.

*О. Капустянський.*

## МАЙСТРИ СЛОВА.

*(Критичний шкіц).*

Ми говоритимемо тут про де-яких наших поетів і письменників, яких лучить між собою спільна риса — артизм. Той артизм — живе в їх душі; в життю вони не впрост „люди“, чи „письменники“, — вони з'являються носителями всесвітньої краси; в їх душі, в кожному її атомі та краса купчиться з ріжнородних зовнішніх вражінь і, одбивши ті вражіння, як чудовий змагард, повертає нам їх у філігранній оздобі.

„Кожний атом, атом серця  
 „Оберну я в слово, в згук..  
 „О, яка велика вийде  
 „Повість радощів і мук!“..

так промовив один з них, але ці слова безперечно можуть статися для тих майстрів нашого слова спільними.. Маємо на думці ось яких: Петра Карманського, О. Олесья, М. Коцюбинського, В. Стефаніка та О. Кобилянську. Нам однаково чи то поетичну, віршовану обирали вони собі форму для творчості, чи з'являлися прозаторами, — в усіх них живе дух краси, не надземної, не якої-будь мертвої, а живої, повної барв і артизму...

Ріжні можуть бути погляди на утвори людського духу; відповідно вдачі людській, індивідуальній... Де-хто вимоги ставить матеріялістичні до утворів краси, як до історії, де-хто ні; інші знов кажуть, що в тих творах треба пристосовуватись до смаку й розуміння ширших мас і з виплеканої фантазії своєї (чи пак плоду її) робити спопуляризовану річ, подібно до того, як пишуться наукові статті для народа; де-хто навпаки знаходить що відчутти тонкість виконання, артизм його, здатними бувають лише люде чулі, ніжно розвинені... Є знов такі, що знаходять насолоджуванне красою — надто великим егоїзмом, тому зовсім одкидають її... Але так, чи инак вона — існує незалежно від поглядів людських, лише де-ким помічена, а де-ким ні, часом прогнана „остракизмом“... Демократи можуть добачити її в болоті й бруді, але то — краса в іншій значінню і власне на цю красу теж є у нас талановиті й прозатори й поети; вона може нас вабити як щось дороге та сумне, подібно до труни, або могили якоїсь, без окрас, без химер, з голою дійсністю й тільки привидом життя принаджувати, а не купністю блискучих і ріжноманітних вражіннь його. Подібна краса творчості і служителів її має щось спільного зі середньовіковим стовпничеством і вірою аскетів; перед собою вони бачили ідею й може зміцняли її в інших, але вона була суха; суворі носителі „краси в болоті“ теж товмачуть свою „віру“, але вона якась трансцедентна, вони їй наслідують, а прихильників мало мають; при всій реальности тих обставин, що оточують її, ця „ніби краса“ позбавлена гармонійних форм і тому треба мати мужність, щоб служити їй. Темна зневіра опановує душею, або бридке чутте ворухиться в серці як бачиш голе життя перед собою. Візьміть, наприклад, малюнок з нашого письменства, що кожному пояснить, як те, що здавалось би повино було викликати в нас лише гуманні думки, що навіть містить в собі „красу убожества“, насправжки лише одвертає нас від тотих почувань.

Це „Жебрачка“, О. Кобилянської.

В цій своїй речі письменниця-символістка на хвилину позбавилась надзвичайно поетичного свого настрою й символізму і на-

близилась до прихильників реалістичної школи. Гола дійсність виступила з її малюнку і постать убогої жінки не збудила в нас релігійного почуття любови до людей... Написаний же цей нарис — по майстерськи й не якій-будь неправді в нім завдячуємо ми тим справді — „гидким чувством“... Ні! А уявіть собі як нам буває читати такі ultra-реалістичні річи, як Леоніда Андреева „Бездна“, або Винниченківську зустріч у ночі з якоюсь жінкою, де ми маємо фотографічні подробиці житьових обставин і, між іншим, обвислих грудей та товстого живота героїні!.. Цей реалізм мусів би мабуть, — на думку автора, — вести людскість на шлях стремління до ліпшого існування, але цього не робе; він лише каламутить і забруджує життя, одбиваючи його в собі як нерухоме багновище... Але ж призначенне письменника-артиста в тім-то (на думку нашу) й полягає, щоб у творчости його, так само як в музиці, було щось пориваюче до ліпшого, пориваюче навіть посеред правди життьової, а не тільки в ідеалістичному сні надхмарної мрії... Для того мусить автор ще щось давати крім голого песімізму й констатування фактів... Цього „щось“, того захоплюючого, пориваючого елементу бракує в нас багатьом...

Отже все ж таки українська література налічує в собі кількох майстрів слова, що поруч з найреальнішими фактами життьовими, або навіть в осередку їх, уміють поставити маненький образ, ледве помітний символістичний образ, і тоді стоїть він незабруджений болотом земного існування; він промовляє до серця нашого так лагідно, тихо... Ось візьміть, наприклад, невеличку художню річ Василя Стефаника, під заголовком „Мое слово“. В ній оповідає він, яку він мав чисту, невинну душу, — „білу сорочечку“...

„Я пішов од мами у біленькій сорочці, сам білий. З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили.

І я ходив тихенько, як біленький кіт.

Я чув свою підлість за тихий хід і кров моя дитяча з серця капала.

А спав я у найменшій хаті посеред брудних туловищ сплетених ропустою.

Листочок білої берези на сміттю.

Я скинув мамину сорочку. Мій дитячий світ і далеке покоління мужицьке лишилося за мною.

Переді мною стояв новий світ, новий і чорний. Я ловився за його поли, а він згідно глядів на мене.

Як жебрак маленький...

Я занімів був із болю. І мовчав я довгі, довгі роки.

Мої слова невимовлені, мій плач недоплаканий, мій сміх недосміяний.

Лягли ви на мене, як лягає чорне камінне зламаного хреста на могилу в чужині!“...

Всього кілька рядків — і стільки ніжности, стільки чуття і дій-

сно недоплаканого трагізму! Ось і „бруд життя“ поруч із „білою сорочечкою“, а хіба вам не жаль тут людей? хіба не рветься серце для загального добра, читаючи ті стрічки, хіба не стоїть перед очима голодне заплакане дитя, хіба не хочеться його приголубити?! Сльози ніби звисли на його довгих віях, і це відчувається в короткій, падаючій по наголосах формі й уривчастих недовгих періодах:... „мій плач недоплаканий, мій сміх недосміяний!“...

Протилежність Стефанику з його „смуток долин“ становить Ольга Кобилянська, міцна, незалежна гірська натура, шляхетна й гордовита як думка орлів. Коли в неї й є смуток, то це — релігійна тиша, що панує в Карпатських горах, це поважна мрійність і задума столітніх яловиць по недосяжних верхогіррях; це — рефлексивна меланхолійність і смуток — не життєвий, а — природовий... В ній також є наївність первісної природи. Її гуцули, це — діти; часом самотні й полохливі, як сарни чи газелі, часом — дикі й безстрашні, як „Некультурна“, що держить люльку в роті й нічого на світі не боїться... Ось гляньте на дитяче задивованне гуцула з „Природи“, який побачив самотню руду чарівницю на скелі, — панну, що любила ходити на прохід:

„Якась нечиста сила заволоділа ним.

І ся нечиста сила, то вона, прекрасна, червоноволося відьма, що здибав її в лісі... Відьма?.. Та же він сказав був їй, що она похожа на образ матери божої, що висить у церкві, а проте!.. а проте, она не мати божа..

В матери божої не червоне волоссе, мати божа нікого не має за дурня, коли кого так дуже принадить, як вона його; мати божа — свята, а вона... ах!!!

Три дні тому все те сталося, і відтоді він одурів.

Навіть у сні бачить її. Кров пливе йому в жилах мов скажена, у висках валить мов клевцями і поперед очи ходять іскри..

Вона не мати божа, тотя відьма. Тотя прекрасна, чарівна, червоноволося відьма!..

Як він її любить, як тужить за нею! Він хорий з туги, йому хочеса плакати як хлопцєви, вбив би її з гніву, що її не має! Чому він її не здибає нігде? Чому?“...

Так міркує собі це наївне дитя, віковичної природи лісової — дикий гуцул і як живий стоїть сам перед читачами:

„Високий, гибкий і кріпко збудований, як усі його суплеменники... Лице мрачне, задумане, навколо уст ніжне і в верхній частині славянське, т. є. трохи широке...

Його чорне волоссе, як є звичай, підстрижече до бров і закриває чоло.

Його одяг підносить красоту його тіла.

Червоні холошні і біла як сніг сорочка, з вишиваним ковнірем і рукавами, з під котрих видко кріпкі жиловаті рамена. Груди, шия і руки окрашені срібними й мосяжними ланцухами та хрестиками, а широкий, пестрий ремінь обвішаний наперсточками, монетами; за ним застромлена люлька і де-яке оружжє“...

Природа навколо нього не менч мальовнича ніж він сам:

„Ліворуч гірської дороги, котрою він ішов, зияла поросла лісом пропасть, праворуч тяглася скалиста лісова гора, стрімка та висока, мов стіна. Кілька сот кроків наперед нього, лежав на самім краю пропасти великий камінь, що дикої весняної ночі урвався був зі скалистої лісової гори, тай лежав собі — немов місце відпочинку для вандрівників.

Там він сів собі на хвилику, закурити люльку. Не довго сидів. Із пропасти, саме коло того каменя піднімалася в гору дівчина. Ухопилася кріпкою рукою за папороть, що росла коло каменя, підвелася тай станула“... („Природа“).

Чим же саме приваблює нашу душу Ольга Кобилянська не тільки в нових таких річах своїх, як останнє оповідання „В неділю рано зілля копала“, але ж і в дійсному життю, чаруючи нас великими смутними очима і надзвичайної чутлістю сердечною?.. Власне тим природженим своїм артизмом!!!

В чому ж полягає взагалі артизм і як артист власне творить? Ми вже згадували про завдання його, тепер за поясненем механізму художньої творчости звернімося до Тена. Ось що він про це каже: „Кожна людська особа з її душею, це — річ така складна, що логик, який консеквентно помічає різнородні прояви й відрухи її, а також окремі складні елементи, що входять в неї, не завжди може обхопити своїм зором всю цілість кожної натури, а особливо — зібрати їх до купи в однім блискучім образі; не може утворити драматичну річ, або відповідний психологічний рух зробити дійсним та несфальшованим... (Часто логик не в силі буває відгадати почуття й статися пророком)... Щоб же винайти відповідні ті рухи треба творцеві перетерпіти щось подібне до пароксизму натхнення, схожого на хворування в пропасниці. Тоді розум творить мов у сні. Постаті й обличча з'являються й ворущаються самостійно, мимо всякої волі людини; поет чекає, доки вони заговорять, нерухомо слуха їх, як що вони починають говорити, щоб не спинити драми, яка ними розвивається в його душі. Лишити їх на власну їх волю: — ось його думка! Він дивується, часом, їх балачкам, він записує їх, забуваючи, що вони — суть плід його роздраженної уяви, що він сам ті балачки вигидав. Вдача тих дієвих осіб, їх виховування, їх обставини, їх учинки, зливаються в нім до купи так добре, що він навіть не наважується завдячити появу їх самому собі. Всі живі істоти повстають в нім як в природі, це б-то сами собою чи при допомозі тієї сили, яку не можна ні звідки взяти, а ні досягти якою-будь штучністю“. Це можна зустрінути і в Альфреда де Моссе і в Платона.

Ось механізм художньої (артистичної) творчости. Тепер питаємо себе: хто ж є мистець, а хто — ні? Хто — геній, а хто — звичайний письменник? В чому полягає артизм і яка концепція артистичної, а не простої душі? Той же філософ дуже добре нам з'ясовує це:

„Коли ми, люди звичайні, думаємо про яку-небудь річ, про якийсь об'єкт, ми беремо в нім одну-дві, або три, може чотири характерних риси; решта непомітних прикметів цієї речі ховається від людського ока... Ми опиняємось в становищі діллетантів природознавців, що вміють лише визначити назву та накинути її всьому по трафарету, що записують у зшиток де-що про шкуру, про колір шерsti на звірюці, чи про зверхній вигляд об'єкта студювання; ті діллетанти можуть при допомозі певних класифікацій навіть установити анатомію того, що саме обсервують. Цим обмежується їх концепція; так само робимо й ми..

Уявіть же тепер собі, що на місце сухої вбогої думки, яка спиралася б на землемірську логику, підставляється непохитний цілий образ, це-б-то внутрішній (духовний) портрет о стільки багатий і повний, що він містить у собі всі прикмети й ознаки об'єкта, всі його духовні риси разом із малюнком зверхности; що з'являється той портрет раптово, вмить, протягом єдиної хвилини; що перед нами виникла тварина вся, з найтоншими відтінками шерsti, зі своєю формою, з хижими, блискучими очима, з проявою природних нахилів, а також з історичним чи натур-філософським заоснуванням походження такої власне, а не іншої своєї вдачі... При всім тим малюється це все так, що сто тисяч характерних прикмет належних об'єктові, знаходять собі товмачів своїх в уяві, яка увлаштивлює ту концепцію й рефлексивно одбиває ті всі прикмети в розумінні своїм... Ось як малює дійсний мистець і ось та артистична концепція, що стоїть далеко вище концепції логики, простого вченого не освіченої людини; тільки вона здатна заглиблюватися в людські серця, одріжняти все внутрішнє від усього зовнішнього, спочувати всьому й копіювати без усяких зусиль химерну течію незрозумілої людської думки; лише вона може ловити її влучно на кожному кроці, та утворювати картину справжнього життя з усіма його quasi-суперечностями й потайною логикою. Так діє сама природа і геній творить як вона...

...Хіба вам не видно поета за натовпом його образів? Вони вказали нам на нього і змалювали перед нами, яка в нього вдача: — швидкий, усе добачаючий розум його — є ніщо інше як надзвичайна, геніяльна, пророка фантазія, що здатна розуміти все далеко краще й глибше, ніж наша логика... Звідси — сливе несвідома психологія й дивне відгадування ситуацій, нарешті звідти ж і наше зворушення, перед утворами геніяльного скоряючого нас артистичного духа“...

Одним з найяскравіших зразків появи живих постатей, що виникають перед читачем раптово, несподіванно, релефно, що аж кричить своєю характерністю, може служити оповідання Коцюбинського „Сміх“. В нім говориться про чорносотенний погром, про чулого демократа та його вражіння під цей час і про кілька дієвих осіб, що скла-

дають антураж для центральної постаті всього оповідання — кухарки Варвари.

— „О! моя Варвара золота жінка... — мовить пані господарка своїм гостям, що узвала їх щасливими, бо мають вірну наймичку.

— Спокійна, розсудлива, прихильна.. І бере всього три карбованці на місяць“...

Отже логіка господині й усіх інших досі знає характер Варвари власне таким тихим, покірним...

Але артист-письменник, відчув у ній щось інше: одна-дві риси, й перед читачем уже образ не той, а протилежний; перед очима — духовна скульптура, — утвір, якому мистець з'умів наддати все йому приналежне...

„Панів б'ють... — жалібно пояснив пан Валер'ян і з здивуванням побачив, що сите тіло Варвари тіпається, немов од стриманого сміху.

— Чого ви?

— Я та-а...

І раптом сміх той прорвався.

— Ха-ха! Б'ють... і нехай б'ють..., Ха-ха-ха!.. Бо годі панувати... ха-ха-ха! Слава ж тобі, Господи, дочекалися люде...

Вона аж перехрестилася.

Лице в неї наллялось кров'ю, очі сплахнули, вона підперла боки червоними, голими по лікоть руками і хилиталась од сміху, як п'яна, аж великі груди її скакали під заялосеним убранням.

— Ха ха-ха!.. а-ха-ха!..

Вона не могла здержати сміху, непереможного, п'яного, що клекотів у грудях і лиш як піну викидав окремі слова.

— Ха-ха-ха!.. всіх... викоренити... ха-ха-ха!.. щоб і насіння.. всіх!.. а-ха-ха..

Вона аж хлипала.

Той дикий регіт один скавав по хаті і було од нього так болізно й лячно, як од шаленого танцю гострих ножів, блискучих і холодних. Немов дощ блискавок сипав той сміх, щось було убійче і смертельне в його переписах і наводило жах“...

Далі в цьому майстерному нарисі висловлюються почуття господаря, що мучать його душу живими докорами й оцей настрої має багато спільного з настроєм автора в „Intermezzo“; пекучі болі й тут як там „допчуться чобітьми“ в душі письменника (а не самого тільки інтелігента зі „Сміха“), як ті люде, про котрих він у тім же „Intermezzo“ згадує; топчуться й нервують до неможливого. Ця спільність є — доказом властивості цих почувань авторіві в життю, бо в „Intermezzo“ він говорить від себе:

„Господарь пішов глянути на Варвару в кухню:

Хтів говорити і не міг.

Лише дивився. Великими очима, наляканими, гострими і незвичайно видючими. Обіймав ними цілу картину й найменчі дрібниці. Побачив те, біля чого що дня проходив, як той сліпий. Ті босі ноги, холодні, червоні, брудні й порепані... як у тварини. Дранку на плечах, що не давала тепла. Землистий колір обличчя... синці під очима... То ми все ззіли, разо

з обідом... Синій чад у кухні, тверду лаву, на якій спала... поміж помий бруду й чаду.. ледве прикрити... Як у берлозі... Як та тварина... Зламану силу, що йшла на других... Сумне, каламутне життя, вік у ярмі... Вік без просвітку, вік без надії... робота... робота.. робота... і все для других... для других... для других.. щоб їм було добре, їм, тільки їм... А він хотів ще од неї приятні!..

Не міг говорити. По що? Все таке ясне і просте. Вибіг із кухні назад в столову.

— Ти бачила? — кинувсь на жінку. — Не бачила? Піди, подивися...

Чом вона не страйкує? — кричав якимсь високим незвичайним для нього голосом. — Чом не страйкує? "...

Так мучився господарь, узрівши Варвару вже поважною й цілком спокійною згодом у кухні. Певна річ, що знаходити де-що з душі письменника в дієвих особах його оповідань, ще не є — порівнянне його з ними, або бажанне підставити на їх місце самого автора, як багато читачів намагається часом робити. Ми лише кажемо, що психологія тих персонажів (усіх їх зокрема з протилежностями вдач) з'являлись у автора в часи творчості ніби його власною в оцих оповіданнях, а в самообвинуваченнях інтелігента навіть і зовсім йому в життю приналежною; бо подібно до цього, наприклад, терпить невимовні муки, бачучи вбогого мужика перед собою, й „я“ авторове з „Intermezz'a", про що ми вже згадували вище...

Отже тут письменник живе й переживає різні справжні почуття з дійсности, і тому він — великий мистець, який і нас примушує реагувати на змальовані події, так власне, як він сам реагував і як це було б у життю і з життя, а не з оповідання. Тут він схоплює дух і зміст картини, душу людини, не впрост зі зверхнього її вигляду, а з цілої несподіваної ситуації, що виникла „як жива“ перед ними...

Так само як в прозі Коцюбинський — вимальовує нам образи в поезії — Олесь. Візьміть таку його річ як

„В міщанській оджі і в рідному вінку,  
Занесена сюди Бог зна відкіль вітрами,  
Дивується вона чужинному танку

І слухає „кек-вок“, сховавшись між служками“...

Це — „цілий чоловік“, чи „ціла людина“, те безтямне дитя, тая дівчина. Тут теж ціла ситуація, що виробила з тієї „доньки України“ власне таку, а не іншу натуру; останніми двома словами зверненими до вітчизни—„рохристана“ і „п'яна“—пояснює нам поет історію походження цього „зрадливого“, наївного типу. Тут бачимо те, про що казав Тен: в цій поезії образ дівчини знаходить собі історичне пояснення вже по своїм появі перед читачем, знаходить людей, що несвідомо розуміють його навіть без цього з'ясування причин автором; це вказує на повну художність портрету, змальованого кількома рисами, двома-трьома словами, а про те так артистично й чуло. Так само знайдете ви, напр., не менш художні образи і в віршові „В яких боях ти пам'ять розгубив“

(сліпця-народа, що кійком шукає чогось по землі, а чого — сам забув), в „Пісні сліпих“ (досить символістичній), у віршові про сплячого льва (те ж про народ), під загол. „Ідіть! ніхто вас не спиня“... Зрештою ця образівість в Олеся така безмежна й багата, що обчислити навіть хоч більшу частину тих барелефів, чи окремих скульптур (залежно від того, чи багато дієвих особ на якомусь тлі, чи стоять вони самотно) в нас (у данному разі) не має можливості...

Не менч рельєфні в ньому такі порівняння як „України в огні“ та „сільської пожежі“ в поезії „Синіла ніч“, не кажучи вже про надзвичайно відповідні до цього епітети й форму:

„...Крізь дим прорвався дзвін крилатий,  
„Махнув осмаленим крилом,  
„І наче птах, стрільцем підтятий,  
„Забивсь, заплакав над селом“...

Навіть самі згуки (голосні) „забивсь, запклав над селом“, це-б-то „а-и, а-а-а“ в останньому рядку дають нам вражінне тривожного дзвону; а „махнув крилом“ так і виявляє розмах дзвонаря й поклик того гуку...

А в поезії „Яка краса: відродженне країни“ де говориться про сплячого орла, що збуджується: стрічка „Так спить орел“ мусить уявити раптом його пробудженне й огляд величі волі. На якій же голосній літері випадково чи не випадково кінчає поет останній наголос? Що найліпше висловляє окружність і раптовий огляд, як не літера „о“ в словах „і враз, розкривші очі“; „враз“ же твердістю своїх суголосних „вр“ отіняє кінець рядка. Звичайно, це не робиться штучно, а мабуть мимоволі поета, але природний нахил саме так мелодійно підбирати повноголосні й є одзнакою великого таланту.

Нам залишається згадати про одного лірика, що принадує нас тихою мелянхолійністю й музикою вечірніх тонів, вечірнього смутку (хоч як він ще молодий). Це — Петро Карманський. В майже кожній строфі художньої поезії завжди буває якісь 2—3 таких слова, або один вираз, що коротко передають зміст усього вірша, або становлять собою кульмінаційний його пункт. Ось у Карманського це (також як в Олеся) лучиться з відповідною формою й повноголосністю, а головне — з обранем певних літер у середині слова.

„Ой, люлі, люлі, химерний смутку:  
„Шепоче вільха, гнесь верболіз.  
„Квилить задума, шовкові вії  
„Сріблять ясним брилліантом сліз“...

Тут квилить задума: „ю-ю-е-у“ (з наголосами), в цих відтинках слів полягає потрібна монотонність квиління; вже „верболіз“, що одсвічує од вітру переливами кольорних тонів, складає випад з монотонности наголосом на „і“. Виліскуванне сліз відповідає неодноманітності загальної пісні квиління, а „вії“ — довгости вії і разом непомітно

мабуть для самого поета, все прибирає ту власне форму, що імпресіоністично передає нам музичне вражіння.

В поезії „Чого так сумно“, через останнє „у“ досягається закриття картини від зору глядачів. „Сумно“, падає мов завіса в театрі... Упав настрої і зробилося сумно. Таким чином це переходить ніби в шепіт якийсь:

„...Сповиті млою,  
Стоять в задумі тонкі тополі  
З вершин Бескида пливе з росою  
Вівчарська пісня, — а тут, на долі —  
Чогось так сумно“...

Є в Карманського й легкі вірші, що в'ються мов метелик поверхтієї мелянхолії, бо ж природа не все — мелянхолійна:

„В тіні пальми в'ються блящі,  
Мірт лицяється до рож,  
Цить серденько, цить химерне,  
Не трівожся, не трівож!“...

Далі й ніжні, не сумні колискові пісні:

„Люлі, синку! Най повіє  
Над тобою легіт мрій;  
Усміхнися, наче сонце,  
Ясна зоре, раю мій.  
Спи, дитинко, люлі, люлі!“

Карманський це з гладіаторів той, що не є роджений для борні, котрий умирає, скорений ким небудь... Але від того не поменчується його душевний артизм і природне почуття художности, що розцвілося так буйно в душі... Через те ніхто не силуватиме цього поета співати заклики до бою...

Чи є він, це-б-то артист, відблиском останнього проміння, чи з'являється він усміхом рожевого ранку, чи прийде нам з долин, чи з високих, гордих, недосяжних гір, — він завжди лишить по собі частку своєї кришталіно-ясної, чистої душі і все краще розумітиметься людьми з часом і поступом, з кожним новим кроком людскости...

І вони, ці артисти, дійсно мають рацію, як що досі їх зле розуміли, казати грядущим поколінням устами молодого Олеся:

„Хай наші вчинки божевільні,  
„Хай дикий шал в самій меті,  
„Але ми гордим духом вільні,  
„І наші душі — золоті“...

А згодом — каже цей самий співець, як що, „за нас казатиме всяк час“ — то й наслідки будуть зрозумілі і ми матимем нагороду, бо

„Вільний льот народні крила  
„Направлять весело до нас“...

*Христя Алчевська.*

## ГАРМОНІЗАЦІЙНІ ЗАСОБИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ<sup>1)</sup>.

### II. Гармонізаційні засоби.

#### 1. Викидання самозвуків при розз'язі (Elision).

а) Прийменники „із, од, (від)<sup>2)</sup>, об“ викидають свої самозвуки „і, о“, коли перед нами стоїть якесь слово, що близько вяжеться з ними синтаксично і кінчається самозвуком. Приміром: „Од'їхали 'д села верстов чотирі“; „Та вже 'з тії криниченьки орли воду п'ють“; „Чміль бився то 'б стелю то 'б стіну“. Так само поводяться всі складені слова, що починаються з „із, (іс), од, об“: „Легче мені тебе, доню, дома поховати, а ніж мені та за його заміж тебе 'дати“; „Із-за гори та 'з-за кручі риплять вози йдучи“; „Не 'ббілена хата як пуста стоїть“.

Тут місце сказати, що навіть нескладені слова, котрі починаються з „од, із, об“ часто в відповідних околинах викидають своє „о, і“ (певна річ, як ці послідні ненаголошені). „Була я в батька 'дна 'дитина“.

Приглядаючися до появи викидання в народній мові, а саме в простій балазці і в піснях, помічаємо, що в балазці вживається елізія далеко ширше, почерговніше, ніж у піснях. Тай легко це зрозуміти, як уважити, що пісня співається, що в пісні лад (ритм) вимагає певного чергування наголошених та ненаголошених складів, що наприкінці, в пісні слова не зливаються так близько, як у звичайній балазці, де слова між логічними наголосами виразу мало не проковтуються.

Через це, на мою думку, слід-би й у літературній мові користатися елізією так. У поетичній (віршованій) письменности зоставити все добування засобів до гармонізації мови самим поетам; противно тому що панувало в XIV—XVI стол. у французькій поетиці. У прозі треба б прийняти за правило, все вживати викидання самозвуків із поименованих прийменників, коли через це не збігається до купи двох близьких логічних наголосів, або по иншому: коли вимовлений за 'дним заходом вислів не тратить від викиду пливкості. Приміром: „Понад улицею стояли пооблуплювані, похилі хатки. Хто обдирав їх?— Понад улицею стояли по'блуплювані похилі хатки. Хто 'бдирав їх?“. Розуміється, кожний письменник сам уже означає пливкість та логічні наголоси свого вислову; важливо, щоб він тільки напевне знав, де й що треба вжити для досягнення своєї мети в красі мови.

б). Прислівники в порівняючому ступні, як „краще, гірше, висче“ і т. д. вживаються в народі звичайно тільки перед дальшим словом

<sup>1)</sup> Див. „Укр. Хата“, № 3 і 5.

<sup>2)</sup> Про форму „від“ див. далі „Евфонічні призвуки“.

с початковим самозвуком у скороченій формі „швидч', гірш', менш'“ і т. д. В часописах почали писати ці короткі форми все замість первісних, хоч би там за ними далі йшло слово з трьома початковими призвуками. По моему свідомій людині не слід би було так уже дубовити й так дубову літературну мову. Пишімо так: „Дальше йти не треба“, або „Дальш йти не треба“; не пишімо ніколи: „Дальш йти“, „менш стратити“.

в). Слова „опроче, окроме“ викидають своє „о“ після попереднього самозвука й перевертаються в „проче, крме“.

Це всі вже розбори слів в українській мові, що терплять викидання своїх кінцевих чи початкових самозвуків і можуть бути прирівняні до французького члена та займенників, або до відповідних розборів слів у італійському.

Що до того, чи ставити якийсь значок замість викиненого самозвука, то по моему не треба б було нічого ставити, бо тих поскорочуваних применників „'з, 'д, 'б“ у нашій мові неможна ні з якими іншими змішати, й через це непорозуміння тяжко сподіватись. Правда, у нас де-не-де вживають прислівники „'д, 'б“ не в вище наведеному розумінні; але їх тоді розрізнити легко, як і применник „з(с)“ від „'з('с)“, коли тільки вважати на відмінки. Перші два вимагають: „із“ та „од“ одмінка другого (génitif), „об“ — четвертого (accusatif). А другі: „д“ та „об('б)“ ставляються з третім одмінком (datif); „з(с)“ вимагають шостого (ablatif). Інша справа в мові французькій або італійській, де, приміром, непозначенне апострофом викиненого самозвука довело б до непорозуміння чи що до роду, або до частини мови; бо тут немає ніяких одмінків, як ми їх у себе знаємо; а в французькій немає до того ж і певних кінців, котрі показували б рід слова.

Що до інших двох розборів слідуючих слів, які я навів вище, то вони вже й тепер уживаються без усякої позначки викиненого самозвука.

Про те все, моя засада така, що мова широке поле, на якому загород та перепон не треба робити: кожний хай робить, як йому мило. Аби було зрозуміло, без плутні.

2. Скорочення самозвуків та етимологічних форм при розз'яві.

а). Коли в ті околиці, що силують попереду — вчислені слова елідувати, попадають применник „у“, вязальник (союз) „і“ або слова з початковими цими звуками, то тоді „у“ скорочується в „в“, а „і“ в „й“ (знов нагадую, що скорочуються тільки ненаголошені звуки).

До речі, тут наведу правило, де, як я звірив на народній балачці, не може на початку слова стоїть „і“. Ось воно: „і“ стоїть на початку слова тільки там, де воно ставить собою самостійний склад („і“ корневе), у противному випадку за ним повинний йти пом'якшений при-

звук; наголос у першому випадку не сміє трапляти цього звука. Ідучи за цим правилом, треба писати „і́мєння“, „і́мя“, Ількó, илнува́ти, иржа́ (ир-жа, народній поділ) іноді, іно́ді, і́нший, і́нший і т. д.

Видимо після цього, що „і“ не скорочуватиметься скрізь, а тільки тоді, як від свого скорочення не повстане трудний для вимови гурт призвуків, приміром „Йлькò“, „Йнський“.

б). Форма дієслів 1-ої особи множини в теперішнині, в будучині та приказовому способі висказу (imperativ) і в нескінченности (коли перед кінцем — „ти“ стоїть самозвук) мають по двоє закінчень; перші форми кінчаються на „мо, м“, другі на „ти, ть“. Як що при дієслові є ще й займенник „ся“, то цей послідній може охоче скоротитися замість „мо, ти“, але нескорочується, коли ті вже скоротилися.

По моему ця властивість згаданих форм дуже важна, будучи дуже догідним засобом до вхилання від роззяву в літературній мові. Тільки треба схотіти нею скористуватися. Для короткості, а через те й більшої енергійности мови, не слід би було писати обох форм у купі з „ся“ повно: не „боїмося битися“, а „боемось биться“ або „боїмся битись“. У прозі слід би скрізь ухилятися від першої форми писання.

Ще згадаю про 3 ос. однини в теперішнині від дієслова „бути“ — „єсть“. Ця форма має дві вимови: „єсть“ та „є“. І тут треба б було використати нагоду для полегшення й покращення літературної мови та писати перед словами з самозвуками на початку „єсть“, а перед призвуками „є“.

в). Подібно до попередніх вчислених дієсловних форм кожда з двома закінченнями сьомий одміно (предложный падежь) усіх прикметників, упорядковуючих числівників та займенників (деяких) із причастями має в українському так-саме двоє закінчень: „ому“ та „ім“ — „по зеленому“ й „по зеленім полі“ і т. д. Цим випадком як і попередніми треба б усе користатися для неприпускання роззяву.

Наведені в розділі про викиданне самозвуків (1,6) слова „проче, крème“ та до їх іще „попереду (найпопереду, спереду), позаду (ззаду)“ скорочуються в „пріч, крім, поперед (найпоперед, сперід, уперід), поперед (найпоперед і т. д.; всі ці форми енклітичні, без наголосу, і вживаються прийменниками, тоді як перші все з виразним наголосом і служать прислівниками), позад (прийменник)“. „Поперід обтесали дерево“, „Поперед Олекси був тут Данило“, „Позад отари йде чабан“ і т. д.

3. Призвуки, вставляні для вхилення від роззяву. У народній балаці часто можна чути, що перед початковим „о, а, і, у“ придихається „в, г, й“. Так — от кажуть „вогонь, він, горіх, вулиця, йулиця, йангол“ і т. д. На мою гадку не слід нам і цієї прикмети зоставляти невикористаною, але не доводити її до занадтого вживання де треба, де й ні. Можна, навіть слід писати „світлі вогні, на ста-

рому горісі, узенька вулиця, прилітали янголята“ і т. д.; але зайво й нінащо — „я йшов вулицею, на дереві ростуть горіхи, летять янголи“ і т. д.

Чогось у нас прийменник „від“ уважають українським, а „од“ раз московським, раз польським. Я особисто думаю, що він так саме наш як і „отець“ у купі з „вітець“, і бояться, що за вживання його нашу мову зачислять до нарічь польської або московської, що найменше немає підстав. Тим паче, що кому забажається цього, той зачислить нас до „нарічників“, хоч би ми всі „о“ в нашій мові перемінили на „і“. Для мене тільки ясно, що ця подвійність прийменника „од — від“ повинна прислужитися для доброго нашої літературної мови. Де треба, слід уживати „од“ або його елідовану форму „'д“, а де треба — там і „від“. З попередю викладеного видно доволі, де що краще вжити.

4. Самозвуки, вставляні для вхилання від збігу трудновимовних призвуків при вязі слів у реченні.

а). Всі українські дієслова, що складаються з первісних та прийменника „з(с)“ зо всіма своїми формами слідуєть за прийменником „з“ і додають спереду звук „і“, коли перед ними було слово з кінцевим призвуком або гуртом їх, хоч і без певних правил та почерговности. Те саме можна змітити й на іменнях, образованих від таких дієслів. Приміром: „Піди та проспись, з умом ізберись“, „Пішов у сьвіт із торбами“, „Ой ізрада, зрада козацькая врода!“. Але замічу, що взагалі додавання гармонізаційного „і“ напереді ймен багато рідше трапляється, ніж напереді дієслів. Це зрозуміло, коли вважати, що дієсловні форми без порівнянь мінливіші та рухливіші від імен.

По мьому вставлянне „і“ перед прийменником „з“ та зложеними з ним дієсловами можна використовувати без усяких застережень, де тільки вимагатиме випадок. Що до додавання „і“ перед іменами, то слід би вживати його тільки там, де нема більше ніякої іншої ради від збігу призвуків.

Тут можна вставити декільки слів про чужомовні слова, що все гублять початкове „і“ в українській мові. Це ті чужі слова, в котрих після „і“ слідуєть такі призвуки або гурти їх: г, гн, гр, гл, л (рідко), ст, стр, ск, скр, скл, сп, спр, спл. Раз загубивши своє „і“ такі слова в народній балацці не приймають його уже ніколи назад: сторія, справник, Ларивон, Гнат, грач (загальнославянське з „igr“), струмент (через покоротшанне інструмент — «іструмент»-струмент, те саме робиться тепер зо словом «інститут»-іститут). На мою думку двоформеність оцих слів також треба скрізь використовувати, не поглядаючи косо на „сторію“ побіч чужої „історії“, а ставлячи їх обоє на 'дному щаблі.

б). Усі прийменники з призвуківими закінченнями, коли стоять перед словами з початковим призвуком або гуртом їх, можуть додавати на кінці до своїх призвуків самозвук „о“. Приміром: „Підо млином па-суться телята“, „Передо мною піднімаються гори“, „Міжо страхом та жахом є різнація“, „Тут був ткач зо ткачем“ і т. д. Це евфонічне „о“ не підлягає переходові в „і“. (Див. Кримський. Укр. Грам). Місце для його вставляння визначає привчене до народної балачки ухо. Про прийменник „з“, котрий може приймати то „і“ спереду то „о“ позаду то обоє разом кожде на своєму місці, скажу тут, що „і“ вставляється, як кінцевих призвуків попереднього слова більше, ніж початкових послідууючого; а як навпаки, то „о“, коли в обох випадках їх багато, або трудно вимовити, то вставляються обоє: „Переночуй ізо мною“ (Чумацькі пісні Рудченка, ст. 231).

в). Що поперед було сказано (2, б, в, г) про скорочення самозвуків та етимологічних форм для вхляння 'д роззяву, належить сюди, тільки як раз у виверненому вигляді: коли слідує слово починається призвуком чи гуртом їх, треба писати форми вчислених слів повно з закінченням на самозвук (значить виключення тільки для „єсть“).

Отце й усі важніші, по моєму, засоби до гармонізації нашої мови. Наша мова після сербської займає перше місце в Славянщині що до повноголосности, і цим наближається до південного типу мов. (Житецький, Очерк звук. истор. м. н.). Однак наші журналісти готові зробити з неї щось дубове й шорстке, північне; або мішанину найбільшої повноголосности й найнеповоріткішої повнопризвучности. Для перестороги від цього й подав я свої вваги, як ухилиться по змозі 'д того й другого. Моє завдання буде вирішеним, коли до зачеплених питань прокинеться де треба цікавість.

*А. Діброва.*

## „НОВЕ СЛОВО“ В УКРАЇНСЬКІЙ КРИТИЦІ.

Український читач дуже радіє, коли натрапить в „Раді“ добру статтю. До таких читачів належу і я. Але житте наше бідне радощами, зате багате сумом, сумнівами, розчаруваннями, то й „відгук життя“ — газета дуже рідко приносить чисту радість. Розуміється, винуватити за це доводиться все житте, а не окремих людей, хоч би ми й були певні, що загально-життєві прикрости можна розкласти на окремі елементи і приписати кожний з їх його авторові. Особливо-ж рідко „Рада“ постачає радісного матеріалу в одділі літературно-критичнім. Можна від кожної статті з цієї парахві сподіватись несподіванки,—

бо таке іноді невитримане, хитке й безпринципне виходить під прапором критики „Ради“. Але в одному помітно принцип: в нехтуванні придбань нової літератури, в переслідуванні так зв. „модерністів“ і тих захистів, під якими модерністи знаходять притулок. Не забули читачі торішніх систематичних виступів „Ради“ проти „Будучности“ і особливо проти „Української Хати“. Послідовність, невтомність, сміливість і одвертість були виявлені „Радою“ дуже добре. Цей рік якимось „Рада“ заспокоїлась і проводила в світ книжки „Укр. Хати“ з вдячною байдужістю, хоч... знайшла собі задоволення в іншому: в „маленьких фельетонах“ — тут вона тихенько висміє „молодих“, скарікатурує їх твори, поглузує з нагоди народження „Укр. Хати“; все це жартуючи, з дійсним „малоросійським“ літературним юмором. І частенько так. А це дуже б'є в одну точку: дискредитування „молодих“ і „Укр. Хати“ в очах читача. Усмішечкою, жартом, кивком-морогом можна занудувати наших добродіїв-читачів дуже легко. А між тим зовнішній декорум доброзичливості і примир'я наче-б збережено: хай би тільки образились „молоді“, то ще й нашкодили б цим собі. З ними, мовляв, поводяться толерантно, а вони... Ну, й панував озброєний мир.

Обридло „Раді“ проводити „тонку політику“ і вона не вцїтіла: виступила проти „Хати“ цілком отверто і... необмірковано. Так взагалі можна характеризувати всі отверті виступи „Ради“ проти „Укр. Хати“. Необміркованість ця фатально виникає на ґрунті сміливості, яка безпосередно в'яжеться з безкарністю виступу. Проти „Хати“ виступати можна. Так все на світі з-давна ведеться, що де нема видимих „знаків уваження“ — грошей, доброї одежі, „авторитета“ на вивісці, — а хоч-би й було що об'єктивно-добре, — туди пальцем показувати можна. Та-ж сама „Рада“ полохливо зморщується в клубочок миролюбності перед кулаком або перед кишенею. Цю психологічну рису нашої „єдиної“ у нас вже було одзначено на прикладі, і тепер доводиться її піднести перед очі ще раз. Коли якийсь авторитет напише дурницю — „Рада“ похвале, а коли хвалить вже ніяк не можна — промовчить. Коли-ж хтось з „безбатченків“ зробить щось добре, то „Рада“ — одмітить тільки хиби в добрій загалом праці, а коли працю треба похвалити — „Рада“ промовчить. І так педагогічно виховується громадянство. Хто не має видимих „знаків уваження“ — з тим не церемониться. Недавно це „Рада“ ілюструвала: пустила крикливо безцеремонну і нелітературну балаканину Л. Старицької-Черняхівської проти „Укр. Хати“ в справі статті М. Григ... а — постійного, як відомо, співробітника „Ради“. Це зветься -- бути безпристрадною: мовляв, і свого не милуємо. Ну-да, не милуємо, бо... це нам не опасно, не проти авторитета, — а в таких разі можна бути сміливим.

Ця психологічна риса — смілива безцеремонність по адресі одних, і поблажлива запобігливість перед другими — річ дуже давня, принята

за принцип в такому житті, проти котрого бореться дійсне українство і та-ж „Рада“, як вона каже часто. І ми рішучо не згодні з таким принципом. Нема чого йти „поруч“ з тим життям, з яким піднялись боротись. Навіщо нам українство міщанське? Навіщо нам „приспосовуватись“, коли це приспосовування значить — колінкувати перед Ариманом, плазувати перед чорним муром. Ні, будьмо сміливі і щирі! Хоч щирість і сміливість може не поведуть за собою успіху, але з ними жити краще.

По черзі нам доводиться одмітити один факт необміркованого виступу в „Раді“ проти „Укр. Хати“. Маємо на увазі довжелезний фельетон д. П. Єфремова „Нова земля“ в нашій літературі“ („Рада“ № 144 і 146). В цім фельетоні йде мова про те, що д. А. Богдан-Сокольський написав порнографічне оповідання „Всесильна“ і що д. Гр. Чупринка „похвалив“ його в „Хаті“.

Що в українській літературі є порнографічні писання, і не з учорашнього дня — це грамотним людям давно відомо, і „новою землею“ порнографія могла здатися тільки таким людям, що недавно наділи довгі штани. А от що „нову землю“ найдено в рецензії д. Чупринки — то це те ж стара звичка де-яких українських критиків галасувати, побачивши десь „дрібненького жучка“. В „Раді“ колись було надруковано статтю д. С. Єфремова з осудом тих добродіїв, що люблять вишукувати „жучків“ і з факту знаходу робити подію світової ваги. Треба було редакції згадати ту статтю і її мораль прикласти при редагуванні фельетону д. П. Єфремова, що „знайшов“ жучка в рецензії д. Гр. Чупринки, а приписав того „жучка“ усій літературно-критичній діяльності „Укр. Хати“ і підняв необміркований лемент.

Ну, вже коли „Рада“ забуває свої рецепти і пропускає непрописані ліки, то нічого не зробиш. Треба одзначити, що фельетон д. П. Єфремова є непрописаний лік ще й з другого, дуже важного, боку — про що скажу трохи далі, а тепер по черзі розглянемо ті обвинувачення, що торкаються безпосередно „Укр. Хати“ яко журналу, бо ми зовсім не захищали і не думаємо захищати „Всесильну“ Богдана-Сокольського. Нам до неї байдуже, як і „Раді“, що присвятила свій „рознос“ більше „Укр. Хаті“, і використала книжку Богдана-Сокольського як нагоду для плямування „Укр. Хати“.

П. Єфремов починає свою екскурсію з Франції. Ще колись Фульє казав, що критикові не годиться вишукувати в об'єкті своєї критики („тої чи іншої філософської системи“) тільки помилки, не слід переборщувати їх, бо він мусить відчувати універсальну сімпатію і користуватися „тільки цими двома великими моральними чеснотами: справедливістю

і братерством". Коли ці чесноти потрібні філософові, то ще більше потрібні, каже П. Єфремов за М. Гюйо, літературному критикові, „бо почуття в літературі грає найвизначнішу роль". Значить, не треба забувати: „любить одно одного". Означивши так роль критика, П. Єфремов далі мусів-би покористуватися вказівками авторитетів? Ви думаєте, що це було б логічно... Але справді П. Єфремов зробив навпаки. Прошу придивитись до його писання пильніше. Критик „Ради" зараз же установляє, що „Українська Хата" держиться найбільше другої з названих ним чеснот — братерства, кажучи, що для першої — справедливості — в „Укр. Хаті" „трохи ніби тісенько бувало" („трохи ніби" — це називається сказати „ясно" і „означено!") і що на цій позиції стоїть тільки „Укр. Хата", вітаючи кожне нове українське літературне ім'я „теплою сердечністю", „гостинністю", „доброзичливістю" (які гріхи!). І щоб не бути голословним П. Єфремов називає чотири імена пригрітих в „Хаті" письменників: Х. Алчевську, П. Вороніна, Г. Кернера (Кернеренка?), Г. Ващенка. Розуміється, в цих словах П. Єфремова висуває роги велика іронія: „Укр. Хата", мовляв, вивішує привітні „прапорці" над головами нездар, побратимствує на шкоду справедливості і що так робить „здається" тільки одна „Укр. Хата". А справці це неправда! В „Укр. Хаті" була досить прихильна рецензія на поезію Алчевської — це правда; досить прихильна, але не зовсім похвальна на оповідання Вороніна, але, прошу я вас, яка рецензія була в „Раді" на оповідання того-ж Вороніна? Дуже прихильна (див. рецензію Ан. Василька). Окрім того, співробітниця „Ради" Л. Старицька-Черняхівська помістила торік в „Літ.-Наук. Вістнику" дуже прихильну рецензію на ті-ж оповідання, прирівнявши цілком щиро Вороніна до Тургенєва. (Чому П. Єфремов не зазначив цих „прапорців"? Чому „Рада" дозволяє так не консеквентно висловлятися своїм співробітникам?). Про Кернеренка була в „Укр. Хаті" згадка і прихильне слово яко діячеві українського життя, вважаючи на його походження з жидів, але про якість його літературної творчості „Укр. Хата" висловила зовсім неприхильно, зазначивши коротко „наївність", „наслідуваність", „невиразність", „необробленість", хоч і признала, що в Кернеренка де-який хист поетичний був („Укр. Хата", кн. 1, 1910). Що до Г. Ващенка, то в „Укр. Хаті" прихильно оцінено його нову п'єсу „Сліпий", але гостро критиковано перший його збірник творів („Укр. Хата", 1909, ст. 209). Значить, лишається з „прапорцем" „Укр. Хати" тільки Х. Алчевська, але прошу згадати, що прихильну оцінку ця авторка має навіть од Франка і інших (в „Літ.-Наук. Вістнику"), і це залежить од того, що „почуття в критиці грає найвидатнішу роль", бо коли „Раді" не подобається поезія Х. Алчевської, то іншим подобається. Апелювати не можна, бо основним критерієм оцінки поезії навіть „Рада" тепер признає чуття. Проти чого-ж іронізує співробітник „Ради"? Проти устаненого ним принципа оцінки творів? Дивно...

Ядовита словесність П. Єфремова, як бачите, основана на очевидно непорозумінні: він забув, або не знав просто, про кого і як українська критика каже, а не тільки „Укр. Хата“. Але-ж, з рештою, це не важно: основою непорозуміння являється тут те, що П. Єфремов, слідком за М. Гюйо, називає „акцентом особи“. П. Єфремов одкрив „акцент особи“ у Богдана-Сокольського — еротоманію, копролалію і каже (зовсім безпідставно!), що це все подобається „Хаті“. Вже після попередніх моїх уваг можна натрапити на стежку, яка доведе до „акценту особи“ П. Єфремова. Все, що негативного зустріває П. Єфремов на всьому полі своєї обсервації, те він зразу чіпляє до „шановної“ „Укр. Хати“ і тому я не вагаюся установити „акцент“ його особи — „Українська Хата“!

П. Єфремову дуже не подобається „Всесильна“ А. Богдана-Сокольського. Проти цього нічого не можна мати: почуття так говоре критикові, а проти почуття не апелюють, бо воно „в критиці грає найвидатнішу роль“. Раз автор у „Всесильну“ напхав багато порнографії і всякої нікчемности, — значить треба осудити. Але що робить, на думку П. Єфремова, „Українська Хата“? Аж жах обхоплює:

„І от цю збіраницю виразно порнографічних сценок, кулінарних рецептів, не зовсім дотепних анекдотів, непевних екскурсій в собачу і інших тварів „психологію“, стилістичних курйозів, зразків копролалії та всяких банальностей, розказаних зо всіма соковитими дотепами натуралізма салдацьких оповіданнів про „вражіння від вчорашньої неділі“ та „пригоди з знайомими мамзелями“ — все це радо вітають на сторінках „Української Хати“ („Рада“ № 146).

Читач переляканий? „Все це радо (?) вітають на сторінках „Української Хати“! Обвинувачення поставлено широко, різко, твердо. І тут хотілось би спитати, чи автор його не червонів, писавши такий акт обвинувачення „Укр. Хаті“? Навіщо П. Єфремов в початку своєї статті випишував слова Фульє і Гюйо? Чи він сам згоден з тими принципами критики: справедливістю та братерством? Мабуть ні, бо його кваліфікація „Укр. Хаті“ не має ні крихти справедливости. На братерство ми вже й не претендуємо. Наприклад, він написав „зразки копролалії“. Що це значить? А от що: „Українська Хата“ радо вітає (так думає П. Єфремов) „одинъ видъ помѣшательства, который называется копролаліей или mania blasphematoria. Слабоуміє етихъ вырожденцевъ выражается въ сквернословіи и интересъ къ гнусностямъ. Блудословіє такъ же естественно въ нихъ и нужно имъ, какъ пристойность здоровымъ“ (з учебника психопатології).

Ясно: „Укр. Хата“ вітає копролалію, „помѣшательство“, „сквер-

нословіе“, „интересъ къ гнустостямъ“, „блудословіе“, „вырожденцевъ“... Он, мовляв, авторі якого товару стоять під прапором „Укр. Хати“!

Так П. Єфремов використав прихильно зацитовані ним з Фульє і Гюйо принципи дійсної критики: справедливість і братерство.

Далі такий перл:

„Назад, в нетри натуралізму тих мізерних епігонів Еміля Золя які в людині бачили тільки тварюку, розуміли одні ганебніші твори її, з бруду та всякої гидоти будували високі пирамиди, фантастичність яких хіба тільки їм і не була зрозуміла і взагалі власними працями прискорювали занепад впливу принципів свого ватажка — он куди кличе д. А. М. Богдан-Сокольський“. („Рада“, № 146).

Цей шедевр критичної думки П. Єфремова значить, коли постріти правильний сілогізм: „он куди кличе д. А. М. Богдан-Сокольський“, а „Укр. Хата“ радо вітає все це (див. попередню цитату) — значить: он куди кличе „Укр. Хата“!

„Укр. Хата“ кличе до натуралізму — also sprach П. Єфремов.

Відомо, що натуралізм — це другий бік літературної медалі реалізму. „Рада“, як відомо, каже, що реалізм — це основа української творчости. Цієї думки держуться всі наші старі патріоти. Але тепер вже реалізм-натуралізм, „реальна правдивість“ не подобається „Раді“ і П. Єфремову.

Хто знає „Укр. Хату“, і хто вірив усім „критичним“ характеристикам, зробленим „Укр. Хаті“ „Радою“, той має в думці, що „Укр. Хата“ — це модернисти, декаденти і т. п. і що вже ні до ніякого реалізму-натуралізму „Укр. Хата“ кликати не може, а з перегляду матеріялу „Укр. Хати“ можна впевнитись, що ніякої копролалії вона не вітала і не може привітати.

„Рада“ виступає ворогом „мізерних епігонів Еміля Золя“! Оце і є те „нове слово“ критики „Раді“. Вона культивує цих епігонів, вона їх висовувала на чоло літератури, вона їх підбадьорювала до реалізму — і тепер лає! Що-ж далі буде проповідувати „Рада“? Я певен, що „реальна правдивість“ д. Богдана-Сокольського є наслідок того культу реалізму, який розводила „Рада“ і її епігони. Це результат тієї патріотичної муштри, яку „Рада“ робила од самого свого заснування, хвалила усіх, що „батьківську бандуру“ держали в руках; називала усіх символістів, „декадентів“ — „безбатченками“, „сами собі предки“ і т. п. Звичайно, „Рада“ обороняє реалізм, а П. Єфремов обороняється од того реалізму, і боїться, щоб „Укр. Хата“ не збила „всю українську літературу хоч на де який незначний час з її рівного і широкого шляху на непевні манівці“. На якому це „рівному і широкому творчому шляху“ стоїть „вся“ українська література? — спи-

тав би я „Раду“. На реалістичному? Але ж „мізерні епігони“, літературні „ліліпути“ і інші реалісти виховують Богданів-Сокольських. Чого ж тоді „Рада“ визвірилась на своє ідейно-літературне чадо? Чи „Рада“ вже на новій позиції?

Трудно зрозуміти, чого хоче „Рада“..

Погляньмо й ми хоч трохи в „корінь причин“, в рецензію Гр. Чупринки на „Всесильну“. „Рада“ радить редакції „шановного“ журналу („Укр. Хати“) вибрати на критиків людей „з більшим досвідом та знанням, з більшим літературним смаком та критичним чуттям і не таку вже поблажливу та наївну (людину), як д. Гр. Чупринка“ („Рада“, № 146). Вже ця одна характеристика Гр. Чупринки заносить бо-зна чим. Вже кому-кому відмовити літературного чуття, смаку, а не Гр. Чупринці. Читачі знають д. Гр. Чупринку як тонкого, чутливого цінителя краси, як оригінального представника нової поезії, талановитого художника і майстра форми. Коли йому не давати писати рецензії, то кому? Хто це тонкий критик з українців? Може той, що не написав в критиці і одного путнього слова, хто цінить поезію по друкарських помилках та міряє вірші на аршин? Ні, редакція „Укр. Хати“ вважає пораду „Ради“ не щирою, не літературною, просто грубо-нетактовною.

Рецензія Гр. Чупринки дала „привід“ „Раді“ висловитись, що „Укр. Хата“ закликає до натуралізму, до копролалії і т. и. Це тому, що „Всесильна“, мовляв, твір нікчемний, а „Хата“ „хвалить“ його устами Чупринки. Перечитайте цю рецензію знову. Взагалі оцінка така: „Твір д. Богдана-Сокольського не єсть витриманий художній малюнок, навіть не стройно біжуче оповідання, а скоріше згуртовані до купи життєві епізоди, маленькі ескізи, тіні, сілуети“, які „здаються трохи перебільшеними, скарікатуреними і навіть вульгарними там, де автор виступає в оповіданні просто від себе“. Описано „бульварно-любовні авантюрки, мордобитія і над все це випивка і випивка при всякій нагоді і без нагоди“. Автор до книжки додав слова Ієремії: „Горьким смѣхом моим посмѣюся“, застерігаючи читача, як каже Чупринка, „від обурення на автора“, але рецензент думає, що автор, маюючи життє провінціального офіцерства, не зовсім осміяв його: „тут мало авторського „гіркового сміху“, бо „в даних умовах життя повинен лунати сміх жорстокий, злістний, саркастичний“. Багацько описав автор прикрих з'явищ того життя, але „закривати очі на такі з'явища не повинно і книжка Богдана-Сокольського далеко не зайва“, каже Чупринка.

Уважне прочитання рецензії д-ія Чупринки показує, який він сплів вінок на голову Б.-Сокольського. А П. Єфремов цього зовсім не зрозу-

мів і каже, що „Укр. Хата“ „влаштовує празничок“, вивішує прапорці... Такий „об’єктивизм“ можна пояснити тільки „акцентом особи“ П. Єфремова, що навіть не може замаскувати своєї неприхильності до всієї „Укр. Хати“. І вся його балаканина в двох числах „Ради“ одпадає сама собою. Рецензія Чупринки зовсім неприхильна, бо що то за „похвала“, коли закинуто брак того й того, зазначено карикатурність, навіть вульгарність твору? Коли признано книжку „далеко не зайвою“, то хіба з огляду на те, щоб читач правильно зрозумів „горькимъ смѣхомъ моимъ посмѣюся“ і побачив той куток життя, з якого Богдан-Сокольський виволік на світ божий тупих, злих і нікчемних людей. Рецензент „Укр. Хати“ признав книжку д. Богдана-Сокольського малою по вартості перш над усе за нехудожність, а не за вибір теми і предметів писання, бо тема, зміст — то вільний вибір письменника. І коли він не здолав свого завдання, не зовсім добре рішив поставлене питання, то критика повинна осудити не те, яку задачу автор взявся рішати, а те, що він її погано рішив чи зовсім не рішив. Як же ж можна приписувати „Укр. Хаті“ проповідь того негативного змісту, який брався Б.-Сокольським для осуджування? Коли Б.-Сокольський погано рішив свою задачу, і „Укр. Хата“ це зауважила, то приписати „Укр. Хаті“ проповідь копролалії — можна тільки зі злої волі; це свідчить, що критик „Ради“ просто оплював зацітовані ним з Фульє і Гюйо принципи критики — справедливість і братерство.

Коли „Рада“ містить на своїх сторінках дурниці, то ми не кажемо, що вона їх проповідує, а просто приписуємо невмілому редакторству, — також не осуджуємо Б.-Сокольського за вибір ним цієї теми, лише неприхильно ставимось до „редакування“ ним цієї теми, до нехудожности його письма. І це треба розуміти. Хіба література не повинна показувати на негативні сторони життя? Хіба вона повинна підсолонджувати гірке, закрашувати нікчемне, не пятнувати порок і злочинство? Ні, реалізм повинен це робити. „Рада“ мусить же це тямити. І раніш вона це тямила: нападала на фантастів-модерністів, що „ухиляються од дійсного життя“. Коли читач знав раніш, що „Рада“ іменно стояла за життя, накликала до реалізму, то тепер маємо свідоцтво, що „Рада“ каже „нове слово“. І справді, читайте на її прапорах: „Поки література зостається умілою (!) — метою і ідеалом творчости її, може бути не краса, не істина, не справедливість, а тільки особа людини, цільна і ненадполовинена, в якій всі ці абстрактні категорії складають живу єдність“ (курсів „Ради“). Розуміється, що коли трапляється щось формулювати, то критики „Ради“ не роблять цього своїм розумом, а посилаються на авторитетів. Так і тепер. Треба щось

про критику — ось вам Фульє, М. Гюйо, а другим разом буде Тен і ще хтось. Треба щось сказати про натуралізм — є Золя; лайнути „декадентів“ — єсть М. Нордау; взяти щось для бутафорії — є в данім разі Гейне, Овсяніко-Куліковський, навіть не забуто друкарні „Петра Барського“, в якій друкується „Укр. Хата“, а коли доводиться взятись за останній аргумент, — то на позицію викочується тяжка артилерія — М. К. Михайловський (критика) і Г. І. Успенській (белетристика). І попередню цитату про філософію і задачі літератури взято з Михайловського, розуміється.

Але критики „Ради“ не використовують як слід і чужих думок: процітують вони Фульє та Гюйо — і не прикладають до об'єкту своєї розмови, нагадають натуралізм та Золя — і перекрутять поняття; тепер взяв П. Є-в на зуби Михайловського і що-ж виходить? — Метою літератури „може бути“ (?) не краса, не істина, не справедливість, а тільки особа людини, цільна і ненадполовинена, в якій ці абстрактні (?) категорії складають живу єдність“. Перше: краса, істина, справедливість, ці абстрактні, як думає „Рада“, категорії „можуть бути“ в цільній людині. А можуть і не бути? Гаразд. Друге: і тільки така особа „може бути“ об'єктом літературної „умілости“, в якій (особі) ті абстрактні категорії складають живу єдність. Коли так, то об'єктом літератури „можуть бути“ тільки ідеальні або ідеалізовані особи. Добре, але це вже не реалізм, а ідеалізація абстракцій! Де-ж подіти таких особ, які не мають в собі „абстрактних категорій“ або мають тільки якусь одну з їх? Наприклад, в одній особі є краса, а немає істини, або ще така абсурдна категорія: є істина, а нема справедливості? Це вже буде нецільна, надполовинена особа, яка не може бути „метою умілости“. Коли тільки ідеалізовані особи можуть бути „метою умілости“, то мало-ж буде праці для літератури! Треба буде в день з огнем шукати їх, і не знайдеш. Навіть лихтарь Діогена не допоможе. „Рада“ виголошує нову „мету умілости“ — ідеалізацію особ, в яких істина, краса і справедливість складають живу єдність. Це такий ідеал умілости, за який „Рада“ раніш костила всяких модерністів, що шукають краси і ідеальних типів, нападала на нереальність і фантастичність таких шукань, обороняючи реальну, живу дійсність. Од живої дійсності до „живої єдності абстракцій“ — оця стежка „Ради“, її напад на „реальну правдивість“ і є тим „новим словом“, яке пролунало в числах 144 і 146!..

І що це так, то можна переконатись з того, як розглянуто книжку Богдана-Сокольського. Вибір цитат і „реальних правдивостей“ свідчить про високі ідеальні змагання „Ради“. Вона одрікається од самих очевидних реальностей, називаючи їх вигадкою, брудом і т. п., навіть збештала таку невинну фразу Б.-Сокольського: „Вони заглядали

у віці одно другому“. Цю фразу „Рада“ зазначила курсивом. — зверніть, мовляв, увагу на таку цинічність поручика і паночки! Коли така фраза обурила „Раду“, примусила почервоніти її ціломудрені ланіти, то як би реагувала „Рада“ на творчість сучасних видатних талантів російської літератури?! Ви тільки уявіть, який „акцент особи“ у оцих письменників, що починають де-які свої твори так: Леонід Андреев: „Федоръ Юрасовъ, воръ, трижды судившійся за кражи, собрался въ гости къ прежней своей любовницѣ, проституткѣ“ і т. д. М. Горький: „Недавно въ публичномъ домѣ одного изъ поволжскихъ городовъ служилъ человекъ, лѣтъ сорока“ і т. д. („Васька Красный“). Серафимович: „Антипъ Коклюгинъ, служившій у подрядчика Пудовова по вивозу нечистотъ, получилъ изъ деревни письмо“ і т. д. („Заяць“). Арцибашев: „Съ тѣхъ поръ, какъ у проститутки Сашки провалился носъ“ і т. д. (Счастье).

Я не хочу давати приклади з інших творів, напр., хоч-би: „Лѣсная топь“ (Сергеева-Ценського), „Крылья“ (М. Кузьміна), „Тридцать три урода“ (Зінов'євої-Аннібал), „Морская болѣзнь“ (Купріна), „Грѣхъ“ (Муйжеля), „Любовь“ (Айзмана), бо довелось би цитувати такі речі, од яких „Рада“ вмерла з одчаю од розпусти літератури, а я не хочу смерти нашої ідеалістки.

Сучасна література не одвертається од сумних сторін людського життя і малюваннем негативних з'явищ, осудом їх все таки думає служити „великимъ цѣлямъ вѣка“, не послухавши цитованої „Радою“ безґрунтової поради Михайловського. Це є літературна аксіома. І тільки може підноситись питання не про те, що малювати, а як малювати? І це є основний критерій сучасної оцінки літературної творчости. А те, що тепер цитує „Рада“ з літературної філософії Михайловського, вже оджило свій вік. Коли наука Михайловського має певне історичне значіння як один з шаблів в історії громадської думки — то це так і приймається, а вже ніяк не можна переносити його літературно-естетичні принципи на теперішню добу. Як літературний критик Михайловський не видержує критики. Він був представником того погляду: що малювати, чому навчати — моралізаторства, а сучасна літературна критика стоїть на ґрунті естетіки, а не моралізування. Що естет з Михайловського був аби-який, показує факт непризнання ним Чехова. Цей курйоз дуже характеристичний для Михайловського і його епігонів з „Ради“; вони не одріжняють художности од моралізаторства і через те вихвалюють всяку бездарність коли вона тошнотворно повторює всякі „громадські“ істини, в-роді — коні їдять сіно, два по два — чотири і т. п.

Безкритичні ученики Михайловського страшено не люблять, коли їм нагадаєш той курйоз, вважаючи це за образу великому учителеві.

І справді — курйоз той тільки дивує, а не обурює. Він міг трапитись з кожним, але при тій умові, коли об'єктом критичної оцінки береться виключно сам предмет описування, без уваги на спосіб його трактування.

Після Михайловського багато води витекло з Дніпра, багато нового з'явилося в літературі, утоньчилися смаки, вирости думки, змінився радикально прийом літературної творчості і разом з ним змінився критерій оцінки; реалізм перетворився в імпресіонізм, і це добре: творчість розвивається, власне зостається творчістю, а не ремісництвом. Мистецтво до того часу лишається мистецтвом — доки воно не спиниться на догмі, бо тоді воно вже стає ремісництвом.

З усього вищесказаного, розуміється, ясно, що „Українська Хата“ зовсім не думає обороняти порнографію в літературі і еротоманію в житті. Хто читав „Укр. Хату“, той знає, що нічого подібного в ній не було, бо це ніколи не входило в її задачі, а тому всю „нову“ махінацію „Ради“ оцінить як слід. Коли хто з ціломудренних патріотів вкаже, що „Укр. Хата“ надрукувала „порнографічне“ соповідання В. Винниченка „Таємна пригода“, хоч ми з цим абсолютно не згодні, то хай не забуває, що оповідання „Рабіні справжнього“ того-ж автора було друковане в ідеально-настроєній тепер „Раді“.

„Нове слово“ „Ради“ — це просто спекуляція на темноті українського суспільства, яке ще не вміє розбиратись в літературних з'явищах. От захотіла „Рада“ виявити свій „акцент“ — ненависть до „Укр. Хати“ — і виявила, думаючи утворити настрій в суспільстві супроти „Укр. Хати“. Дивіться, мовляв, там хвалять порнографію і закликають до натуралізму, а ми — ідеальні, ми червоніємо навіть при таких словах: „вони заглядали в-вічі один другому“!

Словом, „Рада“ заводить таке літературне ханжество, лицемірство, яке може задушити всяку думку. Обридло це нам! Як в сфері самої літератури, так і в сфері літературних стосунків вимагаємо широти.

Не подобається тобі „Укр. Хата“ — так і пиши: не подобається. Нема чого з погордою усміхатись, натякати, підморгувати і з однієї рецензії, фальшиво понятої, робити висновки про всю „Укр. Хату“. Нема чого спекулювати на темноті своїх читачів, бо все одно шило з мішка виткнеться і безсторонній людині буде видно, що таке „Укр. Хата“, а що — теперішня „Рада“.

*М. Сріблянський.*

## Львівська трагедія і боротьба за український університет в Галичині.

1 липня н. ст. прийшло в університеті у Львові до кривавої стрічи між українськими та польськими студентами. Жертвою впав смертно ранений українець Адам Коцько, — отсе коротка газетна вістка.

Знов кров, трупи українців. І від ряду літ вже падають майже що року трупи в боротьбі за правний простір розвитку нашого народу, за здійснення запоручених нам австрійською конституцією прав.

Жертвували своє життя в боротьбі з ненависним режимом селяни, гинули від жандармських куль, багнетів Стасюки, Каганці, тепер поклав свою буйну голову за український університет один з найкращих студентів, поцілений як жовнір на пості ворожою кулею в чоло. Страшно і жорстоко, що люди мусять здобувати духове добро—університет—кровію. Вина цього кровопроливу падає і на австрійське правительство, яке хоча добре бачить культурні потреби націй, не скорезаспокоїти їх хіба під примусом особливих політичних обставин. Взагалі університетське питання це одно з найбільш пекучих питань дня в Австрії.

В сфері висшого шкільництва нації — пани як і скрізь є привілеговані, німці мають 5, поляки 2 університети, чехи-ж 1 хоч сильніші культурною від поляків; нації-ж — раби як українці, італійці, словінці та румини позбавлені вищих шкіл. Правительство і „блаженні імущи“ не спішяться заспокоїти їх культурних потреб, нації — пани хоч би й тому, що теперішній стан річи дає їм культурну перевагу, дає їм змогу коштом других націй плекати інтензивніше свою культуру. Домагане покривджених приймаються ласкаво до відома і тільки. Часом кине міністр обіцянку (це-ж не стоїть нічого), часом почнеться комедія переговорів для втихомирення жадаючих. Тільки під напором політичних подій правительство подається з свого негативного становища, як от тепер рішило воно поладнати справу італійського університета, щоб цим де-що прихилити до себе ворожих італійців. Справа засновання інших університетів ще доперва „доспіває“. Постулят засновання українського університета, який видвигнено з усею рішучістю в останнім десятилітті, це одно з тих питань, що заняло увагу всеї української суспільности. Акцію вели передусім українська молодь і професорі львівського університета, тимто й спинимось де що на інформаціях про сей університет, ту вихідну точку боротьби.

Львівський університет заснований під кінець XVIII ст. на українській території був призначений безперечно для культурних потреб українців, бо хоч німецька мова загалом була викладною, то зразу вже на теологічному факультеті організовано українські катедри. З початком конституційної доби в Австрії основано у Львові українські катедри на правничім і філософичнім факультеті, коли про польські ще зовсім не було бесіди. Аж пізніше поляки своїми впливами вимогли у короля і правительства уступки на річ польщини, а поволі занявши вигідну позицію постаралися про комплектоване польських кафедр, тоді коли українські оставали все на тій-же самій степені, так що під кінець XIX. ст. університет опинився фактично в руках поляків. Десяток українських кафедр майоризованний польською абсолютною більшістю. Та все-ж і на підставі міністерських та цісарських розпорядків, прим. з 1871 р., в яким запевнено українській мові як викладній рівнорядне становище з польською і просто фактично цим, що на львівським університеті існує 10 українських кафедр, є львівський університет польсько-українським, утраквістичним, а не польським. Поляки старалися і стараються, щоб цілковито спольщити університет; до габілітованя нових українських доцентів не допускають, як це признав і сам презес Кола польського Глобінський. На домаганя українців про заложенне окремого укр. університету відповідає правительство, що львівський університет по закону має служити потребам обох народів, а знова польський сенат (професорська рада) не допускає до помноженя українських кафедр. Кожду нову доцентуру українця вважають польські університетські власти і молодіж замахом на „польськість“ університета і стараються цьому перешкодити. Українська молодіж ображена цим — реагує і так приходить до ексцесів, до вибуху пристрастей. Польські власти університетські не думають зовсім про заспокоєнне культурних пстрєб українського студентства, не хочуть знати цього, що понятте власти містить в собі і понятте обовязку, а використовують своє пануюче становище для скріплення польського стану посіданя на нашу некористь. Останніми часами (1910 р.) сенат посунувся до такої провокації, що зажадав за посередництвом віденського Кола польського від правительства законного признання польського характеру львівського університета, так що українські катедри лишилися-б приціпкою до польського університета і з опорожненем їх певно вже не обсаджувано-б на ново і взагалі українську науку, професорів і слухачів зведено-б до стану толерованих до певного степеня гостей, з якими можна кожної хвили радикально покінчити. В тім горячковім стремліню забезпечити собі дорогою законів фактичне посідане видно нечисту совість поляків, вони бояться, щоб з евентуальною зміною політичних відносин не утратити свого пануючого становища.

Українці хоча мають до львівського університета права, то всеж числячись з фактичним станом річи, не жадають заміни цього університета на український, а жадають оснoвання окремого українського університета і з оснoванем цього готові зректися своїх прав доіснуючого утравкістичного. Теперішній de jure утравкістичний університет має для нас значіне средства до осягнення мети. Опираючись на його утравкізм, українці домагаються реалізації своєї рівноправности на львівськiм університеті, виступають очевидно агресивно супроти теперішнього стану посідання поляків, так що рішаючим чинникам не остається нічого иншого як, або дати українцям окремий університет, або мати на теперішнім університеті опозицію, вічно неспокійний, невдоволений елемент.

Отсе значіне утравкістичного характеру університета зрозуміли добре поляки і стараючись добути признання університетові польського характеру стремлять цим до відбірання українцям поля боротьби, точки опертя, до усунення університетської боротьби з університету, що за недостаткою могучих політичних впливів рівнялось-би майже упадковій боротьби за університет.

Аргументувати потребу самостійного укр. університета не буду. Аргументами про це задруковано вже багато паперу, коли в кого нема доброї волі зрозуміти культурні постуляти, то всякі докази тут зайві. 1200 українських студентів хоче самостійного університета, таке-ж бажання 3½ мiльйонів галицьких українців, це не постулят далекої будуччини — лиш сучасности, це насущна потреба суспільности. Говорити про недостачу українських професорських сил це безстидно і безлично тоді, коли всіма способами не допускається до їх витворення, коли на львівський університет не допускається научних українських сил з європейською славою. Українці мають цілий ряд своїх професорів по університетах Австрії і Росії, які певно з оснoванем українського університета віддадуть йому свою працю.

Університетська молодіж поставила клич: „самостійний український університет“ вперве на своїм вічу 13/VII. 1899. Від тоді бореться вона за здійснення цього постуляту легальними і нелегальними средствами. Вона скликає віча, висилає до сенату, правительства депутації, петіції, меморіяли, так 1899 — 1901 р., а далі не стало терпцю — вона хапається нелегальних средств боротьби: в жовтні 1901 р. забирає сама залю в університеті і уладжує нелегальне віче. Та швидко боротьба ця перепинюється, молодіж уладжує масовий вихід з університета, сецесію, переходячи на иньші університети Австрії. Отся негативна демонстрація, хоча й була схибленим кроком, звернула тоді увагу всеї Австрії своєю незвичайністю і познайомила вперве широкі круги з нашими постулятами. Через рік молодіж вертає до Львова, в

осени 1903 р. демонструє „дїйством“ проти шовініста ректора Фіалка. Потім знов віча, а далі в 1906 р. з приводу заборони ректора промовляти депутації по українському слідує віче й кривава бійка з вшехпольськими студентами, в січні 1907 р. здемольовання авлі і кількох університетських заль, в-осени того ж року знову „кривава іматрикуляція“. Молодіж вхопилась була гострих средств боротьби, та арештованя після січневих подій 1907 р., тюрма, голодовий страйк майже сотни студентів, процеси, все те вичерпало частинно енергію — в 1908 і 1909 рр. бачимо вже лиш легальні віча і то по-за університетом. Впрочім на це часове полишенє нелегальної боротьби вплинули і наші парламентарні послы, що обіцювали „виторгувати“ від правительства ряд нових катедр на львівськїм університеті. Та як багато інших надій нашого народу на новий „народний парламент“ так і ці не сповнились. Фатальна „угода з през. Беком обманула“ нас і в університетській справі. Замість обіцяних двох важних катедр основано з трудом лиш дві правно незабезпечені доцентури. Послы ставили звичайні і наглі внесення на основанє українського університета та внесення ті застрягали в комісіях або упадали при голосованні.

Цей рік в-зімку, коли правительство рішило виступити з проектом заснованя італійського університета і почало старатись про парламентарну більшість для ухваленя проекту, поляки, що входять в склад правительственного блоку, рішили виторгувати за свою службу правительству признанне польського характеру львівського університета, пропонуючи правительству зробити це дорогою цісарської постанови. Коло польське, якого презес Гломбінський є і ректором львівського університета, предложило постанову сенату в тій справі. Президент міністрів боячись, що такий грабіж наших прав доведе до енергічних протестів української молодіж і суспільности, вказав польському колу, що тут інтересованою стороною є і українці і старався разом з колом приеднати згоду українських послів на законне признанне польського характеру університета пустою обіцянкою в цісарськїм розпорядку, що український університет буде заложений не подаючи однак в розпорядку часу ані місця зреалізованя цієї обіцянки. Очевидно українські послы відкинули цю пропозицію заявляючи, що згодяться на законне спольщеня львівського університета тільки тоді, коли як рекомпензату одержать вперед український університет. Українська академічна молодіж уладила зараз два віча (одно 14 марта в університеті), для запротестованя проти плямованого насиля сенату. Але Гломбінський інспірує вох рорупі, опінію преси, віча польських студентів з спольщенєм університета. Сенат організує, як це признав дневник „wiek nowy, bojowke“, дружину всепольських студентів з палками для кращого попертя справи. Отся „боюфка“, що під при-

хильною асистенцією поліції розтаборилась в половині мая через кілька днів перед входом і по коридорах університета та провокувала українських студентів, визвала очевидно реакцію у нашої молодіжи, яка з'їхавшись з провінції рішила дати активну одсіч вшехпольським авантуранкам. Центральне правительство довідавшись з донесень намісництва, що певно прийде до проливу крови на університеті коли обидві сторони воюючи зійдуться, жадало від українських та польських послів успокоєння молодіжі. Гломбінський як ректор згодився замкнути на день університет і впливати успокоюючо на польську молодіж а кількох українських послів, маючи запевнення правительства, що в найближчім часі вийдуть прихильні постанови в справі українського університета, виїхали до Львова, щоб здержати нашу молодіж від різких виступів. Наши студенти згодились зупинити акцію по кінець червня, доки мала бути остаточно справа з гарантіями прихильного полагодження. Речинець минув, а справа далі стояла на „мертвій точці“ і от наше студентство, щоб пригадати університетське питання, збирається рано 1 липня н. ст. на віче в університеті. Віче було нелегальне. Підчас віча польські студенти поставили барикади на коридорі при виході, а Українці виходячи з віча, взялись розкидати цю перешкоду виходу, счинилась бійка, впали стріли вперед з польського, а далі з українського боку. З українського боку впав смертно ранений А. Коцько, та кількох менше небезпечно ранених, з польських студентів, що стріляли з-за барикади та фрамуг не ранений тяжко стрілами ні один. Після кілька хвилиної перестрілки поліція заняла університет, замикаючи українських студентів в залах, а польських оставлено на коридорах, а то й пущено домів, щоб мали доволі часу сховати „corpora delicti“, а опісля ще переслухано їх як свідків „in causa sua“. Вмираючого Коцька відвезено до шпиталю, де він помер вечером на руках родини. На університет з'їхала судова слідча комісія для переслухання на місці, арештувала 128 наших студентів решту поки що випустила. Переслухане було получене з т. зв. конфронтацією, „ставленем до очей“ собі польських „свідків“ і українських „обжалованих“ і коли „свідок“ пізнав кого з українців як учасника бійки, такого зараз арештовано. На перевозених до вязниці українських студентів нападала польська товпа, зневажала чинно. Того-ж дня банди польських хуліганів здемольовали кілька льокалів українських інституцій, вибиваючи шиби і т. д., нападали на прохожих українських студентів та студенток, а все це майже без ніякої перепони поліції. Здичіла польська публіка дійшла до такої бішености, що зірвала з свіжої могили А. Коцька нагробну напись. От на які „патріотичні подвиги“ позволяє собі польська „вулиця“, забуваючи, що галицькі міста на сході це острови серед українського моря і що терпець автохтонів вичерпається.

Польська преса майже без виїмку віднеслась до цілої трагедії так сторонничи і з такою ненавистю, як два роки тому після атентату Січинського. Вона не хоче зовсім розуміти ідейних мотивів університетської боротьби. Цілий потік обид, клевет виляно на українство, відмовлено йому всякої культури, віче наших студентів п'янується „бандитським нападом“, не диво, що юрба під впливом такої чорносотеної лектури уладжує погроми. Польські газети шукають скрізь винувників трагедії, тільки не у правлячих польських кругів, які своєю опозицією проти основаня українського університета спричиняють такі події; денунціюють українських професорів та послів. А це газетне хамство та розбишацтво—це не виключна признака шовіністичних органів, ні, зараза ця обхопила і польську поступову та соціалістичну пресу, яка накидається за метод боротьби, обурюючись, як можна в конституційній Австрії вживати нелегальних средств, не хоче знати того, що польська всесильна бюрократія викривляє на нашу некористь конституційні „свободи“. Становище галицьких польських властей в справі цілої події крайно однобічне. Поліція арештувала виключно українців, другу-ж борючуся сторону, що будувала барикади і стріляла, лишила на волі, дала їй змогу затерти сліди своїх вчинків. Слідча судова комісія зразу вже поставила наших студентів в становище підозрілих, обжалованих, польських студентів зробила свідками. Слідство ведеться з тою тенденцією, щоб виказати, що це напали наши студенти, що лиш наши стріляли, навіть, що це Коцько впав випадково від української кулі і т. д., наших свідків ставиться в стан обжаловання, щоб ослабити цим небажані для поляків зізнання. Суд опізнюючи льокальну візію (розгляд місця вчинку) і оставляючи місце події через кілька днів доступним для звісних з „объективности“ університетських властей і служби дав змогу затерти небажані сліди польських куль, так що судова комісія могла вже пізнати лиш виразні сліди куль, що впали з боку Українців. Це все разом зветься справедливість і безсторонність—вона вже нам добре звісна з українських політичних процесів. Польські власти впливають на краєву і заграничну публику неприхильно для українців, видаючи через урядове бюро кореспонденційні бюлетені повні брехні і крутіства. Правдивість цих „урядових донесень“ вже не раз показала у властивім світлі і має вже вироблену славу. А щоб унеможливити українській пресі представити університетські події в правдивім освітленню, прокураторія конфіскує систематично українські часописи, конфіскує заяву Народного Комітета, комунікат правних обронців українських студентів і т. д. Ті конфіскати крім спинювання інформацій нищать матеріально опозиційну пресу. Отце свобода преси в приміненню до українців. Свобода зборів для українців також завішена. Намісник поручив адміністраційним урядам заборонювати скрізь

публичні віча для обговорення останніх подій. Власти стараються навіть не допускати до т. зв. довірочних зборів за запрошеннями, що незалежні від призову властей і можуть лише бути контрольовані. Очевидно, що тут вже руки у властей закороткі і такі збори відбуваються скрізь з великим успіхом.

В українській суспільності відбилась подія голосним відгомоном. З усіх сторінь надсилають заяви спочутя, всюди відбуваються віча, збори, панахиди за Коцька. Похорон Коцька мимо всіх урядових перепон перемінився в поважну національну маніфестацію, ряд бесідників прощав помершого борця, а в промовах дзвеніла нота завзятости, не зневіри. Відчувалось, що українська молодіж і суспільність не стане на половині дороги, що вона готова на жертви аж доки не здобуде своєї мети. Події університетські спричинили свого рода очищення атмосфери, вони нагадали українській суспільності, приспаній угодами, обіцянками не сповнюваними і т. д., єдину заповідь, що боротьбою добувається право, вибили маси з їх інертності, спокою останніх двох літ.

Львівська трагедія спричинена провокацією сенату, вина спадає на сенат і на тих, що не допускають до основи українського університета, що примушують молодіж хапатись нелегальних средств. Що бучком, браунінгом не здобудеться університета це українська суспільність знає добре, знає, що університетське питання мусить бути розв'язане парламентарною дорогою, але як раз ця боротьба, з нелегальними засобами українського студентства, ті віча по краю, починаючийся рух в масах, мають пригадати „назрілу справу“ українського університета, мають натиснути з долу на прискорене сповнення наших постулатів, а ця акція з долу конечно в наших відносинах, при слабій чисельно і мало впливовій парламентарній репрезентації. Насувається ще питання, чи ті жертви нашого народу в боротьбі за світло, чи труп Коцька прискорить осягнення мети боротьби: українського університета. Це певно, але поки що подія не дасть зараз позитивного результату; в парламенті передискутувати справу і відінути відповідно українські, послы не можуть, бо зараз після події розпущено парламент на феріі. Факт тратить, як кажуть, на актуальности і може бути представлений в парламенті аж в осени. Подія з 1 липня повинна заставити правительство оснувати не гаючись український університет, щоб розділити обидві супротивні сторони, щоб не допустити на будуче до проливу крови. Справа стоїть на вістрію меча, півсредствами (половинними засобами) тут не порадиться.

Є. Ст—ський.

## БІБЛІОГРАФІЯ.

**Грицько Чупринна.** *Метеор.* Вид. „Ранок“. Київ. 910 р. 32 стор. Ціна 15 коп. Не встиг читач ще добре розібратись в „Огнецвіті“—збірнику поезій Грицька Чупринки, як оце маємо і „Метеора“. Книжечка з'явилась власне через пів року після попередньої. Приємно бачити таку продуктивність пера поетового, а ще більш приємно чути зріст краси і сили його творів. Поет чує, що б'є в нім „огонь душевний“, що душа його мов „горнило“, мов „вулкан“ каже: „свою пожежу в вічну темряву несучи.. Може взнаю, може вгледжу ту високу красу“. „Краса зостанеться красою“, каже він і тому завжди і всюди він застається естетом чистої води, і тому: „я не співець свого народу... Я славлю небо, славлю вроду і пал душевних поривань. Коли ж нема нового ґрунту і животворної роси, я кину лозунг — бунт для бунту своїм гнобителям краси“.

Краса, вища, свята краса—його бог і він її співець. І ми бачимо, що дійсно чого-б не торкнулось його чутливе серце, щоб не вгледів проникливий розум—все в його поезії світиться чарівною красою.

Але крім краси, його твори дуже ще й силою. Силою того психологічного аналізу, котрий власне так імпонує в його поезії. Візьмо чудовий вірш „Муки кохання“, де на одну хвилину забувається зраджена й кинута дівчина і бажає чути „одну тільки нотку бажаную, ніжню, чулу, ширю коханую“, але в другу—вона „гордая й вільная“ клене „темну ніченьку“, „щастя хвилиночки“, „зірки—краплиночки“ і присипляє своє серце „горем розбите, зісно роздавлене“. Два моменти, момент забуття і бажання „розмови любовної“ та момент тверезої гордості і прокльонів, кількома аккордами так сильно і так глибоко хвилюють душу, так ясно дають зрозуміти убійчу драму дівчини, що сила погляду поета в її душу і сила його передачі стає вражаючою. І всі, всі власне без розбору, чи то малюнки з'явищ природи, чи власних переживань, всі вони глибокі своїм змістом, повні душі і серця, цікаві тими сокровенними, тонкими переживаннями духа, які поет вгледів і розказав.

Увесь збірник є втілення тої божественної краси, якої поет став служителем. Про силу і багатство його мови, про дивовижну блискучість образів, про глибокий зміст і психологічну тонкість, особливо-ж про стройність і чарівну-звучність його вірша—мало казати, треба кожному придивитись і перечути. **П. Б.**

**Самотній, А. Ш., Гамалія, М. М—на.** *Вільне Слово*, збірка Г. Радомисль, 1910 ст. 34, ціна 20 коп.

Найбільш пікантним номером збірки слід вважати статтю „Про поезію і поетів“ М. М—ки. Це рекомендація авторського розуміння питання про поезію. Очевидно, що й колеги по збірці цілком згодні з д. М. М—кою, помістивши своїй літературній під його літературний прапор, а тому можна роздивляться всю збірку, з її віршами, оповіданнями і літературною „філософією“, як одну цілість, як певний тип літературного світогляду.

Можно одним словом характеризувати цей тип літературної праці—банальність. Без крихти дійсної поезії написано вірші й оповідання, і таке-ж наскрізь банальне толкування поезії в статті М. М—ки. Напр. д. Самотній вмістив один вірш „Пісня“ і оповідання „Гаврило Барило“. „Пісня“ не має нічого оригінального і не художня. Оповідання написано дуже примітивно. Розказано, як чередник зробився старшиною, а потім знову попав у чередники через горілку, громада, мовляв, зрозуміла, якого голову вибрала. Одкрились очі під впливом події визвольного руху. З другого боку тенденція оповідання висновує мораль, як власть деморалізує людину. Але оповідання вражіння не робить. Стара манера протокольного-письма. Мова досить добра, але беззмістовність просто убиває все оповідання.

А. Ш. помістив вірші „Думка“ — примітивний підспів під Шевченка, инш вражіння не роблять. Як Самотній, так і А. Ш. повторюють:

Самотній: Далеко, далеко, на сумній чужині,

Я без-вісті мушу вмірати.

А. Ш.: Там сонечко сяє, там мила чекає (на Україні),

А я одинокий отут на чужині.

„Любов до рідного краю“ — це хоч і вдячний для українця мотив, але не всякому дано про його писати поетично. Що тут за поезія — там калина, а я на чужині? Це ні для ума, а-ні для серця не говорить нічого.

Д-ій Гамалія. Помістив переклади „з Лерми“, з Гайне. Цікаво, з якого Гайне він перекладав? Чи не з російського? Вірші Гамалії подібні до віршів його колег. Так і здається, що писав увесь збірник один хтось. Ніякої індивідуальності в усіх 4-х авторів, і це вже одно вносить їм не милий суд.

Стаття М. М.—ки про поезію і поетів — одно непорозуміння. Я не буду спростовувати усіх недоречностей статті, в якій повторені де-які істини, вроді тієї, що коні їдять сіно і овес, а візьму одну: поети і думають віршом. Це явний абсурд, який завів авторів збірки на „хистку позицію“: коли пишуть вірші, то їм здається, що це поезія, а вони поети. Помилка. Гоголь — поет, Чехов — поет, Коцюбинський — поет, Кобилянська — поет, Гамсун — поет і т. д. Поезія не виключно в віршуванні. В українському віршуванні поезії мало, бо вірші пишуть не поети, до яких між іншими належать і віршовники з „Вільного Слова“.

Можно бути ширим громадянином, але це одно ще не дає поезії. Автори з „Вільн. Сл.“ ширі українці, без сумніву, але поетами вони не родились. Переконання ще не дають поезії. Поетом треба родитись. Кожний може бути „поетом в душі“, але літературним поетом-художником зроби тис ь не можна. Авторам „В. С.“ треба розібратись в тім, що не всі „малороссіяне“—художники.

*М. Сріблянський.*

**Марно Кропивницький.** *Зерно і полова.* (Малюнки з сільського каламуту) у 4-х діях. („Літ.-Наук. Вістник“, кн. I, р. 1910).

Д-ій М. Кропивницький любить поділяти людей на два табори, на „старі сучки“ і „молоді парости“ або на „зерно“ і „полову“, це — його улюблені громадські антитези в літературі. Поділ цей грубий і шабльононий. І ніякого власне поділу й нема, щоб можна побачити з п'єси автора, назву якої вписано зверху. „Полова“: на селі Данило, Макар (селяне), Митька (пройдисвіт з города), Андрій Тимохв. (прикащик), урядник і інші, а зерно: Хвилिमон (поступовець на селі) і Килина (городська дівчина), небога Данилова. Дія така. Селяне готують забастовку в економію для підвищення плати; гарячу участь приймає в цій агітації Хвилिमон. Килина приходить з города, Хвилिमон закохується в неї і вона в його. Прикащик накинув оком Килину, хоче познайомитися з її „квартишкою“, інтригує з Данилом, забастовка провалюється, Хвилिमон сперечається з прикащиком, той закликає урядника, Хвилिमон його ображує, урядник убиває Хвилимона. Присутні плачуть. Завіса спускається і — ніякого вражіння п'єси не робить. Вона наскрізь фальшива, не натуральна. Типів нема, є один тип: „приспособленіє до обставин“. Це випливає з філософії „зерна“ й „полови“: Данило: „З богом на спірку не підеш“, „Дай йому руками, то не виходиш і ногами“; Килина: „На чім возі їдеш, того й пісню співай“, „З вовком жить, по вовчі й вить“, „Стели ніжки по одіжки“; Прикащик: „Знай свіркох свій шосток“, „Були б побрязкачі, а послухачі знайдуться“, „Побрязкачами мир держиться“. Хвилимон часто окселентує з попередніми, але як „герой“ може бухнути і таким афоризмом: „Вовка боятьзся— в лис не ходити“. Вражіння від усіх афоризмів усіх персонажів п'єси таке, що то говорить хтось один, що не розуміє психології людей, а підводить їх під одну психологічну категорію, під один настрій „приспособленія“ і вкладає їм в уста одну „філософію“. Цей один герой п'єси — автор її, що напихає одну мудрість і в „зерно“ і в „полову“, а тому виходить з усіх тих людей тільки гречана вовна. П'єса рухлива, дії, яви, картини змінюються без ніякої внутрішньої логіки, механічно, але весь час на сцені рух, щоб глядачі не дрімали: це називається „сценичність“. Коли-ж прийняти до уваги той загальний дух шаржу, яким пройняте кожне слово, кожен рух дієвих осіб — то п'єсу цілком можна віднести до безнадійних шаржів à la Володський, Зіневч, „Ковбаса та чарка“ і інші перли українського драматургства. Всі ефекти п'єси — в мові персонажів. Перекручуванне слів, зовсім ненатуральне каліченне речень і ламанне язика — це розлиті по всій п'єсі густо.

Всі персонажі розмовляють так, особливо Митька, прикащик та урядник. Митька: „Разлі йето так дорого?“, „так очинно даже антиресно“, „Діслітельно (!) город дайоть кожному чалавеку городську асабильность (навіть Митька балакає афоризмами!). Так вот как сапог не под пару чаботу, так городська личность не соприкасаєма (!) до деревенської“, „Што ви так хвазаномію копилете“, або слова: „миньє“ (мені?), „спевов“ (співів!), „ньєт“, „всьєм“, „Лудєя“ (Лукія!), „абнакавеніє“, „двоствривной“. Прикащик: „сперначалу“ (з початку?), „антиресность“, „воченно умно“, „щиколад“, „кафе-шантажи (це дотепно!), кажіться і надпись єсть „просвітітельное заведеніє“ (ще-б пак, такого надпису хоч і нема, так можна вигадати!), в кафе-шантажах „поють даже малсірські пісні“, „Килічка дуже цибулі зована (!) і т. п. Подібної ляпанини ніде не почуєте. Хто таки

каже „миње“, „малсирські пісні“ — навіть цілком поповані „хахли“ так не висловляються. Урядник (стріляючи на Хвилимона): „Ви видли, он мене ударив по рожі при ісполненні служебних обязаностей?“ (ховає револьвер в кобуру). Без шаржа не обійшовся д. Кропивницький навіть в хвилину убийства! Це характерно для авторів, що пишуть не від душі, а від... гопака! Хвилимон (до Килина): „Ви заволоділи усією моєю істотою (!), всі моім серцем, всіма думками, як о ж мені ще від вас вартости треба?“ Це вже схоластика якась. А Килина не менш стильно промовляє до Хвилимона: „Ти мій спасителю! Ти мій отець і мати і все на світі! Ти сяєво моєї душі, ти світ очей моїх!“... Словом, як би ще один епитет, то вийшло-б по-турецькому: ти зоря востока, ти борода пророка..

Я виписав кілька перлів мови, щоб показати, що д. Кропивницький наскрізь пройняв балаганним штукарством навіть форму, стиль своїх персонажів, не кажучи про те, що він їх викроїв на одну колодку в їх „філософії“. Ніякого зерна немає, а скрізь полова! Так писать українську драму в ХХ в. „не полагається“ кажучи стилем автора. Це не література, не сучасна драма, не „каламут“ на селі, а каламут в малюванні села. Невже українські драматурги не дивляться на людей: який там театр, які п'єси, як пишуться, про що пишуться? Невже поступ, досвід і завоявання інших людей для нас „не указ“? Невже ми будемо й далі жити в атмосфері шаржу, штукарства, викручування на драбині? Це-ж задихнутись можна!

М. Шаповал.

**Antin Kruszelnyckij. Szkice z ukraińskiej literatury współczesnej.** Kolomyja, 1910, ц. 1 кор. 60 сот. (біля 70 коп.).

Відомий письменник український А. Крушельницький видав в Коломиї книжку під вищенаведеним титулом (Нариси з сучасної укр. літератури); до цієї збірки він взяв п'ять імен: Івана Франка, Василя Стефаника, Івана Семанюка (Марко Черемшина), Леся Мартовича і Михайла Коцюбинського. Мета книжки: познайомити польське суспільство з плодами духу українського, аби цим „поставити перші стовпи під міст, що злучає польське суспільство з духовним життям українським“. Д-ій Крушельницький взяв до своєї збірки імена тих авторів, які—на його думку—найбільше характеризують: геній українського народу, його культурний дух — Іван Франко; душу українського селянина, його психологію — Стефаник, Семанюк, Мартович, і український літературний артизм, найбільший між сучасними письменниками — Коцюбинський. Можна багато суперечити проти такого вибору репрезентації літературного українства, але з рештою автор хотів іменно цих письменників видвинути на почесне становище представників нації, то хай буде так. В усякій разі — репрезентація не повна: Франко належить минувшині, Мартович і Семанюк не такі вже активні сили творчого українства; нема представників сучасного інтелігентного українства (Кобилянська, Яцків, Винниченко). Що-до виконання нарисів. Найбільше присвячено місця Франкові. Побіч літературної йде й біографічна характеристика цього велитня (olbrzuma). Як ця так інші характеристики зроблено досить добре, зрозуміло, тепло-любовно окреслено образи письменників і значіння їх в житті України, хоч й поверхво якось, без заглиблення в душу творчості цих авторів. Нариси читаються легко, з цікавістю. Можна думати, що вони дійсно зроблять де-що користне польському суспільству, хоч міст між ним і українством — проблематична річ далекої будучини... і не книжка д. К-го його поставити.

М. Сойблянський.

**Н. А. Рубакін. Про великі та грізні явища природи.** З російськ. перекл. Ан. Веретельник. Вид. Т-ва „Просвіта“ у Львові. Ц. 40 сот. 78 ст.

Багато на світі твориться такого, чого нам всім не бачить своїми очима. А багато де чого твориться отут перед нашими очима, але ми його не помічаємо, бо не всім нам відомі здобутки науки, які освітлюють темне в житті. Навіть те з чим ми зустр'яємося щодня: дощ, вітер, грім, блискавка, сніг і т. д. і те для багатьох неосвічених є явище невідоме, незрозуміле — звідкіля воно, чом сьогодні таке, а учора було инакше...

Відомий російський популяризатор Н. Рубакін в своїй книжечці — „Про великі та грізні явища природи“ — дав в найбільш зрозумілій викладі приклади таких явищ і їх з'ясував. Фізичні і геологічні явища розказано коротко, просто, зрозуміло і цікаво. Читає, котрий не має ні яких знаннів з науки фізики буде все досконало розуміти тут. Потім, коротко і послідовно крок за кроком автор довів читачеві, що на світі йде вічний кругооборот, ніщо не стоїть нерухомо й на своїм місці вічно, а йде переворот воздуха, води і землі. Це світове явище найбільш непомітне, красно з'ясовується в цій прекрасній книжечці.

Переклад д — ієм Ан. Веретельником зроблено добре. Радимо читачеві цю цікаву книжечку прочитати обов'язково.

П. Оль.

С. Русова. *Як Болгари здобули собі свободу?* З російск. перекл. Ол. Охримович. Вид. Т-ва „Просвіта“ у Львові. Ц. 30 сот. 56 ст. 3 мал. і мапа.

„Без свободи нема життя!“ сказав герой болгарського визволення з під турецької кормиги діяк Левський. Цей девиз став девизом довгої, завзятої боротьби болгар. Ним він зостався і до цього часу. Красива, богато наділена природою Болгарія з давних давен підпала під ярмо турецьке. Вже в XIV в. почались перші хижацькі напади турків на Болгарські землі, а в 1389 р. після нещасливого бою на Косовім Полі почався систематичний гніт турецький над Болгарами. Почались дикі орґії панів.—Турків над невольниками—Болгарами. Але надію на колишнє визволення не могли вбити Турки в серцях Болгар—воно росте і цвіте чим раз все дужче і сміліше. Починаючи з першого невчасного, ще виступу в 1596 р. вкупі з семигородським князем Жигмонтом Баторієм тягнется визвольна війна Болгарів. То за допомогою Росії, то партизанськими нападами гайдуків чи арабашів, під проводом „апостола“—боролись країні сини Болгарії за свободу, без котрої нема життя. 1878 році війна Росії з Туреччиною кінчилась Сан-Стефанівським договором, по котрому Болгарія мала стати незалежним князівством під зверхнею управою Туреччини. Берлінський конгрес того-ж таки року поділив Б. на дві часті: на самостійне князівство Болгарію, обовязане давати Туреччині щорічну данину, і залежну від Туреччини провінцію, Східну Румелію, якою правив намістник султана. З цього часу началось внутрішнє поладження: заведено конституцію, суди, лічниця, школи, зорганізовано військо. Тоді виникла боротьба князя з Народними Зборами, але і це змаганне скінчилося добром для народа. Конституція дає можливість вести лад і обороняти свободу народа. Своєю свободою Болгарія користується вже 33 рік... за цей час вона стала міцно і непохитно.

В переказі відомої письменниці С. Русової цей малюнок історичного життя Болгарії читається з великим захватом. Легке, цікаве оповідання знакомить читача зо всіма сторонами життя політичного, етнографічного, соціального. Чудозі сторінки присвячено географічному опису країни. Переклад з російською зроблено добре.

П. Оль.

Володимир Левинський. *Селянство і соціалдемократія*. Додаток: „Аграрні програми соціалістичних партій“. Львів, 1910. Стр. 112. Ц. 1 кор. 40 сот.

Ця книжка з'явилась, як каже сам автор, в наслідок того крику, який счинили „буржуазні“ партії проти „наїзду“ соціалдемократії на село. Автор поставив собі цілею „зазнайомити читача з питанням, яке саме відношенне соціалдемократії до селянства та й яке відношенне її до аграрного питання взагалі“. Отже книжка ця мусіла бути рівночасно і відповіддю буржуазії ріжнього сорту, і теоретичним обґрунтованнем позиції соціалдемократії в аграрнім питанні. Очевидно, читач, знайомий хоч „по наслышкѣ“ з українськими соціалдемократами, з упередженнем віднесеться до цього нового продукта соціалдемократичної думки—мовляв „чи може бути що доброго з Назарета?“ і на жаль його скептицизм і на цей раз буде оправданий. Читач зустріне без ніяких варіацій „погудку на старий ладъ“: капіталізм стихійною силою вривається в сільське господарство, спричиняючись до концентрації земельної власности і пролетаризації все більших і більших мас селянства; інтереси міських і сільських робітників однакові і через це соціалдемократія може опертись в своїх домаганнях як на міське, так і на сільське робітництво; процес пролетаризації мас і концентрації продукції є непереможний закон, який не має винятків для сільського господарства, і через це всякі заходи, маючи на меті „повздержанне скорого творення пролетаріату“ змагають „проти об'єктивних тенденцій суспільно-економічного розвитку“ і т. д. Розуміється, автор не обмежується на одних словах і подає кілька статистичних даних, що потверджують його погляди, цитує найвидатніших теоретиків соціалізма, але все ж далеко не сказав всього того, що вже сказано за капіталізм в сільськїм господарстві, і майже зовсім поминув те, що говорилось про те нього. Зрештою автор довів те, чого ніхто не відмовляв соціалдемократії—відповідність її програми інтересам сільського пролетаріату.

Найбільш цікаво написаний розділ про аграрну політику соціалдемократії. Критика аграрної програми радикальної партії досить слаба. Автор робить радикалам закид, що їхня програма, коли її перевести в життя, не зарядить селянському лихові, але цей закид можна з повним правом зробити і соціалдемократам.

Для агітації книжка малю придатна, бо написана досить сухо. Агітаційні в ній хіба ось такі місця: „А яка ж суспільна класа має такі самі економічні інтереси і цілі, щоб-то інтереси праці? Відповідь ясна:

Класа міського, робітничого пролетаріату, яка організується і бореться за своє існуванне, за свою кращу долю,

забудучність свою, за новий лад на світі, лад волі, братерства й рівності під червоним прапором соціалдемократії“ (курс автора). На що подібна низка фраз? Може вони й добре виглядають в промові, а до друку краще б їх не пускати.

На закінченні не можу однак сказати, що появу навіть такої, не позбавленої хиб, книжки, як „Селянство й соціалдемократія“, я вважаю відрадною. У нас так мало пишеться книжок на суспільні теми!

Д. М. Донцов. *Школа а релігії*. Видання Українського Студентського Союзу у Львові, 1910, стор. 3.

Невеличка книжечка д. Д. Донцова має великий інтерес. Вже сама тема принадна, але трактування її в поступовому напрямку надає книжці особливої вартости. Автор рішуче, гостро і отверто поставив питання, вияснив непримиримі суперечности науки і релігії, цікаво підібраними фактам злілюстрував свій вислід, з непохитною логікою довів, що школа (наука) і релігія не можуть вкупі працювати для поступу і визволення людини, передовсім робочих народних мас, від утисків і експлоатації. Ось зразок блискучого викладу—маленький уступ, де автор доводить абсурдність теперішнього шкільного навчання: „Прошу уявити собі, що діється в голові ученика, коли один професор викладає йому „дійсність“ а другої (катехит, піп) „неможливість“; коли один викладає біологію, а другий, що Адама зліплено з глини; один закони фізики, другий ходжене по водах; один закон про сталість матерії, другий, що світ створено з нічого; один астрономію, другий байку про Ісуса Навина, що зупинив сонце, один про язикознавство, другий про вавилонську вежу (башту); один що три рази один є три, а другий, навчаючи про триединство бога — що три рази один є також один; один наказує нічому не вірити на сліпо, другий вірити quia absurdum est!“

Розуміється, навіть такому суспільству, як українське, треба розтлумачувати це питання, бо і в нас святобожного тупоумія і „облагорожених“ класових інстинктів дуже багато. Тож треба товкти йому, що не визволення свого краю, доки не визволилось сами. Д-ій Донцов, стоячи на крайній лівій, вияснив питання популярно і добре, в інтересі заінтересованих. Книжечку його дуже радимо нашим читачам.

М. Ш-л.

*Форми національного движениа в савременних государствах.* — Подъ ред. А. И. Кастелянского. Издание 7-ва. „Общественная Польза“. Стр. XIII+821. Ц. 7 руб. 50 коп.

„Своєрідна психична структура національного чуття, ті елементи пристрасти, екстаза, які воно має в собі, і через це часте втілення національної ідеї в романтичну мрію, в містичний сон, з рештою та, сказати би, універсальність, якою визначаються національні інтереси, близькі, хоч і не в однакої мірі, в с'їм верствам суспільства — все це надає національному рухові особливо характерний вираз, до вищої степені ускладнюючи і затемнюючи його дійсну суцність. Прослідити цей рух в ріжних його перипетіях і формах, намітивши таким чином важніші контури національного проблему, допомогати коли не практичному його розв'язанню, то хоч теоретичному виясненню, — взяла собі за ціль ця книга“. Так в переднім слові добродій Кастелянський говорить про завдання цього збірника. В збірник увійшли статі про національний рух в Австро-Венгрії, Росії і Германії. Кожному народові присвячена окрема стаття, написана окремим автором. Таким чином в збірнику взяло участь багато авторів, не однакових ні по своїм здібностям і переконанням, ні по своєму суспільному положенню, і через це вартість і інтерес поодиноких статей далеко не однакові. Ріжниця стану і переконання, впрочім, дається трохи менше відчувати через те, що автори тримались описуючого методу, подавали факти такими, якими вони є, надаючи освітленню їх другорядну вагу, або й зовсім уникаючи всякого освітлення.

В багатстві фактичних даних — сила збірника.

Дуже великий інтерес мають статі про національне відродженне іногородців, — яких хвиля революції уртувала від небезпеки постійного, незамітного вимирання і покликала до свідомого національного життя. Тут найбільше можемо прослідити, які чинники і в якій мірі впливають на національний рух, бо соціальний механізм життя іногородців дуже простий; до національних інтересів тут ще не примішуються класові інтереси, які так затемнюють дійсну суцність національної боротьби інших народів. Вартість статей про іногородців збільшується ще й тим, що про національний рух таких киргизів, якутів, бурятів то що мало писалось, і те, що є написаного, мало приступне для широкої публіки. Це ж саме можна сказати і про деякі інші статі — чи багато ми знаємо, напр., про словачський, словенський, хорватський рух, чи багато знаємо про боротьбу з русифікацією литовців, білорусів і т. д.?

Цей збірник — дійсний парламент націй. Тут кожна національність промовляє до нас про свої потреби, про свої змагання, і ми таким чином вперше маємо змогу уявити собі сучасний національний рух в його цілості, його грандіозні розміри і величезне значіння для сучасного державного життя.

Багато місця в збірнику присвячено відношенню різних політичних партій до національного руху; на жаль національні фізіономії політичних партій не все виступають перед нами яскраво, так що інколи ми можемо довідатись лише про існування якоїсь партії, не маючи поняття про її соціальне обличчя. З цього боку зразково написані статі Шпрингера — про національний рух в Австрії і Крживицького — про поляків в Росії: в цих статях ясно проведена різниця між національними домаганнями феодального дворянства, буржуазії і пролетаріята; таким чином те спеціальне тавро, яке кладе на націоналізм кожний клас суспільности, тут виступає виразно. Окрема стаття призначена національним соціалістичним партіям в Росії. З теоретичних статей знаходимо тут тільки одну — „Государство і нація“ — Водовозова.

Про український рух маємо тут дві статі М. Грушешевського — одну про австрійських українців, другу — про російських. Стаття про український рух в Росії трохи схематична — їй бракує фактичних даних. Становище українців в Галичині і Буковині виставлене дуже добре.

А. Товначевський.

## КНИЖКИ НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

„Записки Українською Науковою Товариства у Києві“. Книга V і VI р. 1909. Ціна по 1 р. 50 коп.

„Збірник медичної секції Українського Наукового Товариства у Києві“. Книга I. 1910. Ц. 1 карб.

„Матеріали до укр. етнології“. Вид. „Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові“, т. XI. Львів, 909.

„Матеріали до укр. етнології“. Вид. „Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові“, т. XII. „Гайки“, зібрав Володимир Гнатюк. Львів, 909.

„Етнографічний збірник“. Вид. „Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові“, т. XXV: „Етнографічні матеріали з Угорської Русі“, зібрав Володимир Гнатюк, т. IV. Львів, 909.

Іван Франко. „Нарис історії українсько-руської літератури“. Львів, 910. Ц. 3 корони 60 сот.

„Наша Школа“. Науково-педагогічний журнал. Кн. I. „Учительська Громада“ у Львові. 910.

„За український університет у Львові“ (збірка статей). Вид. „Молода Україна“. Львів, 910.

Самотній, А. Ш., Гамалія, М. М-на. „Вільне Слово“. Збірка перша. Радомисль, 910. Ц. 20 коп.

Василь Овчінніков. „Перелітні птахи“. Малюнки акторського побуту в двох діях з співами та танцями. Київ, 910. Ц. 30 к.

Ф. А. Костенко. „Батраки“. Драма на 4 дії. Харків, 910.

С. Русова. „Як боляри здобули собі свободу“. Т-во „Просвіта“ у Львові, 910. Андрій Веретельний. „Про великі та трізні явища природи“. Т-во „Просвіта“ у Львові, 910.

Ів. Ф-но. „Далекий Схід і його заселення“. Передрук з „Рідного Краю“. Київ, 910.

В. Козловський. „Новомальтузіянська теорія про величину суспільности і її реагуванє“. Львів, 910.

„Боротьба за право“, по роману К. Є. Францоа. Перекл. з рос. Михайло Атаманюк, з ілюстраціями О. Куриласа. Чернівці, 910.

К. Т. Подолєнко. „За фроладу“. Історія одного села на Поділлі. Чернівці, 910.

Осип Федькович. „Опришок“ і інші оповідання. Чернівці, 910.

„Театральна бібліотека“. Книжка I і II. Київ, 910.

П. А. Лавровъ. „Анексія Боснії и Герцоговини и отношеніе къ ней славянства“. С.П.Б., 909.

„Кіевская земельная справочная книжка-календарь на 1910 годъ“.

# Українське видавництво „РАНОК“

(під керуном **Олекси Коваленка**)

1. Драгоманов М.: «Старі картини щастя» 40 коп.
  2. „ «Рай і поступ» . . . . . 40 „
  3. „ «Заури боги» . . . . . 10 „
  4. „ «Швейцарська спілка» . . . . . 10 „
  5. „ «Про волю віри» . . . . . 10 „
  6. „ «Звагедська віра в старій Англії» . . . 5 „
  7. „ «Царство Оокіє внастріч вас», Л. Толстого. . . . . 10 „
  8. Стеценко К.: «Ще не вмерла Україна», сл. П. Чубинського (хор) конф. і с. в.
  9. „ «Прометей», слова Олекси Коваленка (поми для хору) . . . . . 45 „
  10. «Цілість держави і автономія», Піменової, перекл. Олекса Коваленко . . . . . 3 „
  11. Лозницький А.: Польський і руський революційний рух і Україна . . . . . 35 „
  12. «Ревизор», комедія в 5 а. Гоголя, перекл. Олекса Коваленко (друге видання) 25 „
  13. «Гетьман», онов. Златовратського, перекл. Олекса Коваленко . . . . . 10 „
  14. Копоненко М.: «Струна» поезії . . . . . 20 „
  15. «Любов до ближнього», жарг. Л. Андрєєва перекл. Олекса Коваленко . . . . . 10 „
  16. Чупринка Г.: «Огневиці» Пролог О. Коваленка 75 „
  17. „ «Метеор» Пролог О. Коваленка 15 „
- Видання І. САМОНЕНКА.**
18. «Розвага», Український Деклямаційор. Том І. Уложив Олекса Коваленко. Архипічичий збірник поезій, оповідань, жарнів, сатири, гуморесок, 62 портр. 4 р. 25 к.
  19. «Розвага», Українські Деклямаційор. Том ІІ Уложив Олекса Коваленко . . . . . 1 руб.
  20. «Терновий Вінок», Лімер. Архипіч. Альманах, під редакцією О. Коваленка . 1 р. 25 к.
  21. «Горбоконик», Казка Олекси Коваленка . 20 коп.
  22. «Українська Муза», Поетична Антологія. Під ред. О. Коваленка, 134 поетми, 1280 ст. 2 руб.
- Продаються: «Українська Книгарня», КИЇВ, Безаківська 8; Дзиковського, Хрещатик 29. Книгарня «Л. П. Вістника», Володимирська 28. У ЛЬВОВІ: «Книгарня Т-ва ім. Шевченка»!

Продаються по всіх українських книгарнях:

**Нова книжка „Вибрані поезії“ О. Олеся**

Ціна 10 коп. Видавн. „НА ДІЯ“

Головний склад видання в Харкові „Українська книгарня“, Рибна 25.

**Листовні картки, видання „Української**

**Хати“.** Серія І — малюнки художн. С. Васильківського і В. Галімецького.

## На березі Чорного моря біля Новоросійська

поблизу курорта Геленджик в маєткун Івана Харитоновича Бойко, на березі „Рибацької бухти“

**з розерочкою платежа до 5 літ**

дешево продаються участки землі під дачи.

В маєткун будується власна пристань.

Подробиці і план висилаються по першому замовленню за 2 марки по 7 коп.

Адреса: **Харків, головна контора маєтків Ів. Х. Бойко Митроносицька 59.**

## Взято конфіскацію!

Продається перша книжка поезії **М. Шолова**

## СНІВІРИ

Харків 1908 р. ст. 144 ц. 75 коп.

Купувати можна в українських книгарнях (Київ, Харків і инш.) і в редакції „Української Хати“. Хто випикуватиме книжку з ред. „Укр. Хати“ за пересилку не платитиме.

Рік видання перший.

# МОЛОДА УКРАЇНА,

орган Українського Студентського Союзу у Львові, виходить раз в місяць.

Молода Україна містить наукові статті на всякі теми, що живо торкаються студентського життя.

Молода Україна заводить хроніку життя українського студентства по всіх громадах. Щоби огляд студентського життя вийшов повним і правдивим, редакція просить товаришів прийти їй в поміч надсиланням статей і листів про їхнє життя.

Адрес редакції і адміністрації: **Львів, Супинського, 17.**

Передплата: річно 4 карб., піврічно 2 карб. 10 коп.

Приймається передплата

на 1910—11 шкільний рік на український педагогічний журнал

# „СВІТЛО“

Журнал призначається для сем'ї і школи і виходитиме раз на місяць (розм. од 3 до 4 аркушів) по такій програмі:

1. Статті що до теорії освіти 2. Ознайомлення з усякими питаннями по вихованню і практичне пристосування їх до шкільного і семейового життя. 3. Значіння художнього розвитку в справі виховання і освіти. 4. Сьогочасне становище народньої освіти, школи і народнього учительства на Україні. 5. Хроніка діяльності всяких просвітних, педагогічних російських і закордонних журналів. 7. Твори красного письменства. 8. Бібліографія.

Писати в „Світлі“ досі згодилися: проф. М. Грушевський, Дніпрова Чайка, Я. Душечин, С. Сфремов, А. Калмикова, М. Коцюбинський, М. Левицький, Ів. Огієнко, Н. Рубакін, О. Русов, С. Русова, Ю. Сірий, В. Чарнолуцький, Я. Чепіга, С. Черкасенко, В. Чехов, Г. Шерстюк й інші.

Журнал „Світло“ почне виходити з сентября 1910 року. Передплата на рік 4 карб., на пів року 2 карб. 50 коп. Гроші можна посилати частками по 2 карб. Передплата приймається в „Українській книгарні“ Київ, Безаківська, 8.

Редакторка-Видавниця **М. Старицька.**

## ДЗВІНОК

ілюстрована часопись для дітей і молодежи. Виходить 10 і 25 кожного місяця.

Передплата: для Австрії річно 6 кор., піврічно 3 кор. 20 сот., місячно 1 кор. 60 сот., для Америки річно 2 долляри, для Німеччини річно 6 марок, для Франції річно 7 франків. Одно число 40 сот. Адреса Редакції: К. Гриневичева, Львів, ул. Бартоша Гловацького ч. 8. Адреса адміністрації (тут посилялась перекази грошеві, рекламації): Львів, ул. Мохнацького ч. 12.

ВИДАВНИЦТВО

## „Театральна Бібліотека“

№ 3. „Сатана“ драма на 4 дії Якова Гордина.—ц. 30 коп.

№ 4. „Мозель-Тов“ комедія на 1 дію Шолом Алейхема.—ц. 10 коп.

№ 5. „Миреле Ефрос“ побутова п'єса з єврейського життя на 4 д. Якова Гордина.—ц. 30 коп.

Видання „Театральної бібліотеки“ продаються по українських книгарнях.

В Українській Книгарні (бувша „Київської Старини“)

Київ, Безаківська, 8

продаються всякі українські книжки де-б вони і ким не були б видані. Великий вибір портретів українських гетьманів, письменників і артистів. Збірники українських пісень з нотами, листовні картки і малюнки.

Каталог висилається даром.

# ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА РІК 1910

на українську

політичну, економічну і літературну газету

## РАДА,

(рік видання п'ятий).

яка виходить у Києві що дня, окрім понеділків і днів після свят, українською мовою по програмі звичайних великих політичних газет.

### НАПРЯМОК ГАЗЕТИ НЕПАРТІЙНИЙ ДЕМОКРАТИЧНО-ПОСТУПОВИЙ.

*Особливу увагу РАДА звертає на місцеве життя провінції.*

До співробітництва в „РАДІ“ запрошено визначніші літературні і наукові сили.

„РАДА“ має власних *кореспондентів* в Державній Думі, в Державній Раді а також в *політичних центрах Європи, у Львові, в Чернівцях* і в усіх визначних містах України по сей і по той бк кордону.

**Предплатники**, що підпишуться на газету на цілий рік і виплатять відразу або по частках цілорічну передплату (6 руб.), одержать **БЕЗПЛАТНО** такі книжки: „Українсько-Російський словник“ В. Дубровського під редакцією Ів. Стешенка, видавн. „Час“ 1909 р. ц. 75 к. і „Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Долганицького, вид. 1906 року, ц. 20 к., а тако ж **ЗА ДОПЛАТУ** 5 рублів можуть одержати „Словник Української мови“, зібраний редакцією журналу „Кіевская Старина“, виданий у Києві в 1909 році під редакцією і доповненнями Б. Грінченка, в 4-х великих томах, що продається по книгарнях за 8 рбу. без пересилки (словник одержав від Рос. Акад. Наук премію ім. Костомарова).

Ціна приставною і пересилкою в Росії на 1910, а також до кінця 1909 р.

На рік 6 карб., на 11 м. 5 карб. 70 к., на 10 м. 5 карб. 25 к., на 9 м. 4 карб. 75 к. на 8 м. 4 карб. 25 к., на 7 м. 3 карб. 75 к., на 6 м. 3 карб. 25 к., на 5 м. 2 карб. 75 к., на 4 м. 2 карб. 25 к., на 3 м. 1 карб. 75 к., на 2 м. 1 карб. 25 к., на 1 м. 65 к. Передплату на рік можна виплачувати частками в такі строки: на 1 янв. 3 карб. і на 1 апр. 3 карб.; в строки: на 1 янв. 2 карб., на 1 марта 2 карб. і на 1 мая 2 карб. або по 1 карб. що місяця на протязі першого півріччя.

**Зміна адреси—30 коп. Артистам—безплатно.**

(При зміні адреси — **ТРЕБА ПОДАВАТИ** разом з новою і **СТАРУ**).

*Пробні числа надсилаються даром.*

*Адреса редакції і головної контори: у Києві, Вел.-Під'ялжна вул., д. 6, біля Золотих Воріт.*

**Приймається передплата на рік 1910.**

*на український місячник літератури, науки і громадського життя:*

## Літературно-Науковий Вістник

що виходитиме далі в двох виданнях, Київським і Львівським, книжка по 12—15 арк., під загальним проводом проф. М. Грушевського.

Міститиме белетристику оригінальну і переклади, оповідання, драми, поезії статті з української історії, літератури, науки й суспільно-політичного життя, критику й бібліографію.

*Редакція і головна контора: Київ, В. Володимирська, 28. Контора Львівська: ул. Супіньського, ч. 17.*

**Передплата на р. 1910:** на рік 8 руб.; для незаможних 6 руб., але тільки коли вони передплачують журнал з контори. За пів року 4 руб. 50 коп. Кому трудно відразу, то кожного місяця по 1 руб., а журнал посилатиметься зараз.

# Українська Хата.

**Напрямок журналу: національно-поступово-демократичний.**

В 1910 р. „Українська Хата“ освітлюватиме можливо повно українське життя з погляду національно-культурних потреб України і міститиме: *белетристику*: поезії, оповідання, повісти, малюнки, нариси і т. и., статті *наукові*; статті *публіцистичні*, в яких обговорюватимуться всі пекучі справи українського життя, науки, літератури й мистецтва; статті *літературно-критичні*, з характеристикою творів і діяльності наших письменників, особливо сучасних; *огляди* преси української, російської, польської і инш. в зв'язку з українським рухом; *огляди* українського громадсько-культурного життя; *огляди* найцікавіших подій по-закордонного життя.

В 1910 р. „Українська Хата“ даватиме переклади творів з чужих мов і характеристики чужих письменств; даватиме репродукції творів українських художників, малюнки, віньетки, портрети письменників і діячів українських.

До участі в „Укр. Хаті“ запрошено видатних українських письменників.

На підставі особливої згоди О. Олесь в 1910 р. всі нові свої твори міститиме тільки в „Українській Хаті“.

Передплата на 1910 рік на „Українську Хату“ 4 карб. (за кордон 10 корон), півроку 2 карб., окрема книжка 35 коп. (з пересилкою 40 коп.), можна виплачувати частками по 2 карб.

Передплата приймається в головній конторі і редакції журналу: Київ, Бульварно-Кудрявська 16. Або в „Українській Книгарні“ Безаківська, 8; книгарні „Літературно-Наукового Вістника“ Вел.-Володимирська, 28. У Харькові: в „Українській Книгарні“ Рибна, 25. В Житомирі: в книгарні В. Совінського. У Полтаві: в книгарні Г. Маркевича. Бульв. Котляревського. У Варшаві: в Гр. Стенури Новий Світ. 62, к. 26: В Одесі: у В. Буряченка, Конна 19, 10. В Москві: у К. Титаренка Красноселська ул. д. № 65, кв. 6. У Єлисаветграді: С. Я. Берзера. Сінна вул. У Каляніці-Подольському, Приходько, Бульварна ул. власн. дім. У Катеринославі: книгарні Э. Лозінської Проспект, дім. Вебера. В Сороки, Бесар. губ. в Євстафія К. Грабчака, Бекировская ул. соб. д. У Мелітополі, Межевая ул. д. 6. Єссена у К. І. Залізняка В. Галичині: Львів, книгарня Наукового Т-ва, Ринок, 10.

Комплект „УКРАЇНСЬКОЇ ХАТИ“ за 1909 рік продається в конторі журналу по 2 карбованці.

Ціна 60 коп.

(1½ коп.)

Вийшла з друку нова книжка:

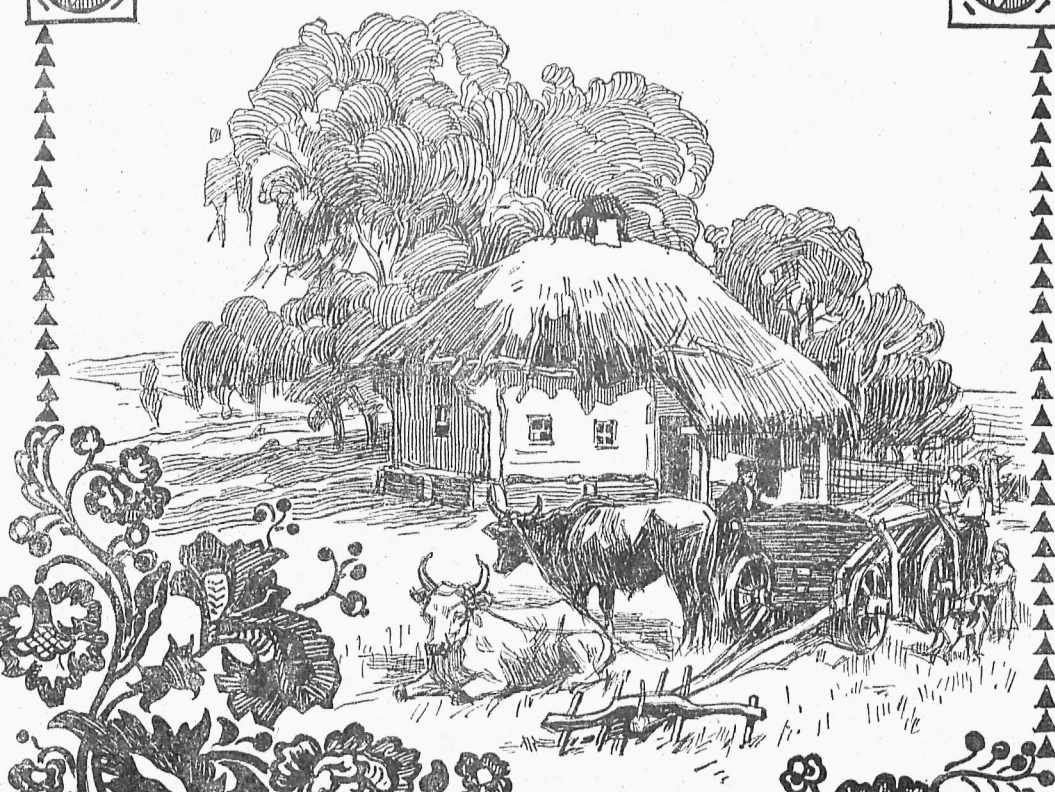
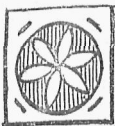
МИКОЛА ЄВШАН.

**Під прапором мистецтва,**

**Літературно-критичні статті.**

(Проблеми творчости. Поезія безсилля. Характеристики авторів: Кобилянська, Яцків, Пачовський, Карманський, Кримський, Лепкий, Чернявський, Стефаник).

Набувати можна буде в ред. „Української Хати“ і в „Українських книгарнях“.



# Українська Хата

Н. СЛОМКИН

№ 9.  
1910.

КИЇВ  
БУЛЬВАРНО-КУДРЯРСЬКА 16.

ЦІНА 35 КОП.  
З ПЕРЕСИЛКОЮ 40 К.

# Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві!

Гроші дозволено збирати по всій Росії Полтавській губ. земськ. Управі, котра й висилає марки, квиткові книжки для збору жертв. У Києві жертви приймають: Київський Об'єднаний Комитет по збору жертв на пам'ятник Т. Шевченкові. (Городська Дума), газета „Рада“ (В.-Підвальна, 6) і др. українські часописи.

## З М І С Т:

	Стор.		Стор.
В. Винниченко. Тайна. Оповідання . . . . .	513	А. Товкачевський. Утопія і дійсність . . . . .	550
О. Олесь. Котяться хвилі і грають . . . . .	532	М. Трикулевська. Музика і моральність . . . . .	556
Мин. Вороний. Загадки життя. Фрагменти —		М. Чернакський. Вечірня пісня . . . . .	561
I. Дівча на коні . . . . .	533	М. Сріблянський. Без керми (замітка) . . . . .	562
II. Безодня співала . . . . .	534	С. Русова. З громадського життя в Бельгії	564
Павло Богацький. Рожеві квіти. Оповідання	536	М. Сріблянський. „Копролалія“ П. ефре-	
А. Діброва. Мати. Нарис. . . . .	544	мова . . . . .	569
Богдан Лепкий. З недоспіваної пісні . . . . .	545	Бібліографія . . . . .	573
О. Олесь. Про схід сонця . . . . .	546	Оголошення.	
М. Євшан. Червоні маки... . . . .	546		

Малюнки художн. С. Васильнівського:

- 1) Весна (Полтавщина).
- 2) Хуртовина на Дніпрі.

## Од редакції та контори.

До відомости ш. співробітників журналу „Українська Хата“: праці, на яких не зазначені умови друку, вважаються безплатними. З приводу віршів і статтів, розміром до пів аркуша, редакція в переписку з авторами не входить.

За зміну адреси просимо надсилать 30 коп. вкупі з старою адресою.

## Видавництво „ЖИТТЯ й МИСТЕЦТВО“

### НОВІ КНИЖКИ:

1. М. Євшан. Під прапором мистецтва. Критичні статті. ц. 60 к.
2. М. Шаповал. Самотність. Думи і настрої, кн. II. ц. 60 к.
3. М. Сріблянський. „Жертви громадської байдужности (друкується). ц. 25 к.
4. А. Товкачевський. До характеристики української інтелігенції. Статті (друкується).

М. Шаповал. Сні віри. Вірші, кн. I. Харків, 1908 р., стор. 144. ціна 75 к.

Добувати можна в укр. книшарнях і фед. „Української Хати“.

## Т А Й Н А.

(Виризки з щоденника).

Рішуче цей дідуганчик комік. Зустрівся з ним на сходах і тільки хотів уступитись йому з дороги, як він хитнувся, спіткнувся та так і брякнувся б у низ як би я не підхопив його. (Страшено він легесенький і пахтить весь застарілим, французьким тютюном і чимсь дідівським). Він трохи зблід, я це виразно бачив. Але коли я його поставив на ноги, він взявсь рукою за стіну, постояв трохи й, не слухаючи моїх запитань, сказав:

— Ви, розуміється, ждете, що я вас буду дякувати?

На мене не дивився. Лице його зблизька здалось мені ще більш сірим. Ніс у його гарний, крючковатий, очі чудні, гострі, болючі й... хворі. Над ними настовбурчені брови, які немов два пси стережуть їх від ворогів.

Я засміявся, бо я таки справді ждав, що він, як і всі вони, ці французи, засипле мене фразами подяки.

— Ви часто смієтесь — сказав він таким тоном, немов ставив мені це на увагу.

Я не переставав посміхатись.

— Коли мені смішно, я таки сміюсь — сказав я.

— А тепер чого смієтесь?

Щось чудне, їй-богу, в його очах! Щось таке, що мені й моторошно й приємно стало, коли він зупинив їх на мені.

— А тепер сміюсь того, що справді ждав, як ви почнете дякувати.

Він пильно озирнув мене.

— Ну, так я вас не дякую — хмуро кинув він і пішов у низ.

Я подивився вслід йому. Раптом він озирнувся і сказав:

— Ми всетаки будемо знайомі? Правда?

— З великою охотою.

— Мое прізвисьце Лярош.

— Чудесно. А мое Передерієнко.

— Як??

Він широко розплющив очі. Я засміявся. Це вічна історія з моїм прізвисьцем, воно наводить жах на французів.

— Передерієнко — повторив я.

— Ні, я цього не вимовлю — рішуче й суворо покрутив він головою. — Та мені й не цікаве ваше прізвисьце. Adieu!

— Adieu!

От такий комік! Цікаво, чи він буде тепер стукати мені в стінку, як я після десятої вечора почну співать?

\* \* \*

Я не бачив його днів два. Співав до десятої й після десятої, він не стукав. Я знаю, що це неприємно, коли сам не співаєш, а співає хтось инчий. Але я не можу не співать, — мені нема чого більше робити. Коли я не співатиму, то мушу повіситись. Я так постановив уже давно. Вчора й позавчора я пробував стояти біля ломбарда, там купують люде всякі речі й може комусь важко нести буде їх додому, то я занесу. А за це вони дадуть мені якусь пару су<sup>1)</sup>.

Але це не так легко. Я простояв два дні й мене не допустили ні до одного покупця. Одна дама хотіла вже дати мені вазочку, але з під самого мого носа вихопивсь „професіонал“ вирвав вазочку з рук дами й рішуче навіть строго пішов уперед. Дама злякано побігла за ним.

Коли я буду мати такий же успіх ще два дні в шуканні роботи, то я залишу співать і виберу другий спосіб реагування.

Сьогодні я зайшов в бібліотеку погрітись. З заклопотаним, серйозним виглядом попрохав собі январську книжку „Світового Огляду“ і став читать.

Там я вичитав з статті одного професора, як треба піддержувати своє здоров'я. Страшно мені вподобався той спосіб. Легкий, зручний, надзвичайно простий і без всякого сумніву певний. Треба не їсти три-чотири дні. Він мені зразу надав бадьорости. Останній раз я їв учора ввечері. Сьогодні як раз сутки. Я ще маю попереду трое суток, можу не їсти і те мені піде на здоров'я. Чудесно! От професор тільки каже, що перед таким постом треба прийняти de laau purdative (щоб голова не боліла). Хм! Воно повинно щось коштувать. Не знаю, чи вдержався б я від спокуси, як би у мене було це „щось“. Можливо, що я й не вжив би цього чудесного способу оздоровлення організму. Радить ще професор іноді чашку-другу кофе випить. Не погано. Але я думаю, що без кофе ще корисніше буде.

З бібліотеки я вийшов цілком задоволеним. Я тепер з зневагою дивлюсь на ці магазини з виставленими шинками, ковбасами, консервами. Смішні, дурні люде! Вони думають, що в цьому здоров'я і сила.

От цікаво тільки, чи корисно продовжувати після трьох днів цей спосіб чи якось инакше треба поводитись? Професор про це чомусь нічого не говорить в статті.

1) Су — на українські гроші — біля двох копійок.

І раптом на улиці чогось мені згадалось, як їв я раз гречані вареники біля Золотоноші. Вечір був. Сонце зайшло за млинами, що розставили крила, немов в екстазі підняли їх і застигли. Край неба був задумчиво-рожевий. З ставка віяло духом вохкості, ряски, духом гаю, повитого вечером. А тут на присьбі стояли в великій червоній мисці з жовтими пасочками темно-сірі, великі вареники з крапинками сиру. З одного боку поверненого до заходу вони червоніли. Червоніла й густа сметана в полумиску. Як я їх їв, боже! Ех! Хай тобі всячина!

Ні, я рішуче стою за метод професора.

А месьє Ляроша не чуть. То покашлює раз-у-раз, а це наче вмер. Цікаво, як би він віднісся до методу професора? Мені чогось здається, що він повинен співчувати йому і, можливо, що не раз уже вживав його.

Ляжу спати. З того часу, як я продав свою канапку й сплю долі, я переконуюсь, що так далеко краще. Ніщо не скрипить під тобою, можна повертатись на всі боки й не клопотатись про те, що в-ночі впадеш до долу.

Чудесно! Трошки немов холодно без покривала. Та й професор в статті говорить, що при вживанню його способу оздоровлення організму треба потепліше одягатись, бо буває холодно. Я уклоняюсь перед його мудрістю: як правильно, як влучно підмітив.

Свчка догоряє. Цікаво, чи можна їсти стеарин, особливо, як вживаєш професорського методу оздоровлення організму?

.....

Тут мене перервав месьє Лярош. Він постукав у двері і, навіть не ждучи моєї відповіді, зайшов у хату.

Признаюсь, я був здивований. Але він не звернув на те ніякої уваги. Зупинився, заклав руки за спину й почав оглядати мою кімнату уважним, хмурим і цікавим поглядом. Правда, на це йому треба було не багато часу, бо крім стін, матраца долі та старого чемодана в головах у мене більш нічого цікавого нема. Можна ще з вікна подивитись на вогні Парижа, але те він міг і в себе зробити. Обдивившись, він повів очима круг себе, очевидно шукаючи на чім би сісти. Я розумів його бажання, але нічим в даному разі допомогти йому не міг, не дивлячись на те, що це був мій обов'язок хазяїна. Так я й сказав йому.

— Давайте ваш чемодан — кивнув він головою на мою куферку.

— Ах, правда! У вас видно досвід! — подивувався я йому. І схопивши чемодана, поставив його руба, здмухнув порох і з легким серцем всівся знов на матрац.

Лярош, придержуючи чемодана одною рукою, обережно, але так же хмуρο сів на його й зтомлено став дивитись на свічку, що стояла долі між нами.

— Не можу спати — рівно й не уважно сказав він, не дивлячись на мене.

Я співчуваюче зітхнув, хоча, правду казати, абсолютно не розумію, як то можна не спати, коли лежиш.

Лярош на моє співчуття, не поворухнувшись навіть, одповів:

— Я вам це говорю не для того, щоб ви зітхали.

Я хотів попрохати вибачення, але з вічливости вдержався, може й це моему гостю не вподобається.

— Коли людина не спить, то, значить, страждає... Цим нарушується закон природи...

Цілком справедливо!

Але я знов промовчав, — бог його знає, до кого він це говорив, може, зовсім не до мене, то й не делікатно вмішуватись в чужу бесіду.

Я тільки сперся ліктем на матрац і поправив свічку. Поправляючи я необережно торкнувся пальцем до вогню і хутко одшарпнув руку, засичавши, як гусак.

Месьє Лярош раптом оживився. З якоюсь чудною посмішкою й цікавістю подивився мені в лице, на палець, на свічку.

— Болить? — весело спитав.

— Звичайно, болить, як упечешся — одмовив я недбало й навіть не глянув на свого пальця.

Лярош уважно озирнув мене і нічого не сказав, чудно тільки посміхнувшись. Потім знов перевів погляд на свічку і хмуρο дивився в неї, очевидно, забувши про мене. Я не хотів заважати йому і теж мовчки дивився на вогонь. Гудів за вікнами внизу вохкий Париж. Весняний вітер м'ягко бився в вікна мансарди і, як кіт, пробігав по ній з гурчаннем.

— Ви раз-у-раз співаєте — вмить, не рухаючись промовив Лярош. Його, мабуть, це дуже зацікавило.

Я скромно зітхнув, але нічого не сказав.

— Людина тоді співає, коли йому радісно — знов буркнув дідусь трошки сердито вже і замовк, немов чекаючи одповіді.

Я скоса поглядав на його. Смуглий гарний ніс його уперто був похнуплений до свічки.

— Мені таки радісно — нарешті сказав я.

Тоді він озирнув мене строго, пильно й з такою недовірливою цікавістю, неначе я був якоюсь знахідкою до-історичної епохи, в якій він сумнівався.

— Завжди? — муркнув він.

— Розуміється.

— Чого ж вам радісно?

Я потягнувся. Хм! Чого мені радісно? Хіба я знаю? Радісно, що вітер такий м'який і соковитий. Радісно, що зорі кліпають, як засоромлені оченята дитини. Радісно, що в низу гомонять істоти схожі на мене і чогось рухаються і спішать кудись, і минають повз мене. Хіба я знаю? Радісно, що далеко-далеко єсть країна, де їдять вареники з крапинками сиру і гай ув-вечері зверху позолочений, а внизу таємно-темний, вогким пахом будить щось в душі. Хіба я знаю?

Я мовчав, а дідусь, кумедний, суворо-хмурий, смішний, маленький дідусь, розкорячивши ноги, сидів проти мене і строго ждав відповіді.

— Ну? Чого ж вам радісно?

— Так... Радісно та й годі... — засміявся я.

Його моя відповідь не задовольнила.

— На світі є більше сумного, ніж радісного — сказав він тоном, який не допускав ніякої суперечки. — А радість...

Він зневажливо посміхнувся й замовк, не бажаючи навіть балакати далі про таку нікчемну й пусту річ.

Раптом мені стиснуло в животі, немов кишки мої враз злиплись і я зробився плескуватий, як порожній мішок. Під грудьми засмоктало й занило так, що я мусів лягти.

Дідусь зиркнув на мене. Я перевернувся на бік, бо лежучи лицем до гори, почував ніби живіт мій провалився в мене і так душив, що трудно було дихать. А боком легче лежать, це вже відомо всякому.

Месьє Лярош мабуть побачив щось цікаве на моєму обличчі, бо вже не зводив з мене своїх сірих пронизливих очей під стріхами брів.

— Вам, здається, зараз не дуже радісно — серйозно й строго сказав він.

Я спробував посміхнутись, але на це треба було сил, а вони якось чудно десь зразу зникали. І тому я залишив це і лежав, дивлячись в огонь.

— Ви зблідли і вам мабуть млосно — сказав знов Лярош з серйозною цікавістю розглядаючи мене й ділячись зо мною своїми спостереженнями. Але мені було вже все байдуже: і дідусь, і його спостереження, і вітер, і навіть країна, де гай пахтись вогким духом берега. Про вареники я цього не сказав би, але про їх не варто було згадувать.

— Так... — муркнув знов Лярош, не зводячи з мене зацікавлених очей. Потім зразу чогось встав, мовчки вийшов з хати і через якісь дві-три хвилини вернувся назад.

Я вже не лежав, а сидів спершись спиною об стінку, — так ніби легше було. Признатись, мені таки не радісно було. Мені навіть було сумно і тяжко. В цьому я таки мушу признатись. І рішуче нічого не було приємного в тому, що вітер по ідіотському накидався на вікна. Навпаки, це мені тільки нагадувало, що світ збудовано дуже несправедливо й що я самотний, як покинуте цуценя.

Лярош знов придержав чемодана, сів на його й став дивитись на мене. Я хмуро зирнув на його. Ще цей старий ідіот чогось тут лазить з своїми дурними посмішками й поглядами!

— Чудовий час настає — кинув він недбало. — Весна, сонця багато...

— Еге-ж... — муркнув я таким тоном, що другий би на місці дідка встав би, сказав мені „добродію, я прийду в другий раз, коли ви будете спокійніші“ і вийшов би з достоїнством розумної людини. Але дідок тільки посміхнувся краєчками насуплених очей і знов сказав:

— Це час пісень... В цей час боги балакають з людьми.

Я мовчки дивився в огонь. Я міг би багато де чого сказати цьому дурноватому, півбожевільному, але для цього треба було ворухити язиком.

— Душі людей стають в такий час немов з ефіру і невідома вища радість наповнює її.

Він навіть руку підняв до гори, наче деклямував.

Я знов ліг, мені було погано.

— Що вам? — спитав Лярош.

— Нічого... — муркнув я.

— Може б ви заспівали мені одну з ваших чудових пісень?

Я глянув на його. Він серйозно й чекаюче дивився на мене. Ідіот якийсь!

— Я хочу спати — сказав я мляво. — Добраніч.

Він не звернув на це ніякої уваги і все дивився на мене уважними, розглядаючими очима. Потім помалу виняв з кишені шматок білого хліба, сиру, а з другої пляшку з вином.

— Може, ви трошки вип'єте, це вас оживить, а тоді заспіваєте? — промовив він, ставлячи це переді мною.

Признаюсь, мене це таки в мент оживило. І коли я скінчив останню краплю вина з пляшечки, я вже міг співати всі наші чудові пісні. В голові мені було трошки шумно, а сам я здавався таким повним і важким, як мішок з мукою, але мені було весело.

І зовсім я не був самотним, в-низу приємно гуділи люде, в-горі з-за хмар кліпали засоромлені очі зірок, а на чемоданчику сидів любий, хмурий і кумедний дідусь! Він все так же чудно розглядав мене, але те мене не обходило, хай собі розглядає, коли йому так подобається. Я говорив йому все, що в мене було на душі. А на душі було як у скрипці, коли на ній грають веселі мотивчики.

Дідок слухав дуже уважно.

— Так... — муркнув він нарешті. — А сознайтеся, перед цим вам було досить погано на душі?

— Це правда — засміявся я. — Але дякуючи вам мені тепер так гарно, що я міг би вас поцілувати, як що ви нічого проти цього не маєте.

— Я проти цього маю багато і цілуватись не хочу — байдуже й суворо одповів цей чудак. — Тим паче, що за хвилину перед цим ви такого бажання не мали і трохи не за особистого ворога вважали мене. Правда ж?

Я не хотів ухилитись від істини.

— Ворог не ворог, а ви таки мене сердили. Ну так це ж зрозуміло: коли чоловік голодний, то всі йому вороги і світ весь не милий.

Дідок помовчав.

— Так... А коли шлунок повний, то вороги стають приятелями і душа балакає з богами.

Він посміхнувся, встав, хитнув мені головою й мовчки вийшов, ніби не мав уже більше чого сидіти. Я здивовано подивився йому вслід, потім засміявся, потягнувся, погасив свічку і як тільки поклав голову на матрац, так і зник десь до самого ранку. А зараз сижу й пишу це. Дідка не чуть, мабуть уже пішов кудись на службу чи на роботу. У його, мабуть, у хаті ще є сир і вино. Хм! Чудовий сир він купує. Треба піти сьогодні до Харитона, він казав, що має для мене запитати одного суб'єкта про роботу. Напевне нічого нема, але, може, Харитон має якусь зайву пару су і я куплю собі сир. Метод професора я знахожу невідходящим для свого організму.

\* \* \*

У мого дідуганчика єсть якась тайна. Це видно по всьому, навіть по тому, що він ніколи не сміється тоді, коли сміються всі люде. Він кудись ходить що-дня перед вечером. Очевидно, не на уроки свої (він дає приватні лекції) бд іноді дуже хутко вертається.

Взагалі, він комік надзвичайний. І мені здається, що його комізм переходить стадію нормального. Я іноді хожу з ним гуляти ввечері. Ідемо ми, звичайно, мовчки. Раптом він зупиняється біля

якого небудь кафе, з якого найголосніше вилітають веселі згуки музики, сміху, гомону людських голосів, і з чудною посмішкою дивиться просто в обличчя людей. Мені аж ніяково часом буває. Особливо любить він зупинятись там, де їдять і їдять весело з почервонілими від їжи лицями, з блискучими очима. Це видовище неначе дає йому якусь злісну втіху, немов підтвержує його якісь таємні виводи. Я думаю, що це именно так, бо раз він не вдержав і, одійшовши від ресторана, буркнув:

— Ви бачили, чужинче, як їли люде?

(Він зве мене завжди чужинцем).

— Бачив — сказав я. — І можу сказати, що вони досить весело це робили.

— В цьому весь зміст життя — задоволено, злорадісно муркнув він і більше не сказав мені ні слова.

Але перед такими явищами він рідко зупиняється. Я помітив, що на все веселе, ясне, радісне він дивиться з недбалою зневагою, іноді зовсім не звертаючи на його уваги, як на таке, котре йому давно відоме в усій своїй суті й над яким серйозній людині смішно задумуватись.

За те над усим, що носить на собі тавро страждання він зупиняється з подвійною, чудною увагою. Він може цілими годинами дивитись, як довгою низкою стоять в лохмоттях старці перед мерею, чекаючи своєї миски казенного супу. Він з цікавістю дивиться в вікна майстерень, де схилившись над столами шиють з блідними, матово-синіми обличчями робітниці. Дивиться він з серйозною, пильною цікавістю. Ні жалю, ні співчуття, ні злоти, цього нічого у його немає. Це — дурниці й такі речі, над якими він хіба може посміхнутись.

Раз на улиці ми зустріли маленьку дівчинку. Вона була одягнена убого і гірко плакала, притулившись личком до стіни. Коло неї стояло де-кільки цікавих парижан і розпитували її. Лярош ментально опинився біля дівчинки, але не казав нічого. З розпитів виявилось, що вона загубила десь на улиці свою маму і тітку Жаннету. Більше вона нічого не могла сказати.

— Чого ж ти хочеш? — раптом серйозно з інтересом спитав Лярош, немов тут ще була якась неясність, котру йому хотілось в'яснити.

— Я хочу до... мами! — з плачем повторило дівча і обвело нас великими оченятками, на нижніх віях яких висіли крупні сльози.

— А на віщо тобі мама? — также уважно й серйозно спитав Лярош.

Хтось веселий засміявся, думаючи, що дідусь жартує з дівчиною. Але цей навіть не глянув на сміхуна.

Дівчина боязко подивилась на нас і мовчала.

— Ти її любиш, свою маму?

— Люблю-у...

Лярош раптом посміхнувся, одвернувся й байдуже одійшов од юрби.

— Я міг би двома цукерками прогнать сльози любови — буркнув він мені.

\* \* \*

Вчора прийшов до мене Лярош.

Я лежав на матраці і дивився в небо крізь розчинене вікно. Я тільки що повечеряв і почував себе цілком зручно на своєму матраці на планеті, яка зветься Землею. В небі вже світилися крізь розідрані непокійні хмари інші планети і я до їх дружелюбно посміхався. Доли стояла пляшка од вина.

На мою пропозицію засвітить свічку, Лярош суворо сказав:

— Не треба.

І, взявши чемодана, мовчки вмовстився на йому.

Як не треба то й не треба, я міг і так лежать.

Лярош довго мовчав. Я наспівував „Марусю“ і не звертав на його уваги, бо вже звук до цієї мовчазної фігури:

Раптом він ворухнувся й буркнув:

— Ви вечеряли?

— Вечеряв.

— Це видно.

Він замовк. А я знов затягнув:

„Шумить гуде дїбрівонька,  
а я все журюся,  
все питаю добрих людей,  
де живе Маруся“.

— Це весела пісня — кинув з тьми Лярош.

— Граціозна, правда? В ній співається про те, як один любить дівчину й журиться за нею.

— Він досить весело журиться.

— Це через те, що й вона його любить.

Знов замовк. Я подумав, що йому надокучив цей мотив і вибрав інший, але Лярош перебив мене:

— Вам буває сумно?

Я здивувався такому питанню.

— Розуміється, буває.

— Коли?

— Хм! „Коли?“ Коли знаходить сум, тоді й сумно.

— Що ж він з неба падає на вас, як дощ, чи що?

— Ні, чого „як дощ“...

— Ну, а чого ж? Як голодні?

— І тоді, як голодний.

— А ще коли?

От комік! Ну, що я міг йому сказати? Звідки я знаю? От мені, наприклад, сумно, що зірки біжать між хмарами одна за одною. Сумно, що десь низький жіночий голос, як оксамитовою стьошкою в'ється по сходах. Сумно, що десь єсть країна, в якій більше не співають в гаях наших чудових пісень, а в хатах замість вареників їдять лободу.

— Ну, що ж ви мовчите?

Я повернувся на матраці.

— Не знаю — знехотя засміявся я.

З тьми мені не видно було обличчя Ляроша, але я почував, що він посміхається своєю зневажливою посмішкою.

— А ви — свідомо, інтелігентна людина? — раптом строго спитав він.

Я одповів, що мені принаймні так хочеться про себе думати.

— Звичайно — муркнув він. — А ви свободу любите?

— Через неї я тут і живу, а не дома.

— Я не про політичну свободу. У нас в республіці такі ж раби, як і у вас. Он! — він сердито простягнув руку до вікна — повний город рабів. Я про другу свободу питаю.

Я попрохав вибачення і сказав, що не розумію, про яку саме свободу він питає.

Лярош розсердився зовсім.

— Ви думаєте, що ви по своїй волі живете на світі?

— А як же? Не схочу так у всяку хвилину могу померти.

— Так??

Він більше нічого не сказав. Але в цьому коротенькому слові було стільки насмішки, зневаги, стільки передуманого, що мені аж ніяково стало.

— Ви сумніваєтесь? — з силуваним сміхом спробував я спитати.

Він навіть не одповів. Я підждав. Мені вже трошки досадно стало.

— А ви любите свободу? — спитав я невинно.

— Люблю — глухо сказав він.

— І думаєте, що по своїй волі живете?

Він не зразу одповів.

— Я живу по своїй волі — нарешті сказав він, але таким тоном, що мені зникла з губ посмішка.

— І, значить, можете вмерти коли схочете?

Знов він наче вдумувався в моє питання, провіряв себе. І знов з суворим натиском промовив:

— Я можу вмерти, коли схочу.

Я посміхнувся таки й сказав:

— А чому ж я не можу?

Лярош мовчав. Потім раптом встав і рішуче, твердо сказав:

— Так! Я можу!.. Ви? Чому ви не можете? Бо ви сліпий раб. Ви сліпі, як і вся людскість. Не посміхайтесь, молидий чужинче, мій розум добре знає, що говорить язик. Язик у мене прив'язаний добре і своє місце знає. І я прожив досить для того, щоб так говорить. О, досить.

Він знов сів і довго мовчав. Я також не рухався, у мене був погано прив'язаний язик і я за його побоювався.

Раптом Лярош заворушився, зітхнув і якимсь чудним, ніколи нечуваним мною, кротким і сумним голосом почав:

— Знаєте що, мій молодий чужинче, людині з моїм досвідом, але молодшою кров'ю можна б весело посміятись. На жаль такий досвід настає тоді, коли кров робиться старою і немає вже сміху.

І знов замовк. Зорі все бігли між хмарами і гудів великий город. Мені стало теж сумно. Я, може, не мав великого досвіду, але й сміятись теж не хотілось мені. Я б з великою охотою приголубив цього старенького чудака і, напевне, обом нам легче стало б. Але я не смів.

Раптом старенький чудака знов дуже помалу заговорив і мені видно було в напівтьмі, як сумно захиталась його голова:

— Гай-гай!.. Я колись теж був таким, як ви... Я теж любив сміятись і співати. О! Ви могли сміло зносити три пари черевиків і не знайти веселішого за мене. І я теж любив думати, що ми маємо велику ціль, ми — люде, царі природи. Я також хотів рятувати людей і вести їх в царство любови, святих ідеалів, високих мрій. Так, так, мій молодий друже, ця стара руїна, що сидить перед вами, мала ті самі помилки, що й ви. Ви колись їх так само пізнаєте, як зараз я. Це — закон. Це закон...

Він трохи помовчав. І ще тихше знов почав:

— Пізнаєте, що врешті живете обманом і що обман цей тільки людині дано. Всі жизні творіння живуть як слід, одна людина обманута. Вона думає, що вона щось одмінне від звірят або рослин. З цього все зло. Все зло від цього обману. Вся історія людей це —

історія обману... Був, наприклад, Христос. Він учив любови, учив рятувати душу і зневажати тіло. Обіцяв царство небесне. Тайна життя — це любов. Бідний чудака!.. Потім було не мало таких самих чудакав... А люде собі живуть і мруть. І тайна їхнього життя та смерти, та сама, що й дерева. Поки корінь живе, поти й листя є. Помре корінь і листя не буде. А люде думають, що листя то найголовніше. Молодий чужинче мій, я хочу вам сказати одну невеличку істину, яку я вишкребав із свого великого досвіду. Я знаю, що ви її зараз не приймете, але, може, швидче приймете, ніж я. Істиня ця така: наші ідеї, наша любов до ближнього, наші горді, великі поривання, наші святині — це тільки листя. Розумієте: тільки листя, віти і віточки. Обріжте всі листя, обрубайте всі віти, лишіть людину голим пнем, але хай буде у його живий, простий, грубий, чорний корінь під землею і дерево собі житиме і знов дасть і віти і листя.

Не будучи твердим в ботаниці, я мовчав, хоча мені здавалось, що така операція над деревом все ж таки не може бути йому приємною.

А Лярош і не потребував моєї відповіді. Він казав далі:

— І ця істина — єдина для всього живого... Ми такі ж рослини, як і перше дерево з Люксембургського саду. Це сумно? Хто знає. Істина не має ні суму, ні радости. Але обман... О! Це ображає. Це дуже ображає, мій молодий друже. Коли ти знаєш, що обманутий і живеш далі, не можучи зкинути з себе цього обману, о, це обидно... От ви дивіться на мене... Мені шістьдесят років. Я не маю ніякої мети життя, я обрубаний зо всіх боків, я пень. Я нікого не люблю і в мене нема навіть приятелів, з якими я міг би іноді полатись. Ви думаєте, я люблю своїх учеників, яким даю лекції? Я цього собі не можу збрехати. А я живу... Я от хожу, їм, п'ю, сплю... Га? Ну, я ще можу тепер вчити багатих балбесів, потім я стану таким, що мене замінять молодчими. Мене виженуть з цієї кімнати. Я, може, осліпну... І оглухну, може. І ноги мені однімуться. І руки. І не буде ні одної людини, котру б я хоч з приємністю згадав і нікому не буде до мене діла. Ну? І ви думаєте, я не буду жити?

Лярош схопився з місця. Голос його на останніх словах зробився різким, повним ненависти.

— Я, думаєте, візьму й помру, переконавшись, що мені нема чого ждати від життя? Га? А як же! Я буду цілий день на холоді простягати руку, а ввечері вип'ю шклянку вина. І через те, що мені зробиться тепло й приємно в животі, я буду знов стояти цілий день. Ну? І то не образа? Ні? Ну, подивіться на мене і скажіть, чи не образа цьому старому ідіотові, що він все це знає і все таки живе собі. Га?

Я якось зразу уявив собі мого дідка таким самотним, як він сам малював себе, уявив все, що його може чекати і мені, дійсно, стало й образливо й обідно за його. Але, як звичайно, я цього не висловив, а, навпаки, сказав те, що мені здалось більш підходящим.

— Ну, знаєте — промовив я миролюбивим і співчуваючим тоном. — Ви перш усього, до такого стану не доживете, а, вдруге, знаєте, ви через те живете, що щось або когось любите. Без любови жити не можна.

Лярош замовк, застиг просто. Я почував, що він зараз засміється таким сміхом, від якого навіть матрац під мною мусить почервоніти. Але він не засміявся. Ні, він помовчав в темноті і чудно якось тихо-тихо спитав мене:

— Ви щиро й твердо переконані, мій молодий друже, що без любови не можна існувати?

Правду сказати, я про такі речі дуже мало думав і не мав часу скласти певні й сталі погляди. Але зважаючи на чудну обстанову бесіди, не задумуючись твердо й щиро сказав:

— Цілком переконаний! Ніяка істота людська без любови не може існувати.

Дідусь помовчав.

— У мене єсть один знайомий псіхіатр, старий товариш по гімназії — помалу, задумливо почувсь його голос. — Цей товариш дозволяє мені іноді подивитись на його хворих-божевільних. У них нема ні до кого любови. Вони цілковиті обрубки.

— Вони хворі. А здорова людина мусить вмерти без любови.

Я вже говорив з ним таким тоном, як він за десять хвилин перед цим зо мною.

Але Лярош раптом засміявся й підійшовши до мене, намацав моє плече похляскав по йому рукою, й сказав:

— Ви маєте досить упевнені погляди на цю справу, молодий чужинче, але я вам завтра де-що покажу. Ви будете ввечері дома?

— Буду.

— Чудово. Ми підем з вами в одне місце, де я вам покажу один прекрасний екземпляр людської породи. На йому ви де-що побачите. Але нікому ні слова не повинні ви казати. Я його дуже бережу. Добре?

Я пообіцяв.

— А тепер спіть спокійно. Adieu!

— Adieu.

Зараз він мусить прийти. Я чую, що він уже порається в себе в кімнаті. Мене цікавить цей якийсь особливий екземпляр. Здається, йде...

\* \* \*

Справді, це таки страшенно цікавий „екземпляр“ і я його не раз уже бачив, але не звертав ніякої уваги на його. Це просто старець, сліпий, брудний, чорний, кучерявий старець, що завжди сидить під тином Люксембургського саду. Біля його сидить собака привязана до шворки, яку сліпий держав в руці. Собака надзвичайно схожа на свого хазяїна, така ж кучерява, чорна, брудна і через те, що кучері її звисають над очима, вона здається теж сліпою. Вони сидять так цілими днями під стіною і коли не коли якась товста буржуазка або сердобольна кухарка покладе йому в капелюх, що лежить на колінах, якусь пару су. Іноді я бачив, як вони йшли по улиці, пудель попереду, а старець за ним, держучись за шворку. Раз бачив навіть, як хазяїн бив свого пса і лаявся тихим шипучим голосом.

Лярош показав мені їх з таким виглядом, з яким якийсь учений може показати чудесний екземпляр незлічимого рака або якоїсь іншої хвороби. Він навіть гордився цим старцем і, мабуть, почував до його ніжність за те, що той був такий „чудесний екземпляр“.

— Ви дивіться — шепотів він мені — він так сидить цілий день. Я вже цілих два місяці щодня слідкую за ним. У нього нема ні душі близької. Ні однісінької! За це я ручаюсь!

Дідусь аж розгорячився.

— Головою ручаюсь! Він тут сидить цілий день. Потім іде на rue de Seine, там купує жареної картоплі, півлітра вина, на два су хліба і йде далі. На rue Dorphine він купує собаці м'яса і знов іде далі. Ночує він під мостом. Там вони й ідуть. Ви розумієте? Ви помічаєте цю фігуру? Дивіться, як він сидить. Він так цілими годинами може сидіти.

Старець сидів схиливши чорну, зкудовчену голову на груди і не рухався, немов слухав якісь голоси з під землі або вдивлявся в якісь образи своїми незрячими очима. Собака теж схилила голову і також слухала. Що вони слухали? У що вдивлялися? Може, перед їхніми очима вставали образи людей, яких вони любили, знали, може й зараз люблять, знають.

— Напевне, у його єсть хтось близький! — гаряче сказав я.

— Нема! — з захопленням скрикнув мес'є Лярош — присягаюсь вам, що ні одної душі. Я довідався все до рисочки. Він був робітником на заводі. Йому випалило очі і зопсувало праву руку. Бачите, він держить шворку в лівій руці. Ні одної душі! Він так живе вже десять років. Собака в його п'ять років. І, знаєте, в них чудесні відносини у хазяїна й собаки! Вони ненавидять одне одного до того, що, боюсь, це дає їм радість жити. Тепер вони спочивають, або просто дримають. А то весь час гризуться, він її б'є, а вона його кусає.

— Ви, здається, радієте цьому? — спитав я холодно.

Лярош аж руки потер від задоволення.

— О, я страшенно радий! Це те, що я давно шукаю для себе. Це чудовий експеримент. Ви дивіться, у його нема нічого спільного з людьми. Нічого. У його нема майже ніяких приємних переживань. Йому завжди холодно, їсть він тільки вранці й увечері і то так, що завжди нема почування задоволення. Це розкішний екземпляр! І дивіться, він живе! Ха-ха-ха! Він живе од одної порції вина до другої. Це — незрівняно. Це, знаєте, тайна життя оголена від всяких зайвих сторонніх явищ. Це дерево, на якому зрубано всі віти й листя...

Дідусь був, їй-богу, в щирому захваті. В лиці його світилась навіть вдячна ніжність до цих страшних істот. Як би вони корчили тут від мук цілими днями і все таки жили, він би потирав від задоволення руки. Я так це й сказав йому.

— Розуміється! — здивовано й радісно скрикнув він. — І я думаю, що так це й буде. Діло йде до того, я вже цілих два місяці слідкую за ним! Я тільки цього й жду!

— А тоді що буде? — спитав я льодовим голосом.

Лярош чудно подивився мені в лице, взяв за лікоть і одводячи вбік з дороги прохожих, тихо сказав:

— Тоді я буду цілком вільний!

Я здивовано глянув на його. Але він тихенько засміявся, потер руки, підморгнув і, уклонившись мені, швиденько пішов од мене.

Їй-богу, божевільний дідок!

\* \* \*

Мене тягнуть до себе ці дві істоти під стіною Люксембургського саду. Вони не помічають ні весни, ні п'яного вітру, ні запаху роз, які продавці цілими пучками носять по улиці і кричать про них усім прохожим в лице. Вони сидять схиливши скудовчені кучеряві голови до землі і щось своє слухають, не помічаючи, що навіть поліцаї на рижках улиць випинають свої намошені груди з більшою бадьорістю та енергією. Чи чують вони шаркіт ніг по тротуару біля своїх голів? Вони тільки тоді ворухнуться, як хтось кида їм монету в капелюх. Тоді людина щось бурмоче, а собака зітхає й стріпує вухами.

Ввечері вони, дійсно, встають і йдуть у низ по rue de Seine. Собака, очевидно, знає характер свого хазяїна і ніколи не кусає його тоді, як у його в руці палиця. Вона вибіра момент, коли він кладе палицю біля ніг, щось роблячи рукою. Але це, видно, трап-

ляється дуже рідко. Відносини у них, справді, напружені: він майже що хвилини шарпа її за шворку, зав'язану біля пояса, і лупить палицею. Лярош каже, що сліпий так знає улиці, що йому зовсім не потрібна поміч пуделя, але він навмисне держить його при собі, щоб мучить. Не знаю, але на місці сліпого я инакше відносився б до собаки.

Сплять вони, дійсно, під мостом, там єсть такий непомітний закуток, де ні одне поліцейське око не побачить їх. Лярош, очевидно, таки добре знає цих істот. Слідкуючи за ними, я иноді бачу мого дідка. Він проходить повз сліпого швиденько, але я помічаю, яким він пильним, хозяйським оком озирає старця й пса. І йому досить одного погляда, щоб зразу помітити, сталась якась зміна з ними, чи ні.

Зо мною дідок поводить кумедно. Иноді він з хмурым підозрінням вдивляється в моє лице, немов чекає побачити на йому ознаку зради йому. Иноді приходить пізно ввечері, сіда на чемоданчик і мовчки по довгу сидить, погасивши свічку. В такі хвилини мені чогось згадуються всякі випадки з божевільними і поради, як з ними поводитись, коли вони накидаються на людей.

Иноді на його находит сум. Тоді він стоїть біля вікна, дивиться на вохкі покрівлі будинків і тихо говорить:

— Молодий чужинче мій, підсуньте чемодан мені.

Я підсовую й хочу зазирнуть в лице йому, але він уперто дивиться на город.

\* \* \*

Вчора під вечір Лярош хутко вбіг до мене в хату.

— Вставайте, ходім! Швидче! — радісно-піднятим тоном, весь захакавшись, закричав він.

— Що таке? Куди йти?

Такого хвилювання я в моєму спокійно-холодному приятелєві ще не бачив.

— Я вам покажу один з останніх актів людської комедії. Швидче.

— З старцем?

— Еге-ж! Швидче. А то можем загубити.

Я одяг капелюх і ми побігли. Власне, мені не хотілось ніяких ні комедій, ні драм, мені просто хотілось лежати на матраці й дивитись на стекла вікон, в яких одбивалось оранжеве сонце вечера. Але бачучи дідка в такому настрою, я благоразумно ухилився від всяких суперечок.

Ми бігли не до Люксембургського саду, а повз Одеон на rue de Seine. Дідок усіх штовхав, збивав з тротуару і навіть не озирався. Я вже боявся, що за нами поженуться поліцаї.



Сергій Васильківський.

Весна (Полтавщина).

На rue de Seine Лярош зупинився, подивився вперед, назад, знов уперед і скрикнув:

— Он! Дивіться!

Я глянув вперед і побачив далеко внизу постать, яка ніби була сліпого. Дійсно, це був сліпий, ми через п'ять хвилин йшли вже позад його.

— Бачите? — таємно й з хвилюванням показав він на старця.

Я нічого не бачив особливого: старець як старець. Аж розсердився я.

— Та що „бачу“? Ну, старець, так що тут такого?

Лярош здивовано глянув на мене. Потім радісно, тихенько засміявся й лукаво сказав:

— А більше нічого не помічаєте?

Я озирнув пильніше сліпого. Він ішов якось меньч упевнено, сердито стукав палицею по тротуару і, чути, лаявся. Собаки з ним не було.

— Без собаки? — живіше повернувся я до дідка.

Він захитав головою й підморгнув мені.

— Вона сьогодні втікла од його. Весна!

І залився щасливим, задоволеним смішком.

— Ви розумієте, коли настає весна, то й собака почуває, що вона мусить іти до подібних собі. Хе-хе-хе... Вона вже давненько фліртували з одним молоденьким фокстер'ерчиком із булочної.

Справді, мені пригадалось, що я раза два бачив молоденького жевжикуватого песика з обрубаним хвостиком коло кучерявого поводаря. Він завжди скося й уважно подивлявся на палицю сліпого, Очевидно, він був уже знайомий з нею.

— Бачите, який він лютий зараз?.. Він розіб'є свою палицю об тротуар.

Прохожі з острахом і дивуванням дивились вслід сердитому сліпому. Як би йому попався тоді жевжикуватий фокстер'ерчик, можливо, що палиця й розбилася б.

Раптом старець зупинився біля крамнички, де майже на порозі у великій жаровні смажилась картопля порізана довгенькими скибочками, і щось сказав. Крамарь, мабуть, знаючи вже сліпого, звичайним лінивим жестом насипав в паперову торбинку картоплі й тикнув йому в руку.

Старець заплатив і пішов далі. Купивши хліба, він, немов зрячий, завернув по набережній і спустився до річки.

Ми весь час ішли за ним. Лярош з глибоким жадним інтересом не зводив з його очей і часом шепотів мені:

— Тепер він хліб купуватиме. Цікаво, як би у його однять ще й картоплю. Дивіться, дивіться, з якою ласкою він тулить до грудей свою паляничку.

Я весь час мовчав. Я не знаю, кого мені було більше жаль, чи старця, чи дідуся.

Під мостом сліпий сів в своєму куточку, сперся спиною об стіну, поклав палицю і, звісивши руку, застиг (друга рука завжди висіла у його).

— Хм! Він зтомився й не їсть... — прошепотів Лярош.

Ми стояли по другий бік арки теж під стіною і як два шпики підглядали за старцем. Сонце зачіпало горизонтальними проміннями вершечки моста і дерева над набережною. Поспішно й заклопотано чикали невеликі пароходики, сновигали човники біля непорушних незграбних байдаків. По мості неустано гуркотіли трамваї, автомобілі, звощики.

Сліпець сидів не рухаючись.

— Ну? Що ж він не їсть? — нетерпляче прошепотів мій дідусь.

— Він сумує за собакою — сказав я.

— Що?? — витріщився Лярош. — Ха-ха-ха!

Він засміявся навіть з злістю, з образою, немов я сказав таке, що зачепило його найдорогші почування.

— Він сумує? Цей обрубок? О, мій молодий друже, ви сентиментальні, як цей вечір.

— Мені так здається — холодно сказав я.

— Ха! Вам так здається. А мені здається, що як би він зараз запопав цю собаку, то він би їй показав такий сум, що вона, може, вже більше б не змогла ходити з ним до Люксембургу. От який сум він показав би їй. „Сумує“... Ха-ха! Це як раз... Як ви думаєте, може, йому зараз хочеться вірші писати на спомин свого вірного пуделя? Га?

Я мовчав і дивився на сліпого. Раптом він зворушився і ми обоє почули, як він тихо жалібно промовив:

— Жужу!

Лярош зразу змінився й хмуρο стиснув брови.

— Що він сказав? — немов не дочувши, спитав він.

— Він кличе собаку.

— Ага! Він дума, що вона прибігла і боїться йти до його. Може, нас почув. Ну, він їй дасть.

— Жужу!

В голосі, що кликав, не було рішуче нічого страшного і, будиши на місці Жужу, я сміло підійшов би до свого хозьяіна, навіть поклав би йому на плече свої лапи, обливав би гарячим любячлми

язиком його сліпе лице і сів би спокійно вечерять смаженою картоплею. Але Жужу була десь далеко, можливо в обіймах франтоватого фокстер'ера з булочної, можливо в компанії цілої зграї хвостатих кавалерів. Куди їй там думать про ненависного хазяїна, від якого їй пощастило вирватись. Цей хазяїн, видно, й сам добре розуміє це, бо в кликанню його ясно чулась безнадійність.

Я глянув на Ляроша. Він суворо, гнівно й мовчки дивився на сліпця

— Бачите, він таки, здається, більше сумує, ніж сердиться — не вдержався я, щоб не шепнути йому.

Але дідок тільки зиркнув на мене і знов дивився на старця. Я посміхнувся й спершись на стіну став дивитись у гору з виглядом людини, котра має час на терпіння і розуміє становище свого приятеля.

Вмить біля наших ніг щось прошуміло, немов пробігло щось з кігтями й не встиг я озирнутись, як Лярош сильно схопив мене за руку й так стиснув, що аж мені мурашки побігли по тілі.

— Що таке?!

Але глянувши до старця, я побачив, як в цей мент на його накинулось щось чорне, кудлате й з легким радісним верещанням стало вовтузитись на йому. А з під цього кудлатого визволилась рука, обняла чорне до себе і почувся зхвильований щасливий голос сліпця. Спершу я не міг розібрать, що він скрикував, а далі, коли їхній захват трохи зменчився, коли пудель трохи заспокоївся, я вже добре розібрав, як хазяїн цілував його голову, як тулив її до грудей своїх і дріжачим голосом говорив:

— О, собачко моя! Моя цюця дорога. Ти покинуть хотіла мене? Хотіла покинуть? Га? Моя Жужу, моє сонечко... Цюцінько моя, цюцінько люба!

І знов цілував і милував кучеряву голову з якої висовувався червоний довгий язик, що лизав його по лиці. І руки старця дріжали, як у матері, котрій пощастило вирятувать свою єдину дитину, як у коханого, до котрого вернулась його мила.

Лярош дивився на них сціпивши зуби, блідий і таким понурим поглядом, немов земна планета зривалась з своєї орбити й летіла в світову безодню, а він їй нічим помогти не міг. Потім враз повернувся й швидко пішов од мене. Я хотів наздогнать його, але він десь зник.

\* \* \*

Був у мене сьогодні Лярош. Він має кроткий вигляд. Всі ці дні після історії з старцем, він ходить задумливий і тихий. Зустрів.

шись зо мною, помалу здійма капелюх, уклоняється і проходить далі, немов ми ніколи з ним ні разу не балакали.

А сьогодні раптом прийшов, помнявся ї, дивлячись в підлогу, похмуро сказав:

— Я маю вас закликати до себе в гості. Хочете?

Я засміявся ї сказав, що вже скучив за ним і тому з великою охотою піду, куди він хоче.

— Я не тут буду жити — дивлячись у вікно, додав він.

— А! Ви перебіраєтесь на другу квартиру?

— Я до внучки перебіраюсь — сердито кинув він.

— А-а! У вас є внучка?

Лярош схопився з місця, немов я наніс йому надзвичайну образу.

— Шановний добродію! Я маю честь закликати вас до себе в гості. Почуваєте ви бажання не ухилитись від мого запрошення?

— Вибачайте! Я з радістю... Я з великою радістю... — заспішив я.

— Дякую... — церемонно вклонився він. — Моя адреса: rue Varin, № 5, квартира 8. Рівно о 7-й годині. Ми вас чекаємо. Adieu!

І гордо урочисто пішов з хати. Але на порозі раптом озирнувся, підійшов до мене, взяв мене під лікоть і тихо сказав:

— Тільки знаєте що, мій молодий чужинче: ви не повинні однімати у мене моєї внучки, як той фокстер'єрчик пуделя. Добре?

І очі його вперше здались мені ніжними, ласкавими і печально-жартівливими, як промінь сонця перед вечером.

Я засміявся ї з охотою пообіцяв йому це.

— Ви завжди смієтесь — сказав він сердито. Потім раптом обняв, поцілував мене ї, прошепотівши: — „Смійтесь, серце, завжди“, — поспішно вийшов з хати.

На покрівлі мансарди сміялось сонце вечора, внизу синім легким туманом повилися ulиці веселої столиці світа, віяв п'яний вохкий вітер з півдня.

Я закинув руки за голову, потягнувся, набрав повні груди вітру з півдня і радісно, щасливо засміявся.

В. ВИННИЧЕНКО.

## Г. С.

Котяться хвилі і грають,  
Сиплють на берег піски,  
Тільки пісні доспівають,  
Чуєш — шепочуть казки.

Ранок і день пролетіли,  
Ось уже й ніч настає,  
Я ж усе марно, що хвилі,  
Викинуть щастя моє.

О. Олесь.

## ЗАГАДКИ ЖИТТЯ.

ФРАГМЕНТИ.

## I. ДІВЧА НА КОНІ.

Весняного гарного вечора, коли сонце заходило...

велетенське огненне сонце, червоне мов жар...

і пурпуром теплої крові заливало пів неба...

і кидало на місто потоки живого, мінливого карміну, спалахуючи пожежою на золотих банях стародавнього собору, виграючи сліпучим блиском червоного золота на шибках вікон, стікаючи ніжними хвилями м'ярко-рожевого відсвіту по білих стінах домів...

погожого, тихого вечора, коли вже упали холодкуваті стрільчасті тіни...

і ущував гамір невеликого міста...

і легенький свіжий вітрець доносив пахоши з поля... —

тоді там, на самім обрії пурпурового моря, як стій... виросла таємнича кінна постать.

Не знати звідки з'явилась вона, мов той апокаліпсичний „конь бл'їд“ і вершник на ньому у білому вбранні...

Хвилини... друга... і постать все ближче...

Кінь, сніжно-білий, гордо вигинає лебедину шию і високо несе свою благородну голову...

повільним, граціозно-танечним кроком ступає він, і в чистім повітрі розмірений топіт копит об дзвінке камінне бруку творить якусь ритмичну мелодію...

На коні ж, мов різбляне з м'яруму, сидить молоде дівча...

сидить б'хляп, мов хлопець...

у правій руці тримає поводдя, а в лівій — розкішну лілею, білу, мов срібний святочний підсвічник, пишно розквітлу, мов жезл Ааронів...

Сонце засліплює очі, боляче проти нього дивитись, — а проте вже крізь іскри мигтючі та кола туманні в очах де-далі ясніше малюється образ...

Ось кучері чорні спадають на плечі...

Ось личко ді...воче...

Мій Боже!.. Та що се?..

Потвора!..

Нерівна, обридлива пика...

Шрам через ціле чоло... мов більма не дивляться очі кротячі...  
носа незнати... капластії вуха... і широкий вершою рот, немов пере-  
кривлений в усміх...

Так.. біля рота того щей усміх якийсь кретиничний..

Ще й усміх!..

Чи усміх то щастя? солодкої втіхи? чи мрії кохання?

Заплющую очі... Хвилина..

Дивлюся — вже постать зникає.

Стій привиде, стій!..

Я добре впізнав тебе хто ти...

Імя твоє также як ти таємниче:

Життя!

.....

Але що ж се було?

Чи власний мій твір, що виснив його в хворобливій уяві?

Чи дійсність проклята — в ілюзії на простороні?

.....

Було се чудового, теплого вечора, як сонце заходило...

## II. БЕЗОДНЯ СПІВАЛА.

Чи не забула ти, люба дівчино, як ми колись пізно вертались  
з тобою одної темної-темної ночі?

і рука твоя з довір'ям спиралась на мою руку..

і ми притискаючись щільно, опопліч'ю рушали вперед нога в  
ногу так згідно, немов би було нас не дві, а тільки одна непо-  
дільна істота.

.....

Пам'ятаєш, — заледви ми вийшли з блискучої залі, де було  
так багато людей, де лунали безжурні розмови і сміх...

як відразу, мов кинуті силою злою, ми запалися в чорну бе-  
зодню!..

І вона охопила нас міцно з'усюди, схилилась обличчам до са-  
мих очей і глянула глибоко в душу...

І враз ми здригнулись і стиснулись ближче — безодня  
співала..

Навколо і навіть, здавалось, в самих нас лунав її спів —  
сумний, распачливий, як „вічная пам'ять“.

І в вохких обіймах холодної ночі ми йшли навмання..

з якимсь почуттям таємничої сили, що нами свавільно керує..

Безодня співала...

і в супровід співу снувались в уяві думки...

— Як ті нечисленні системи соняшних інших світів, як в нашій системі — земля, так з ними й ми разом в нестриманім бігу рушаєм у безвість вперед...

— Навіщо?

— Куди?

— У безодню?!..

Так билися в марнім змаганні думки...

Але дивно!..

у серці тим часом цвіло почування, що поруч зі мною ось тут...  
прихильна душею та близька істота...

І хай навкруги буде пуста й безодня —

свідоме ж єднання споріднених душ внесе туди світло і зміст і красу!

І певність сього надала мені сили й одваги.

Я стис твою руку і сміливим кроком крізь темряву йшли ми вперед.

Та враз я увесь стрепенувся і став, непорушний.

Жах зимний протяв мою душу і викинув звідти питання:

— А хто-ж — ся істота?

чи певний вона тобі друг?..

чи ворог, що кривду готує?..

— Ти знаєш які в неї очі, і вираз обличчя, і кольор волосся і усміх...

ти чув її мову, ти бачив убрання...

а душу?!..

а душу тієї, що близько, так близько іде поруч тебе, — ти знаєш?

— Се ж инша істота, окрема від тебе, незглибна й така ж недосяжна...

як сонце, як місяць, як зорі!

— У людському світі вона — самостійна планета...

покірна лиш руху...

лиш руху, що має таємні закони...

— Які-ж?!

І знов заспівала ще дужче безодня...

Чи ти пам'ятаєш, я пильно вдивлявся тоді в твої очі, — шукав там розгадки...

Але ми вже стояли окремо від себе і темрява нас розлучала...

.....  
Чи ти се пригадуєш, дівчино люба?

Микола Вороний.

РОЖЕВІ КВІТИ<sup>1)</sup>.

Змучене за довгий літній день заснуло село Сокілка. Вогні по хатах загасли. Улиці завмерли і опустіли. Де-не-де, зрідка, пройде хлопець од своєї милої та забреше заспане щеня.

На дзвіниці сторож вдарив разів десять у дзвін, на хвилиночку збудив мертву тишу цвинтарю і заліг на варту біля церковних дверей.

— Вже, мабуть, пізній час, матушко? — промовив старий о. Микита до своєї попаді. — Матвій вже на варту прийшов... охо-хо-хо... Благословен Бог наш... — і пішов у свою кімнату молитись.

А матушка ще довго складала шмаття у скрині, передивлялась старизну, щось одкладала у бік, над де-котрим глибоко зітхала і сльоза за сльозою тихо котилась по зморщеному лиці.

— Де він, бідний, тиняється тепер?... — запитала не знати кого опустила віко скрині.

Помолилась Богу, глянула на картку, що висіла в головах і тихо лягла на тверде, скрипляче ліжко з вічною думкою про сина.

Не спокійний був сон її. Бачила вона свого Андрійка, як прийшов він до шлюбу та довгий час жде нареченої. Бігає вона, метушиться, боїться, щоб не осоромився син перед людьми... Є!.. є!.. вже вона є... Радіє стара і все пнеться та тисниться, щоб глянути на неї, а нареченна вже й зникла, і... прокинулась вона. Перехрестилась, перевернулась на другий бік і знов бачить: приїхав син з невісткою і привіз мамі внучка, маленького, біленького... Простягла бабуня руки з радістю до внука, а він гримнувся об діл і розсипався порохом... Опамяталась стара од лихого сну і почала прислухатись: у віконце стукали і голос церковного сторожа кликав її:

— Матушко, матушко!.. вставайте, до вас хтось приїхав...

Розбудила стара з переляку о. Микиту, одягнулись вони і вкупі пішли одмикать двері сіней... Біля ганку стояла хура, а під дверима чорні в п'їтмі люде.

— Хто там? — запитала матушка дріжачим голосом.

— Це я... Андрій... мамо, — почувся глухий, немощний голос з-надвору.

— Андрійку!.. сину!.. — скрикнули старі в один голос і миттю одсунули засов.

<sup>1)</sup> Поч. див. „Укр. Хата“, кн. 7—8.

— Поволі, матушко!.. Не руште його зараз... В хаті привітаєтесь з ним... — загородив старій дорогу хтось чужий.

Стиснув стару за серце страх і мовчки, як прибита, пішла вона за сином, якого повів товариш у кімнати.

Засвітили лампу...

— Здрастуйте, мамо!.. Здрастуйте, тату... — ледве процідив Андрій. — Я трошки занедужав... Не турбуйтеся...

Товариш роздягнув його, просив дати теплої води у миску. А сам зніс з воза скриньку та почав виймать звідтілля якісь скляночки та полотенця.

Стара мати бігцем побігла до кухні, витягла з печі горщик горячої води і налила у велику миску. Повернулась у кімнату і бачить: лежить Андрій на постелі білий, як крейда, руки стиснуті в кулаки роскинув і очі затулив. Тицьнула миску на стілець і заголосила.

— Сину, мій рідний!.. а що оце сталось з тобою?.. Так он як ти знайшов своє щастя безталане... Боже мій, Боже!..

— Андрійку, Андрійку, синочку наш славний... — забубонів і старий під ніс та захлипав в кутку за ліжком.

— Не, не... плачте... я видужаю... мені нічого... — прошепотів надсилу Андрій і на одну хвилину підніс віі до гори.

— Не плачте, не хвилюйте його! — говорив суворо товариш і підійшов до старих та взяв їх обережно за плечі.

— Не нарадувалася я його життям, а тепер й не наплачусь... все мовчи, мовчи та чекай останньої хвилини, — ремствовала в серці своїм стара і мовчала.

Одчай чорний, тяжкий стиснув її серце і ліг немилосердною вагою на голову. Вона не годна була роз'ясувати собі, як оце молодий, такий здоровий Андрійко, який ще так недавно, здається, в замурзаній сорочечці, з розмальованим черешнями обличчям маленьким хлопчиком вганяв по садку на палочці — тепер лежить власне мертвий і її, його матері рідній, не воля підійти розпитати гарненько, притиснути до свого серця, погладити по густій чупринці, яка зараз так незграбно звисла на чоло...

— Боже мій, Боже!.. що оце?.. — шептала вона заламуючі руки і покірно, пильно слідкувала за рухами товариша.

І батько, старий прибитий горем та тяжкою працею за довгий вік життя, який завжди втішав себе думкою мати колись сина приємником на парафії та одпочити на старості літ, не вірив, що його надія розсипалась порохом, що син вмирає оце без втіхи життям, без них, а сам, тихо і невідомо за що, та чого...

— Доборовся-ж ти, сину, до самого краю!.. — злісно глузував старий в своїй голові над вічним бажанням сина боротись за святі й прекрасні ілюзії і ідеали життєві..

А товариш, скінчивши діло зо скляночками, розрізав сорочку на Андрієві од манішки і до долу. І старі побачили тоді замотані груди, які ледве зносились до гори од безсилих подихів, а на білому полі бинтів — червоні плями крові, яка пробилась з рани і засохла...

— Вбили!.. вбили рідного!.. — скрикнула мати і впала до ніг Андрія.

— Ра-на... — прошепотів і батько та в повний голос заплакав, схилившись на поручні ліжка.

Дикий страх і божевілля сповнили кімнату...

— Мені до... до... добре зараз... Не плачте! — втішав їх Андрій.

— Як маєте плакати та турбувать слабого ви-б краще допомогли отут мені, — проговорив суворо товариш.

Замовкли враз старі і робили все так, як він їм казав, бо боялись його суворого голосу, бо вірили, що він один тільки знає, що буде найкраще для їх Андрійка.

Прилагодив все і почав розмотувать бінти. Мотав він довго та все одмочував запеклу кров. А Андрійко од теплої води здригнеться і знов замовкне, затаїться. Через хвилину вісім старі побачили тіло, якого так ждали і од котрого надіялись почути єдину правду — оскільки страшна біда. Бінт присох!. Насилу одмочив його... Одняв товариш і очам їх було видно чорну з на долоню за-вширшки рану й посередині її стирчав платочок... Товариш виймав його і вкладав свіжий... Рана зворушена боліла і Андрій тихо, болісно стогнав... Промив, засипав чимсь її і знов замотав, заховав рану під чистим, білим платочком...

Діло скінчене. Андрій заснув. Товариш все склав у скриньку і поманив старих за собою.

— Я повинен од'їзжать од вас поки темно, а ви покличте завтра доброго лікаря з міста, щоб він доглядав за хворим... Та не вбивайтеся так!.. Він знесилів в дорозі, знемігся, а зовсім не такий безнадійний... Пильнуйте, щоб не хвилювався, бо оце найбільше лихо для нього... Бувайте здорові, та не розголошуйте...

— Та куди-ж ви так зараз?.. Хоч спочиньте та перекусіть дечого...

І побігла стара до кухні, зготувала яєшню та просила до столу. Гість не одмовлявся.

— Розкажіть-же нам, що за лихо сталось з ним... Хто його ранив?... — питали знов крізь сльози старі.

Глухі ридання зморщували губи, заливали очі сльозами й гнітили серце...

— Не плачте!.. не плачте, старі... Ви ще щасливі батьки... Чимало вам і позаздріти можуть... Та-а... — і махнув рукою, глибоко зітхнувши.

Чулось, що проковтнув він якусь скорботну таємницю, що поборов в собі страшний крик наболілого од образи серця.

— Так кличте-ж лікаря і не хвилюйте його своїми риданнями, бо самі заподієте йому смерть... Прощайте!..

Старі дякували й прощались з невідомим добрим чоловіком. Він од'їхав...

Надія хиталась... Чулась безпорядність, страх смерти, безконечна жалість... Єдина втіха, єдина надія поругана, знівечена, без руху і одвіту лежить перед їх очима. Втрачалось все довге, нудне, страдницьке життя їх без цієї бажаної крихітки щастя, на яку було стільки надії... Ставали огнені питання: за що?.. хто мав право?.. і в грудях підіймалось щось темне, чорне, мохнате й закипало серце огнем лютої ненависти до далекого, безвидного ворога... Руки стискались в залізну погрозу, силкувались вдушити його, а серце вже падало в грудях безсиле й холодне, темні од сліз очі плакали над милою руїною.

Сиділи старі, — мама в голсвах, а батько в ногах, і дивились на сина і плакали та думали кожний свою думку. Увесь світ забули й знали одне: що лежить перед ними, власне не живий, їх Андрійко...

Почало світати. Знесилені очі затулялись і не могли вже плакати... Тіло деревеніло, забувалось і... вони задрімали...

Через годину прокинулись і заметушились. Старий написав листа до лікаря і попрохав сусіда поїхати за ним у місто, а стара товклась біля печі. Робили своє діло старі і все заглядали скрізь щілину: чи спить Андрійко. А він все спав, все важко дихав... Вже сонечко піднялось височенько, як прокинувся він і попрохав пити. Напоїла мати і заснув знов він.

Мало що не коло полудня над'їхав лікар з жінкою, яка взнала од чоловіка, що повернувся до-дому Андрій Собченко і лежить хворий.

— Я поїду з тобою... то мій знайомий... може допоможу старим ходити біля недужого... — прохала вона, перестрашена звісткою.

Чоловік не перечив. Поїхали...

Росповідали старі гостям своє безмірне горе та нещастя і знов плакали й плакали.

Вийшов лікар з мамою в Андрієву кімнату. Андрій вже одкрив очі і дивився у вікно, як кивала йому калина і вабила до себе пучечками ягід. Дивився на небо, як плили хмарки, як сяло радістю сонечко на дворі й цвірінькали горобці за вікном.

Дивився він пильно, наче щось згадував, ніби силкувався запам'ятати красу цього дня на віки. І бліде, страдницьке лице його світилось спокоем і задоволенням...

Кроки лікаря вернули його з приємного забуття. Поздоровкались і заходивсь лікар робити перевязку. Він квапився до-дому. Перевязав і поїхав до прийому хворих у свою лікарню.

Андрій-же після довгого сну трохи одужав, попоїв і знов лежав тихо зо своїми таємними думками.

А в другій кімнаті, суміжній, лікарєва жінка прохала старих обезпечитись на неї та лягти спочити трохи після безсонної ночі, старий довго не вагався і ліг та захропів в одну мить. Не згожувалась тільки стара.

— Нехай він засне, — кивала вона в бік Андрія, — а тоді і я.

І йшла, щоб посидіти біля нього, а то нечутною ходою переходила до вікна, од вікна до ліжка і все мовчки поглядала на сина. Все хотілось їй, бідній, щоб заговорив він до неї, припав до її лона своєю спраглою, страдницькою душею і розказав багато, багато таємного.

Здавалось нещасній матері, що довге вештання по світі вивітрило в ньому любов до матері, до батька, що заморозило суворе, бідолашне життя його ніжне колись, чуле серце і не бачить він тепер, не відчуває страждання її, її горячого бажання допомогти йому в його таємних муках душі. Серце розірвала-б вона для його, життя б оддала, щоб тільки потрібне було воно для його спасення... А хто знає, що йому потрібне, чим одвернуть од його страшні очі холодної смерти?.. В кого про це запитать?..

А він все лежав сам і мовчав, і думав... Скоро очі його закрились й заснув він непомітно на очах старої.

— Заснув, заснув, бідний... — прийшла мати з вісткою до гості.

— Ну, тепер лягайте-ж ви!..

І вложила вона стару з радісним серцем, а сама вийшла у садок. Старий, запущений садок, повний невідомих пташок, які переливались на різні лади по деревах та кущах, навівав тиху задуму, рої wspomинів про щось далеке, дороге, незабутнє... Славно було тут та сумно, самотньо почувала себе незвикла людина.

Тихо ходила по стежці. Думки роїлись в голові і споминала вона першу свою зустріч з Андрієм, перший поцілунок та прощання з рожевою квіточкою. Насолода споминів легкою, прозорою хмар-

кою огорнула її серце і, здавалось, оживає воно, воскресає після довгого сну сірої буденщини, мов прекрасна квіточка під краплями теплого дощичку од денної спраги. І чула вона, що зникла в грудях та вага, та байдужість до життя, яка запала туди і залягла товстим шаром, мов порохи на придорожних лопухах. Якась мета, хоч і неясна, невиразна світилась попереду й вабила до себе, і надавала сили та бажання досягти її. Молодшою, жвавішою здавалась сама собі і приємно було...

І з'явилась думка:

— Вирву-ж я, як тоді, рожеву квіточку, і прийду до нього... і спам'ятає він наше кохання і... одновить його... Боже!.. Боже, як хочеться глянуть на нього, погомоніти з ним... Може забудь?.. Так нагадаю-ж я йому ту хвилину, першу, незабутню хвилину нашого щастя...

І забула, що він лежить хворий, а здавалось їй, що приїхав з далекої сторони, щоб побачити її, щоб нагадати про вічність свого кохання... І розшукала вона таку-ж квіточку. Зірвала. Поцілувала і прищпилила до кохточки на грудях своїх...

— Піду до нього!..

І страшно стало. І вагалось серце її, а бачить хотілось, так хотілось, як знать про щастя своє, як чути про кохання його... Хотілось, поки сплять старі, щоб можна було вільно погомоніти з ним, до схочу надивитись на його та розпитать — чи любить ще...

— Йду!..

Рушила вона з місця і рівною твердою ступою пішла до кімнати та тихо на-дибки підкралась до його дверей. Серце колотиться, дух замирає. Одхилила двері... Рипнули... Андрій почув і одкрив очі... Пильно, здивовано глянув він на неї, через силу повернувся і прошепотів:

— Марійко... ти?.. — та простяг до неї руку.

А вона, мов лихий ворог, підкралась вже до ліжка, впала на вколюшки і губами притулилась до його руки... Він чув її поцілунок, чув, як горячі краплі сліз падали на руку й висмикнув її од неї.

— Андрійку, що сталось з тобою?.. Яким ти повернувся до нас?..

Вона бачила його бліде, змарніле обличчя, сині очі світилися радістю і засмагли губи сміялись до неї... Холодком віяло од його сміху на неї і смерть ввижалась в любих очах...

Андрій помітив рожеву квіточку, спалахнуло його лице, зрадів він їй і показував, щоб дати йому. Дала вона і припав він сухими устами до неї і втягав пахощі її в свої хворі груди.

— Сядь.. сядь отут... — показав біля себе. — Не спасла вона мене, не захистила од ворожої кулі... А ти?.. ти як жила отут?.. Чи споминала мене за довгий час розлуки?..

— Любий мій!.. — сіла вона біля нього і з радістю гладила ніжно, ласкаво його руку, яка безсило лежала на ковдрі вздовж тіла. — Я тільки й жила цією квіточкою, квіточкою споминів... Тяжке життя випало на мою долю... Ми з чоловіком не розуміємо одне другого, зовсім чужі... І в той час, коли одчай охопить моє серце, коли жалість тисне мої груди, що пропало моє життя, одцвіте моя красна молодість, як та гарна квіточка в бур'яні під плотом, я роблюсь дужа й втішна одним спогадом про єдину хвилиночку нашого щастя... І тоді ти мені миліший над моє життя, над усе у світі і годна я кинути тоді чоловіка, те „тепленьке гніздечко“ і летіти до тебе у той вирій життя, борні й могучого змагання, де знаю я є все ти і тобі подібні... Не сила буває ждати тебе...

...Тут страшно жити... тут немає життя! Тут все спить, пліснявіє, доживає... Боже!.. Чоловік два роки назад здавався веселим, гарним, на щось здатним, а тепер завжди заспаний, нудний, нецікавий і обридлий мені... Я не можу... Я живцем гнию отут!.. А ти борешся, гинеш... без мене?... Андрійку!..

В одвіт їй з грудей Андрія вирвалось глухе, повне муки і невідомости: ох!..

— Тебе дуже болить?.. А, Боже!.. змилуйся над нами... Бідний, ти мій, чи маєш хоч, крихітку надії на життя? — запитала вона безнадійним, смутним голосом.

— Не вбивайся, Марійко!.. Я знаю, що мій кінець не за горами, та не в цім сила... Живою буде та вічна ідея, з-за котрої я втрачаю своє мізерне, безвісне життя... Я був щасливий, поки не бачив тебе, тим, що довелось мені вмерати на тій варті, де кожному з нас вмерати — щастя... Тепер мені тяжко, що нещасливою ти зостаєшся отут... Що гину я, не зазнавши втіхи життя, втіхи кохання... Що жив я тільки одним боком людини... Я любив-би й діло, і тебе і був-би щасливий повним земним щастям. І як іноді хотілося такого щастя, як жадалось воно завжди!.. Часами робить те, що раніш робив спокійно, без жалощів — не сила і відсутність теплого, жіночого серця стає моїм нещастям, одіймає й охоту і силу впертости в досягненню своєї мети... Почуваєш себе сиротою в цілім світі і страшно жити... А подумаєш, подумаєш далі і бачиш, що щастя життя писано не для нас, чорних робітників жисьових... Що ми повинні зацитькати своє серце, вирвати його зовсім з грудей...

Він закашлявся, витер хустинкою губи і говорив далі ще тише, ще помаліше:

— От і кінець моєму життю... А я ще й не жив людським життям, а тільки збирався, тільки завойовував право на нього і... зламався на дорозі. Та а-а... не жалуй за мною, а краще дай слово своє життя... влаштувати по людському, щоб жити хотілось, щоб варт було жити й шкода... вмерати... Життя таке гарне...

Щось підкотилось йому до горла і задушило. Він хотів підвестись, щоб одкашляти, та знесилене тіло каменем впало на подушки, а з уст потекла цівкою кров... В очах потьмарилось, лице ще більше зблідло, аж посиніло... Руки без руху лежали, мов одмовлялись вже боротись за життя, а то, здавалось, бачили всю нікчемність боротьби за цей час... І враз здригнув він і прокинувся... Поволі підвелись тяжкі вії і глянули очі повні муки і однаковості... Уста зарухались і глухий, не знайомий голос промовив:

— Ой пече мене!.. рана болить... мені нудно, Марійко... спаси мене!..

Замовк... А з горла все текла кров... Текла вона по устах, по сорочці й далі, а він лежав вже без слів і тяжко хрипів.

— Що сталось?.. Андрійку, що з тобою?.. Боже, Боже, рятуй його!..

Благала вона і молила Могучого... Заламувала руки над головою, шептала дороге імя, поправляла на нім ковдру і все молила і все просила дати йому життя, дати щастя їм обом, молодим, нещасним.

— Прощай... прощай, Марій... ко... вмираю я... про... щай, — шептав Андрій з великим зусіллям.

— Андрійку! — кинулась ще до нього.

Мовчав і... мовчав.

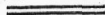
Перестрашена вона побігла будить батьків... Схопились старі, прибігли до нього і в сльози... А він лежав нерухомий і ледви дихав. Не приходив вже до пам'яті, а горів в пекельнім огні до вечера і цілу ніч.

Зійшло у-друге сонце над Сокілкою, а в хаті о. Микити була тьма... Умер Андрій... вмерло життя їх...

З рожевою квіточкою лежав він у труні і вона одна була жива, її пахощі перемагали мертвий, тяжкий запах трупа.

І на могилі цвіли рожеві квіти, все навкруги жило, а він вмер, бо любив життя більш всього у світі...

ПАВЛО БОГАЦЬКИЙ.



## МАТИ.

(Г. К. на память).

## I.

Так давно. Незрозуміло, дивно і страшно.

Його, що недавно була почула з притаєним тремтінням душі й тіла під неспокійним серцем, тепер уже держала на руках і обережно тудила до схвильованого матірнього лона.

Воно, дрібочок тіла, ненадійний спадкоємець одвічного життя смертної людини, заслало оченята прозорими повічками і безтурботно кидало прощальний погляд уже далекій країні небуття. Ще не відало, що найде тут гарячий привіт і теплий захист.

Тулила до серця сонне, немічне дитятко і ждала поки пониже його течія життя-любови і воно 'дповість на її важкі думи — ласку.

„Прокинешся, побачиш світ сей. Спитаєте одно 'дного, хто й чого ти тут. І як одповісте собі на се?.. „Матусю, — скажеш, — я бачу, ти любиш мене більше ніж себе саму, ти бережеш мене від горя, ти віддаси житте своє за мене... тепер. Та бачу колись ти про мене забувала і, вбиваючи на хвилю свою гірку долю, таку саму мою починала?“... Чи скажу тобі: не знаю!.. О, моє ти анголятко! Чи зрозумієш і простиш?“...

Градавні людські терпіння впливли краплистою сльозою на її сумне обличчя і жадібно зазирали в прикриті прозорими вічками очі дитини.

## II.

— Ну от так, так, моя радосте! Так, ближче, міцніше дрібочко маленька!

Воно припало до її грудей і великими чистими очицями зорило за її рухливими устами.

— Чо'-ж дивишся, чо'? — щebetала по дитячому. — Скажи мені що, ну, скажи-ж. Так, от-так-о кажи: ма-ма. Дивися ще, ось: ма-ма. Ну!..

Кутики дрібного ротка на хвилю розійшлися, здрігнули губки.

— Трішки, ще трішечки! Кажи: ма-ма, ма-ма, ма-ма, отсе ма-ма, ма-ма...

Відводила 'д грудей, цілувала палко в уста і знову пригортала до себе з словом: мама.



Сергій Васильківський.

Хуртовина на Дніпрі.

— Г-аа, г-аа — розтуляла ротик дитина. Ледве примітно тремтіли щічки.

— Ма-аа-ма, ма-аа-ма — гойдала мати.

— Мг-аа, мг-аа...

— Маа-маа...

— Мама, мама, ма-а... — припала поцілунком божевільно рада до маленьких тремтячих уст.

Дитя закинуло назад головку і бризкало жменями тихого сміху в її ясні, торжествуючі очі, що вливали в маленьке тільце потоками світло й тепло всеоживлюючої материнної любови.

З перекривленим од злоти обличчям оступалось геть лихо.

А. ДІБРОДА.

### З НЕДОСПІВАНОЇ ПІСНІ.

В огороді, між квітками  
Бачу вибілену хату,  
Бачу стежку, що від брами  
Йде під липу росохату.

А під липою старою  
Лава тесана, дубова;  
З липи мед паде з росою...  
Місяць — зорі — ніч чудова.

Скрипли двері у хатині,  
На порозі (серце мліє),

Білі груди лебедині,  
Око хмаркою синіє.

Ясний волос, наче хвилі  
На спокійному Дунаю,  
Ноги — пташки легкокрилі  
Над стежиною буяють.

Бачу і перед собою,  
Та — даремно дожидаю...  
З липи мед паде з росою,  
Ніч — неначе сон у раю.

Чекай, чекай, чекай її,  
Вона колись прийде до тебе.  
Як не стрінетесь на землі,  
То зустрінетесь на небі.

Як не стрінетесь в живих,  
То стріча жде вас за гробами,  
Бо знай, обоє ви не з тих,  
Що гинуть тут, разом з кістками.

Ви чули вічність у душі,

Зі смутком йшли поміж юрбою...

Чекай, чекай, чекай її

Ви зустрінетесь з собою.

Богдан Лецький.

\* \* \*

Про схід сонця, про схід сонця я вже одспівав...  
 Може струни, мабуть струни, граючи, порвав...  
 Я не бачу, я не знаю... люде, люде злі,  
 Я ж конаю уміраю на сирій землі.

Але захід, сонця захід у душі моїй.  
 Весь в вінку, в вінку кривавім мрій моїх, надій.  
 Я присплю, заколихаю всі мої жалі  
 І в'останнє проспівую пісню на землі.

Я б хотів, щоб тую пісню із моїх глибин  
 Пильно б слухав вухом серця тільки Бог один,  
 Та моя голубка ніжна, що я взяв і ніс  
 Через гори, через море у терновий ліс.

О. Олесь.

## ЧЕРВОНІ МАКИ...

(Про п'єсу О. Олесья „По дорозі в казку“).

*„Warum bluten Herzen u. schlagen zugleich?  
 Das kommt — weil sie lieben müssen“.*

G. Hauptmann.

Пісня про великий дісонанс, про розлад поміж мріями і дійсно-стю, героями і товпою, поезією і життям — належить до циклу віковичних пісень: вона увійшла в репертуар поезії так само як природа, любов, як весна, квіти. У поетів, як людей в повнім того слова значіню творчих, почуттє того дісонансу, можна сказати, органічне: це джерело їх натхнення і творчости, їх вічний імпульс, який каже їм творити своїх ангелів і своїх чортів. Відси йде їх смуток і скорбні плачі, їх туга і пориви, їх протест та окрилені злети в нові країни, відки вони приносять людям огонь. Виходить відси й Олесь у своєму творі. Для його як поета, — це власне ніякий проблем, поставлений на початку твору, ніяка спроба порішити яексь питання, ніяка конклюдія з певних фактів. Не маємо ніяких перспектив минувшини чи будучности, нічого того, щоб пахло історією. Це просто спів, і тільки спів. З якого хочете часу, в якій хочете країні.

Єсть великий, густий і непроглядний ліс. В йому темно, як в житті. Завжди ніч. І люди в тому лісі заблудили. Живуть майже як

худоба, переносять усі недостатки, як люде, що засуджені на вічну темноту. Кожний новий день їх упідлює, більше та більше їх принижує, аж починають забувати про своє людське достоїнство. „Ім очі зав'язи на цілий рік, вони мовчатимуть, аби їм хліб було дістати можна вільною рукою. Ударь їх батоґом, — вони не закричать від гніву. У очі плюнь і дай їм шеляг, вони тобі устами припадуть до рук“. Це власне така юрба у Олеся. Юрба, що насмішки і обиди тільки має для того, хто не такий, як вона. А таким иньшим, новим чоловіком є — Він. Син ніякого користного, працьовитого батька — а кобзаря. Це перше, що їх розділює. Говорять йому: „Ти так, як вітер! Сьогодні тут, а завтра там. Всі люде на роботі, а ти сидиш собі та граєш у сопілку“. А відтак — це ж він їм починає говорити про крилатих людей, про день і соняшне світло, про казку. Він, молодик, перший починає говорити, що так жити не можна, що треба піти новим шляхом, до иншого життя. І береться їх вести у Казку. Це значить — жертвувати себе. Він терном кривавить свої груди, щоб було добре йти юрбі. Знає, що шлях тяжкий і трупами стелиться. Поволі лізнає і те, що юрба тільки в першій момент захопилася його думкою, а тепер іде за ним як за чимсь интересним, як за чудом і хоче, щоб він їй те чудо показав. Вона й починає зводити з ним свої рахунки, в найтяжщу для його хвилину сумніву. І каменує його. На кількадесять кроків від тої країни, в яку він вів.

Товпа все така. Коли вона вибере кого за свого провідника, то робить з його божка. Їй треба, щоб хтось за неї думав, дбав, вона хоче певности. Через те вона завжди скидає з себе всяку одвічальність. Позволить провідникові бути навіть деспотом, катом і злодієм, щоб той умів тільки розважувати, мав характер твердий та показував певність себе. Всім йому можна бути — тільки не чоловіком, не братом юрбі, аби не мав до неї ніякої слабости. Ярмо найтяжчих абстракцій вона буде переносити цілі віки — не нагадуйте їй тільки найважнішого закону: будь людиною! Власне індивідуальністю, тим, чим ти й є! Чоловік юрби хоче завжди бути цілим по-за собою, хоче бути кермований якимись невідомими законами, але ніколи не піднесе права свого, не відважиться ствердити живого змісту своєї душі. Отже до конфлікту поміж героям Олеся і юрбою мусіло дійти! Бо що поміж тими людьми мав робити Він, з своїми стремліннями та думками? До кого мав звернутися з своїми словами? Хто їх міг розуміти?

„Тюрма! тюрма! Перешкоди і кайдани скрізь! І скрізь через ґрати своєї індивідуальности визирає людина безнадійно на оточуючий мур зовнішніх обставин, — аж приходить смерть і закликає її до повороту та свободи“. Так в повній розпуці кричить герой одного німецького роману. Це й досвід всіх тих новаторів, що беруться пори-

вати з усією старою тандитою та шукати визволення для чоловіка. Життя — неволя! Чоловік зробив себе сам невільником. Невільництво увійшло йому в кров і кість, він може навіть почувати тільки по рабському. І для людини, що страждає серед такого життя, що душитися в його атмосфері і проклинає творця — повна безпорадність. Неможливість переломити мур тих обставин, зруйнувати їх основи. Цілий ряд їх гине від віків, умирають каменовані. Смерть їх — це чи не одинокий їх триумф: бо закликає других, що прийдуть пізніше, до тої самої боротьби. І так вони серед страшного лісу життя шукають один другого, накликають себе... Йде боротьба... Герої завзято борються з товпою, де можуть тільки, принижують її. І рівночасно віддають своє життя — для тої-ж товпи! Вони хочуть принести їй світло, зробити людину свобідною, вільною. Він звертає їх думки в інший бік. Осамотнені, віддані тільки самі собі, — вони й починають думати тільки про одиницю. Про людину, яка від себе тільки залежить, і сама творить своє життя. Егоїзм стає їх принципом. Життя для самих себе, а не для кого иншого, — стає їх наказом. Не для других, не для обовязку, не для милосердя, а просто жити — щоб жити. Не тратити ані хвилини життя, а пити його, як насолоду, поки тільки можна. І так родиться в своїй найшляхетнійшій формі гедонізм.

Коли спробувати дати назву проповіді Олесєвого героя — то назва нового гедонізму буде найкраще підходити для схарактеризування тих думок. Він веде у Казку, — „на зустріч джерелу утіхи"! Найважніше, щоб людина уміла цінити ідеал як утіху, уміла цінити життя, як насолоду, як сам великий, чудовий процес. — Колись Уайльд дорбе відчув потребу такого власне ідеалу життєвого, коли розпочав свою буйну творчість. Розумів, скільки важить кожний віддих, кожний момент людського життя, коли взивав не тратити марно ані хвилини. А ще молодість! „О, жийте свою молодість, як довго вона не минула — кличе лорд до Доріяна — Не марнуйте золота своїх днів, не зважайте на філістрів, не мучтеся, щоб поправити безнадійні обставини або віддати своє життя неукам, низьким та простим людям! Се хоробливі ідеали, фальшиві змагання нашого чачу. Живіть чудовим життям, яке єсть у вас! Не відмовляйте собі нічого! Шукайте безперестанку за новими почуваннями! Не бійтеся нічого! Новий гедонізм потрібний нам всім“... Так, повинен прийти новий гедонізм, щоб наново сотворити життя, щоб увільнити його від всіх тих обридливих, огидних форм, які воно прибрало в наш час. Треба, щоб життя, людини не було вкорочуване ані позбавлюване тих безчисленних переживань, над якими тепер панують системи та абстракції. Отсе той клич. „Про аскетизм, що забиває змісли, або про ординарне безпутство, яке їх притуплює, те нове життя не повинно нічого знати.

Але воно повинно людей вчити, скупчувати себе для великих моментів життя, коли й так життя єсть тільки моментом"... — І герой Олеся проповідує те саме: „Брати мої! Хто келих чистого життя не розливав поволі, а випив сразу — хоч навіть і упав, той не умре во віки, той все віддав життю, що міг віддати“. Ціль життя — може бути тільки в ньому самому. Жити — значить горіти. І треба дбати, щоб той огонь був дійсно огнем, що горить ясно, а не тліє десь укритий та придавлений. Взиваючи до нового життя в Казці, Він і кличе: „згоріть, — в житті єдине щастя!...“ „тепер же будем жити на те, щоб жити. Тепер горіть на те, щоб розгорітись“... Такий зміст проповіді героя Олесєвого, така його позиція до життя. Хлопчик, що являється в кінці п'єси коло умираючого вождя у країну Казки, — це неначе символ того чарівного, буйного, свіжого та молодого життя, якого ідеал проповідував укаменованій героїні. І той хлопчик, його поява в кінці п'єси, малює нам ще символічно перемогу його над юрбою. Але — чи дійсно він переміг?

Можна сказати, що моральна перемога лишилась при ньому. Він переміг бо упав жертвою роздичілої юрби. Але чи переміг він юрбу не тільки смертю, але й життям своїм? Ні! — Коли поглянемо на його життя з становища його власної проповіді, його таки ідеалом зміримо зміст його життя — то побачимо його тільки розбитість, нерівність, неодноцільність. В основі можна те життя уважати навіть за схиблене. Бо хто був змалку у насмішках тільки, хто відтак сумував тільки горем других, а не думав про себе, хто через терен і трупи вів дику юрбу через ліси і не знайшов навіть віри у людей, — одним словом, — хто всю суму свого життя витратив для ідеї, хто жертвував себе і був за це укамований, — той не міг горіти, той з свого життя не міг зробити казки! На ділі це той самий аскет, проти якого він боровся, а який утішав себе тільки фантомом, ілюзією життя.

Але тут ми стаємо перед загадкою людського серця. Все воно хоче називати когось братом. І як би людина не хотіла сама для себе тільки жити в казці, як би не відмежовувала себе від других, а серце все хоче тулитись до серця. Може в тому і трагедія Олесєвого героя.

**М. Євшан.**

**Утопія і дійсність.** Утопізм завжди відігравав велику роль у суспільному житті. Розвиток форм суспільного життя слідує не поруч, а за психичним розвитком одиниці, через це суспільний устрій ніколи цілком не задовольняє людину, а навпаки — дізгармонізує її психіку, спричиняється до душевних мук. Природна потреба щастя змушує людину стремитись до того, щоб або форми суспільного життя прилаштувати до вимог своєї психіки, або самій прилагодитись до існуючого суспільного устрою. Розуміється, людей останньої категорії, це-б-то таких, що мають занадто еластичну психіку і занадто мало творчого інстинкту, далеко більше, ніж людей з революційною натурою. Ці люди не мають, звичайно, ніяких утопій; вони реалісти в найгіршому значінню цього слова, люде „мърры и вѣса“, „здраваго смысла“ і інших корисних річей; в історії вони відіграють роль гальми (тормаза) — не тим, щоб ця роль справляла їм приємність, а тим, що вона, при великому числі „мѣщанствующих“, не вимагає від людини ніякого напруження, ні умовної волі, ні ніякого мятення й збитковості.

Утопістами, а разом і движучою силою в історії, являються ті люди, котрі мають занадто тверду волю, щоб без ніякого змагання скоритись перед незадовольняючою їх дійсністю, котрі хочуть не психіку звузити відповідно до існуючих форм життя, а навпаки — перебудувати суспільний устрій так, щоб він відповідав найщиршим вимогам їх психіки. Коли б суспільні науки були так само точні, як і природничі, тоді б, очевидно, ніяка утопія не мала місця; людина, яка хотіла б поліпшити суспільний устрій, поводитися б так само, як будівничий при будові нового дому: вона з математичною точністю вираховує б, що можливе до здійснення, а що неможливе і тільки так робила б, як вказував обрахунок.

Але в історії, разом з постійними космічними законами, чинять ще й інші невідомі нам закони суспільного життя, і наслідки ділання цих законів людина поки що не в силі завбачити. Історія, як казав Герцен, є нездійснена можливість. І власне через те, що можливостей багато і вони не надаються до завбачення, людина була і лишиться утопістом, доки в її грудях житиме „святе незадоволення“.

Оскільки утопізм, при існуючій психичній розвитку одиниці і рівні суспільно-наукового знання, є конечним, остільки він властиво не заслуговує на назву утопізма. Властивий утопізм починається там, де людина розминається з здобутою уже правдою, йде в супереч з наукою. Такий утопізм, заслонюючи від людей дійсний стан річей, спро-

ваджуючи їх на хибну дорогу, ослаблює силу активних творців культури; його можна і треба викривати. Тільки такий утопізм, котрий можна викрити і котрий через одне це вже не є конечним, я і буду мати на меті в цій статті.

В своїм стремлінні пристосувати форми суспільного життя до вимог власної природи, людина зустрівається з одною неприємною для неї річчю, а саме — з повільним розвитком суспільного життя. Суспільне життя не підлягає раптовій зміні, а людина хоче зараз бути щасливою, щасливою не щастем прийдешніх поколінь, а своїм власним. Рятуючись перед гіркою дійсністю, сильні, дійсно творчі природи кидаються в бій з несприятливими обставинами во ім'я свого ідеалу, слабші — заспокоюються думкою, що людство і без них дійде куди йому треба. Так маємо активних утопістів — революціонерів, реформаторів то-що, котрі своєю діяльністю виправдовують свій утопізм, і пасивних.

Джерелом пасивного утопізму все є безсилність людини перед дійсністю. Чим гостріші суперечності існуючого ладу, тим більший порив до утопії; чим менше надії змінити його, тим більше розвивається пасивний утопізм.

Здавалось би, що зріст і поширення наукового знання повинні вплинути на розвій утопізму; і наука дійсно вплинула — тільки не на ролі, а на форму утопізму. Давніше людина була до певної міри свідомо свого утопізму; вона знала, що її утопія, її „рай“ для будучих поколінь є тільки утопією, гарною казкою, яку варто було б здійснити; таким чином здійснення своєї утопії сам утопіст ставив в залежність від волі суспільности. Тепер, з поширенням наукового знання, людина більше не хоче задовольнятися казкою; їй хочеться чогось позитивного, опертого на об'єктивні данні — і вона для своєї утопії послуговується науковими здобутками. Прибравши свої мрії в наукову форму, людина сама не помічає, як підмінює бажане — неминучим, суб'єктивне — об'єктивним, і стає таким чином несвідомим утопістом. Тепер утопіст свою утопію зове не утопією, а ідеалом, до якого стремиться людство, і здійснення її ставить в залежність не від волі людства, а від об'єктивного ходу історії. Розуміється, від того, що людина покликуються на „об'єктивні“ данні її утопія нічого не втрапить на утопічності, але за те з одного боку утруднюється можливість викрити утопізм там, де він дійсно є, а з другого — людина, переконана в тім, що її ідеал му с и т ь здійснитись, стане більш інертною.

Розвинені до апогея суперечности існуючого ладу; зведені до minimum'a ролі одиниці в усіх сферах суспільного життя; і рівночасно розбудженні її творчої свідомости; пригнобленість мас, що лягає важким тягарем на сумління інтелігента — все це причини того, що нау-

ковий утопізм в наш час дуже поширився. Людина почує себе морально зобов'язаною допомогати витворенню нових форм життя, а обставини, або краще полохливість, слабкість природи засуджують її на бездіяльність. Щоб виправдатись сама перед собою людина „на досугь“ витворює різні quasi-наукові теорії суспільного розвитку. Так маємо з одного боку фаталістичний оптимізм, з другого — фаталістичний песимізм, віру в фатальне стремління людства до кращого і зневіру в сили людства здійснити ідеали, виплекані кращими одиницями його.

Утопістом стає людина тоді, коли замислиться над будучністю людства, над силами, що кермують розвитком людства, над власною ролюю в процесі цього розвитку. Таким чином вихідною точкою утопізму є утопічність поглядів на поступ. Викрити утопічність поглядів на поступ значить тим самим викрити утопічність основних поглядів на суспільність і на відношення одиниці до загалу.

Яке ж поняття про поступ має загаль наших утопістів і в чім властиво виявляє він свій утопізм?

Відповісти на ці питання не легко. З питанням про поступ так чи інакше зустрічається кожна мисляча людина, але ближше означити собі, що властиво є поступом, ніхто не дає собі труда. З поступом у кожного в'яжеться поняття чогось кращого взагалі — і цього вистарчає. Ходить головно не о те, щоб визначити, що саме вважати кращим, а о те, які сили провадять до кращого і чи провадять взагалі. Таким чином єдиної відповіді на питання: що таке поступ? ми не почуємо: скільки осіб, стільки понять поступу. Питанням про поступ цікавляться остільки, оскільки воно сполучене з проблемою особи. Виходячи з цього проблему, можемо в головному сформулювати думки загально і про поступ — не про його сутність, а про його формальний бік.

Сумлінне сучасного інтелігента обтяжене свідомістю, що він мусять для когось і для чогось жити, що життє його є не само в собі цілею, а засобом до здійснення якоїсь іншої цілі. Такою цілею являється здійснення певного суспільного ідеалу. Дух часу, а власне — незвичайно поширений нахил до критики — вимагає, щоб цей ідеал мав певну стійність, щоб він видержав перевірку на фактах. Людина звертається до історії, як до найвищого критерія всякого ідеалу, і оцінює не ідеал з погляду історії, а історію з погляду ідеалу і приходить до переконання, що в історії є тенденції до здійснення власне її ідеалу, що таким чином її особистий ідеал є zarazом ідеальною цілею, до якої стремиться історія. Наближенне до цієї ідеальної цілі вона вважає прогресом, а віддаленне від неї — регресом. Віднайшовши ціль історії, інтелігент тим самим знаходить ціль не лишень свого власного життя, але кожного чоловіка. Таким чином „служення поступу“ стає моральним обов'язком.

Цим самим неначе визнається, що історія (принаймні будуча) залежить і від нас, від нашої діяльності, в противнім разі до чого потрібна наша праця? Але справді так не є. Коли людина шукає в історії підпори своєму ідеалу, то історія представляється їй процесом наскрізь об'єктивним, результатом діяльності яких сліпих сил, що фатально провадять людство до певної мети помимо її (людини) волі. Історія протиставляється ідеалу як об'єктивне суб'єктивному, і ціла річ в тім, щоб з'єднати об'єктивне з суб'єктивним, бажане з немінучим. Буває так, що людина не знаходить в історії тенденції до здійснення свого ідеала; тоді вона стає соціальним песімістом, і цілком заперечає поступ.

Таким чином маємо:

- 1) Поступ як ідеальна ціль історії, а zarazом і кожної людини.
- 2) Поступ як критерій для оцінки історії.
- 3) Визнання фатальности поступу і
- 4) стремління з'єднати в одній формулі елементи бажаного і немінучого.

Погляди загалу на поступ, як я вже сказав, дуже невиразні, не провірені критичною думкою і через те мають в собі багато суперечностей; але питання про суб'єктивізм і об'єктивізм в історії, про відношення особи до загалу і т. д. не лишилися і без літературної обробки. Те, що не виразно бродить в голові кожного інтелігента, в літературі знаходимо систематизованим, до певної міри очищеним від суперечностей. Я обмежусь на одній цитаті з Лаврова. Зупиняючись над потребою знайти „узагальнюючу формулу сенсу історії“, формулу історичного поступу, в яку б однаково входили і елемент немінучого, і елемент ліпшого і висшого, Лавров пише: „Задачою подібної узагальнюючої формули було б дати можливість історикові відрізнити в об'єктивнім процесі подій те, що відбувається неначе автоматично, з найменшою долею ілюзійної автономії мислячих і волевих індивідуальних апаратів, від явищ, в яких, для наукового зрозуміння епохи, конче треба взяти на увагу власне форми згаданої ілюзійної автономії і їх зв'язок з течією подій. Її задачою було б встановити, які явища при цім доводиться визнати здоровими, а які паталогічними, перше — з погляду об'єктивного існування, усилення, ослаблення і зруйнування колективних організмів; друге — з погляду втілення в життє данної епохи звичок, афектів, інтересів і переконань реальних особ, складаючих ці громади; третє — з погляду розвиненої особи нашого часу, яка з мусу прикладає до минулого своє об'єктивне знання або відгадування можливого і неможливого в данну епоху, своє суб'єктивне розуміння історії як в частях так і в цілому. Задачою цієї формули було б, з рештою, дозволити не тільки суб'єктивну оцінку особ і подій на ґрунті об'єктивного знання і з погляду розвитку історика, але і

вказати особам нашого часу і можливе, і бажане для їх діяльності, як розвинених і єдино-реальних двигателів історії" (Арнольди: „Задачи понимания истории“ 126—127).

В цій цитаті зібрано і сформульовано все те, що й досі не дає покою інтелігентові, над чим працює його мозок, чим хвилюється його душа; заразом тут виявляється і увесь той утопізм, уся та „смісь предразсудков“; яку містить в собі психологія загалу наших інтелігентів.

Наперед усього мета історії. Поняття мети історії, принаймні в наш час, стоїть в тіснім звязку з хоробливим шуканнем мети власного життя. Ми звикли дивитись на себе як на жертву, яка мусить бути принесеною якомусь Молохові, як на „гній для будучих поколінь“. Ми не живемо, а обсервуємо життя; само життя, як таке, стратило для нас свою вартість. Життя, як я сказав попереду, стало для нас не цілею, а засобом до досягнення якоїсь іншої цілі. Ми об'єктуємо життя, відріжняємо його від суб'єкта, виріжняємо в йому сам процес життя і його ціль, неначе це дві ріжні річи. Ми не помічаємо, що ціль в протиставленню життю є абстракція. Раз дано життя, значить тим самим дана його ціль. Людина пише, читає, ходить за плугом, провадить словесні турніри в парламенті — словом — впливає; це впливання є заразом і цілею життя, і самим життям. Відріжнити життя від його цілі—впливання—абсолютно неможливо. Таке шукання мети життя — явище очевидно ненормальне: воно мусить скінчитись, як тільки закінчиться процес емансипації особи.

Так звана мета історії є не що інше, як ідеальна мета життя, яку ставить собі новітній Гамлет-інтелігент. Вона — результат стремління новочасного інтелігентного чоловіка сотворити собі фетіш, перед яким можна було б впадати навколішки, результат об'активації історії. Справді ж ні поступ, ні що інше не є метою історії, бо історія взагалі ніяких цілей немає. „Ви подумайте тільки до ладу — писав колись Герцен — що таке ця мета? програма чи що? чи приказ? Хто його уложив, де він оголошений, обов'язковий він чи ні? Коли так, то що ми — кукли чи люде, справді вільні істоти чи колеса в машині?“ „Коли поступ — ціль, то для кого ми працюємо? Хто цей Молох, що в міру того, як наближаються до нього працівники, замість нагороди відступає і на потіху знесиленим і засудженим на погибель товпам, які кричать йому: *morituri te salutant*, тільки і уміє відповісти гіркою насмішкою, що після їх смерті буде прегарно на землі. Невже і ви засуджуєте сучасних людей, на те, щоб бути нещасними робітниками, які по коліна в болоті, тягнуть барку з таємничим написом на прапорі: „поступ в будучности“. Втомлені падають на дорозі, інші з свіжими силами беруться за бичовки, а дороги лишається стільки ж, як і спочатку, бо поступ — безконечний. Це одно повино було насто-

рожити людей: ціль безконечно-далека не ціль, а коли хочете „уловка“; ціль повинна бути ближче, принаймні зарібна плата або насолода в праці“.

Наколи поступ є метою історії, яка неминуче буде здійснена, то очевидно, що формула поступу — розуміється дійсна, а не фальшива — може бути тільки одна. Але поняття поступу по-самій своїй суті є суб'єктивне; конструкція його залежить від часу і від особи. Найліпшим доказом цьому є те, що кожний, хто займається теорією поступу, має свою формулу поступу. Таким чином змагання відшукати єдину формулу поступу є утопічне завдання.

Ще більше утопічним треба визнати бажання сполучити в одній формулі об'єктивний і суб'єктивний моменти, представлення поступу рівночасно і якогось бажаного, і якогось неминучого. Сказати, що поступ є бажаним значить тим самим визнати, що він є можливим, а не неминучим, а сказати, що він є неминучий значить тим самим визнати, що категорія бажаного тут зайва. Справді, причём тут наші особисті симпатії і антипатії, коли однаково поступ мусить відбутись? Чи несмішними ж були наші жалі з приводу того, що сонце що-раз більше теряє свою теплоту і колись цілий наш сонцевий систем мусить завмерти з тої простої причини, що забракне теплової енергії.

Поняття поступу має в собі елемент оцінки. Оцінку взагалі ми робимо тоді, коли нам з кількох можливостей треба вибрати вигіднішу. Значить теорія поступу не зайва тільки тоді, коли вона пристосовується до історичних можливостей, а пристосовувати її до того, що неминуче, по меншій мірі нелогічно. Теоретичний марксизм, визнаючи процес історії до подробиць обумовленим діланнем певних законів, цілком послідовно виганяє з науки саме поняття поступу; але те, що можливо в сфері логіки, не все можливо в сфері звичайного життя. Теоретично зовсім відмовляючись від поняття поступу, фактично марксизм визнає фатальність поступу. Фаталізм в історії — це недуга, нашого часу, „конек“ всіх сучасних утопістів. А де підстави для такого фаталізму? Єдина підстава — слабкість волі сучасної людини, її неуміння опанувати процесом суспільного життя. Наука не дає підстав для фаталізму в історії, для всяких кінцевих цілей і т.д. При всій нерозробленості науки соціології, сучасний стан її дозволяє зробити такі висновки: а) в історії ділають певні постійні закони, наслідків ділання яких не можна уникнути. Оскільки історія визначається цими законами, вона є, що так скажу, — пасивна. В сфері ділання цих законів панує повний фаталізм. Тут поняття поступу зайве; це тільки еволюція, тенденція якої можна скупити в одній формулі. Але по-за сферою неминучою є ще сфера можливого, яка що раз поширюється, є активна

історія. Це — сфера боротьби поодиноких осіб, груп, класів; результат цієї боротьби ніколи не призначається з-гори, — він завжди залежить від „соотношення борючихся сил“. І тут власне в сфері історичних можливостей, відіграє свою роль ідеал і боротьба за нього, тут потрібна оцінка, тут місце теорії поступу. Але така формула поступу, пристосована до можливого, а не до неминучого, не є єдиною, придатною для всіх людей і на всі часи; вона потрібна тільки тимчасово для даного індивіда чи групи індивідів і для даного часу. Формула поступу являється таким чином не чим іншим, як бойовим гаслом тієї чи іншої з борючихся сторін. Народяться нові покоління, вони будуть мати інші потреби, ніж ми, іншу формулу поступу.

Де границі можливого і неминучого в історії — ми поки що не знаємо, і доки не знатимемо, доти нам все можливо, все дозволено, навіть бути утопістами, або тільки ми були активними утопістами; не можна тільки, покликуючись на фатальну обумовленість хода історії одвічними законами, покірно схилити голову перед грядущим, не можна бути пасивними утопістами.

*А. Товкачевський.*

## МУЗИКА І МОРАЛЬНІСТЬ.

Славетний покійний французький критик та історик літератури Фердинанд Брюнетьер виступаючи в своїх статтях і прилюдних лекціях з обвинуваченням артизму за неморальність, не милував між іншим і музики. Один з найбільш серйозних його супротивників, що став в оборону музики Каміл Балеґ, резюмуючи Брюнетьерові обвинувачення, визначив в їх три пункти провинностей: по-перше — артизм неморальний, мовляв, через те, що для досягнення розуму він запобігає допоміж в чуття і навіть в надсолоді чуттем — виходить, докоряють сенсуалізмом; по-друге: артизм неморальний через те, ніби-то, що копіює природу, а природа сама неморальна настільки, що кожна мораль в самім корні своїм; в самім зарідкові є не чим іншим, як реакцією проти лекцій та порад природи — значить, гудять за натуралізм; третє, нарешті, обвинувачення падає на індивідуалізм. Брюнетьер каже, що ця остання причина неморальности артизму цілком неподільна з самим навіть принципом артизму і є бажанням вилучитися з гурту.

Завданням цієї статті є — в'яснити питання, на скільки ці три загальні обвинувачення можливі в музиці, чи може вона їх витримати, чи навпаки доведеться справді визнати її неморальною.

Почнемо з закидів що до сенсуалізму, що до морального впливу музики на чутливість і — почнемо тим, що згодимося з Брюнетьером. Згодимося далі з англійським філософом Бальфуром і припустимо, що правдива така його думка: „музика зтончує почуття, навіть загострює їх, вони робляться кволішими та вибагливішими і щоб зазнати певну кількість задоволення вимагають багато більшої кількості зворушення“. Справедливий Брюнетьерів закид що-до переваги нервового хвилювання та матеріального елемента над інтелектуальним, котра характеризує, на його думку, музику вчену та розпустливу. „Ця розпустливість, каже він, єсть не тільки естетична — вона загрожує незаймаючості думки й волі слухача“. Не можна з цим не згодитись, згадавши еволюцію сучасної музики, де оркестр, оркестрація простують до надзвичайної компактності і до краю згущені, де мідь і дерево наче навспражки матеріялізуються. До того ж і композитори хто не вмів, а хто не бажає визнати межі що-до цього і часом заходять далеко. Коли, далі, змисловість (чувствєность) торкається кожної музики в тій чи іншій мірі, то є музика сенсуальна цілком наскрізь, як паприклад Россінієва, котру Стендаль, Вагнер та й інші свідомі музично люде визнають за найбільш сенсуальну, яку їм доводилось зазнати. Це безсумнівна правда, твори Россінієви виблискують великою сенсуальністю, але вона в великій мірі стіййна. Принаймні композитор цей щирий був, шукаючи реформи зашкарубленої сучасної йому музики і не диво коли напав на крайність. Але як виправдати тих творців-музик, які цілком свідомо держали підвладну їм музу на дуже низькому рівні, як напр. Меєрбер. Цей був матеріялістом, сказати б, ефектовцем навмишне, він добре знав, що робить, рахуючи на успіх тоді навіть, коли він був забезпечений. На доказ приведу цитату з листа його-ж прихильниці Жорж Занд. Між иншим пише вона, звертаючись до його особисто: „... Чи не могли б ви тепер утворити власну аудіторію, вселити в неї вашу волю, одкрити їй чистоту смаку, якої вона несвідома? Ваші блискучі перемоги дають вам на це право, а, може, навіть накладають на вас обовязки, бо крім популярности й слави, існує ще культ артизму й віра артиста. Ви людина сучасности; maître, будьте людиною будучини“... Крім Жорж Занд музика Шуман, який не цурався часописної критики, пише про того самого композитора: „...Меєрбер переслідє матеріяльний ефект перш за все... ..Єдине, що він має власного — це надзвичайний еротичний ритм“...

З цього видно, що сенсуальний характер не є особиста властивість музики, а що його надано їй з-окола, тими, хто хотів попасти

під лад нерозвиненого або попсованого смаку публичности, забуваючи ті обовязки, про які даремно нагадує Жорж Занд. І знов були композитори з чистою душею, котрі творили такий самий чистий божеськи-високий артизм. То були Бах, Моцарт, Палестріна... Прозора, дотепна, граціозна музика Моцарта дуже далека від найменшого натяку на сенсуалізм, а навпаки цілком проінята тим, що французи звать „esprit“. Ще вище в цім розумінні стоїть незрівняно-величній Бетховен. Його музика не тільки не сенсуальна, не матеріальна, а навіть свята. Як каже французький критик Адольф Жюльєн, Гуно звав партітуру 9-ої сімфонії „біблією кожного музики“, а що вже й казати про „Messa in re“, або „Страсті Господні“ Баха. До речі в оцінці Бетховена не можна пропустити без уваги й те його нещастя, яке повинно було б тяжким каменем упасти на його творчість і вплинути почасти неморально. Але ні. Втративши слух, геній цей зостався таким же святим, як і перше. Він загубив те чуття, для якого тільки й існує музика, але він не загубив зносин з нею. І тут саме Каміл Белеґ бачить „тріумф ідеалізму в музиці: втративши єдину властиву, чутливу ознаку, музика існує вже виключно духовно. І в цім не може зрівнятися з нею ніякий інший артизм“.

Після того, як великий Бетховен позбавився слуху, згуки співали й лунали тільки в його душі, але кожен може впевнитись в цій абстрактности музики, коли буде її читати, втішаючись нею тільки в уяві. Цього самого, здавалось-би, досить для того, щоб очистити музику від найменших натяків на неморальність в звязку з сенсуалізмом. Тим часом є ще аргумент, котрий цю хибу негує: славетний Лейбніц визначив музику як „несвідому аріхметичну вправу“ — і почасти це справедливо: адже ж музика оперує над числами та над відносинами чисел, цеб-то має науковий характер. З аналізу музичного вражіння виходить, що розум в цім вражінні бере чималу участь.

Так само спеціаліст-музика Сен-Санс цієї ж думки: згадуючи про свою працю „Harmonie et Mélodie“ він каже, що під мелодією розумілося натхнення, а під гармонією — наука.

## II.

Ще менше справедливим здається закид музиці що до натуралізму: перш за все музика з усіх галузів артизму найменше залежна від природи, користується найменшою кількістю тем природи. А коли часом вона імітує природу, то в цілком абстрактнім вигляді. Вона дає тільки натяк, тільки контури, в котрі кожен вливає найбільш йому знайомий зміст. Доказом цьому може бути хоч би й те, що не в силі самостійно змалювати природу точно, по рабському, музика часто буває приму-

шена запобігати ласки інших артизмів, особливо слова, яке її здебільше цього просує. Бо, власне, нема ніякої потреби вимагати від музики повної конкретності її мови: адже-ж велика кількість естетичного задоволення залежить саме від можливості суб'єктивувати ті емоції, які музика викликає, і неповна визначеність її висловів тільки сприяє цьому.

Далі ще одна цілком особлива властивість музичної творчості: в своїх нарисах вона перетворює те, що ми бачимо, на те, що ми чуємо, — з матеріяльного робить нематеріяльне. Це аксіома. Коли ж навіть припустити, що музика зрозуміло просує дозвілля неморальної природи, то ніхто ще не показував на іншу природу крім звірячої. „Невдуховлена природа — невинна“, запевняє Белег. Фаге так само каже: „Небесні рівнини не неморальні і ні на яку неморальність не навчають... Рослинна природа уявляє з себе видовище ніжшого; мирного пів-сна і повна кротости“.

Отже найбільше музика малює, чи швидче ілюструє цей нешкодливий і навіть, коли хочете, „святий пейзаж“. В „Тангейзері“ коли герой, дослухаючись співів прочан, зворушений ніжністю й красою — квітом весни, падає навколішки, музика повна найвищої духовної краси, котра межує з благородним містицизмом. Музика не цурається природи, не ігнорує її, але як доводить Лясер „емоція музики творця перебувається, сказати-б, з заплученими очима й живе тільки з внутрішнього джерела його почування“.

Найглибшим джерелом музики й є ці почування — людська природа, людська душа. І всі зреалізовані зносини її з цією природою настільки чисті, що можуть вважатись чистішими навіть за поетичні. Принаймні в музичній літературі нема нічого такого, перед чим могла б почервоніти невинна дівчина, коли тільки ця література не звязана з словом.

Ото-ж неправі ті, хто за Гансліком визнає в музичнім вражінні тільки два елементи — акустичний та фізіологічний і поминає третій — психологічний. А тим часом він, як „tiers état“ під час французької революції, є одним з найбільш будівничих в музиці елементом, котрий найширше вживається, котрий є міцною внутрішньою підставою в звязку музики з культурою кожного народу і котрий є важним чинником музики як визнаного артизму.

### III.

Лишився ще один, останній і ледве чи не найтяжчий докір — обвинувачення музики в антисоціяльності.

Як пригадуємо, Брюнетьер вважає останню властивість (індивідуалізм) цілком невіддільною від самого принципу артизму й формулує це

так: „... це умова, яка здається, накладається на артиста і складається з того, що він, силкуючись, довести власну оригінальність, хоч і не оточує себе шанцями, хоч не замикається в башти, а все-таки відділяється від гурту“.

Можна з певністю сказати, що подібний погляд на артизм є вірним тільки до половини. Спостереження не доведене до кінця, а, здається, має певну вагу. Але ж ця вага робиться зовсім „невѣдомою“, коли протиставити їй антитезу Гюйо. Питання, звичайно, не в перевазі авторитету, — а в порівняній глибині відношення їх тверджень.

Гюйо в своїй праці „Артизм з соціологічного погляду“ каже: „артизм в своїй кінцевій меті відриває індивідуум від самого себе й єднає з усіма“. Справді, навіть в уяві, ніякий артист не може існувати без своєї аудиторії, він неподобний без неї, він для неї, може й несвідомо, творить, він глибоко відчуває кожен її рух, бо органічно з нею зв'язаний. Коли він, натхненний, віддаляється від юрби, переможений своїми снами на яві, коли він затоплюється в собі, прислухаючись до могутнього голосу своєї душі; до голосу, який як рідна струна відгукується на всякі прояви людського життя, або незмірної природи, коли, далі, артист формує ті чудесні окремі згуки і виливає їх в незрівняно-прекрасний твір, то цей твір є його вдуховленою промовою до всієї людности; промовою, котра вирвалась з самих глибин його душі, кожне слово, викохане в його гарячій серці, і кожна фраза якої, він складав про всіх людей. Кожний твір щирого артиста є простягнутою ним рукою, котра напружено-боляче чекає приятельської відповіді-стискання, є квіткою, що зросла з насіння дарованого людьми.

Артизм зовсім не необхідний для того, щоб відділитися від людської отари, це можливо й по-за його межами, і не може вважатись його прикметою, але єднання вищих організацій з загалом, організацій з творчою фантазією неможливе й в думках по-за тими художніми творами-розмовами, з якими вони звертаються до всіх, як з лагідною порадою, з сміливим запитанням, з палким викликом: кожен артист свідомо чи не свідомо простує до того, щоб зібрати перед свого твору весь світ і розказати про те, чим його душа повна, поділитись з усіма своєю мукою, чи запалом, захопленням чи жахом, показати свій світ, образи своєї фантазії, утворені під вражінням дійсности...

Гюйо визначає генія, як „незвичайно інтенсивну форму симпатії та громадськості“.

Коли ми розглянемо музику відносно громадськості, то відразу кинеться в очі саме її громадський характер: при всяких великих і малих громадських подіях, в дрібних справах вона з'являється як зразок акомпаніменту, і вона популярна в кращому розумінні цього слова: працюючи фізично рідко хто не наспівує, особливо працюючи гуртом;

щоб не робили селяне чи робітники, пісня завжди стає їм в помочі — хутчіше робиться. Якийсь німецький економіст навіть пересвідчився, як каже Белег того, що ті люде, котрі співають працюючи — роблять краще й швидче за тих, котрі не співають: під час війни, під брязкіт зброї, так само, яких тільки войовничих пісень не співається і як вони запалюють й підтримують вояків. Нарешті такий авторитет, як Дарвін указує, як на підвалину співу (а значить і музики) — бажанне самця подобатися самці. Підвалина, правда, далека й звіряча, але знаменує факт соціяльний раг excellence, вона доводить, що зарідок музики в коханні, між иншим.

Хто ж в часи повстаннів співав вкупі з тисячами рівних людей гімнів волі, той на собі пересвідчиться якої відваги надає музика тих згуків, якої сили й неоторної мужности — і тільки через те, що кожен ясно, майже органічно почуває себе частиною великого, могутнього цілого, захоплюється саме тим, що його індивідуальність розпадається, росте і потопає в обширі громадського моря. Не існує.

Кінчаючи цей нарис, згадаю ще таку аксіому Рескіна: „артизм є міра загальної моральности певної країни, — цеб-то, у моральних людей не може бути неморального артизму“. Тому перше ніж „разв'ячувать“, який би там не був артизм, повинно оглянутись на власну моральність і подивитись, чи бездоганна вона.

Тільки тоді, коли ми наберемось відваги й примусимо життя дати нам змогу бути високо-моральними, тоді тільки діждемо ідеального артизму.

*Н. Тринулевська.*

## ВЕЧІРНЯ ПІСНЯ.

(З Сирокомлі).

З росою в полі,  
Спів мій, поволі  
Пливи й озвися за гаєм;  
Там наша хата,  
Там стара мати  
Дочку вечерять чекає...  
Взавтра в нас свято —  
Не підем жати...  
Нива нехай достигає:  
Хай в-горі пташка,  
В збожжі ковшка  
Й вітер над житом співає...

Оп вже близенько  
Дома... Серденько  
Змучене втомою б'ється...  
Всприне старенька  
Рідная невічка —  
„Ну, що нажала?“ — озветься.  
— „О, мамо, мало  
В полі нажала:  
Жати на спеці тяженько...  
Сонце паладо,  
Жати не дало,  
Й... мрії дівочії, невічко!“...

М. Черкавський.

## „БЕЗ КЕРМИ“.

## Поезія Мелетія Кічури.

Є бажання палкі, що їм нема мети,  
Що то ідуть кудись, щоби лишень іти.

...І в серця, весь вік чистіші від кристало,  
Що чують людський біль немов пожежні дзвони,  
Та наче дзвони ті не знають смутку й жалю,  
Коли повз них ідуть похмурі похорони.  
Дарма, коли весь світ безсильна жертва тліни,  
Коли усюму край, на що здадуться сльози,  
На що плачем трівожить заірвовані тіни  
І кидати судбі безсильні погрози?  
Однак же люд тих серць ніколи не збагне,  
І кожне з них в свій час без співчуття засне.

(„Без керми“ ст. 7).

Коли тепер почувеш, що якийсь початкуючий поет видає збірку поезій, то заздалегідь нічого не сподіваєшся. Будуть наслідування, переспіви відомого, — дарма чи талановиті, чи ні. Більш всього не подобається відоме. Так думалось, як вчув про збірку „Без керми“. Але діставши її до рук — „розчарувався“. Упередженне було помилкове. Збірка робить вражіння своєю настроєвою цільністю і художністю. Ввесь її зміст скристалізовано в назві „Без керми“, а ілюстровано хоч би в тім фрагменті, що я виписав на початку сеї замітки. Є прекрасні серця на світі, але що з того? І що з того, коли з малого робить велике? Між великим і малим нема різниці. Вся поезія Кічури — поезія самотности, тишини і самообману. Самотність — це його органічна, а не тільки літературна, як у інших — природа, тишини він шукає. Ходє по лісу, по церквах, вслухається в шелест життя і вмерання. Людей, розуміється, не терпить біля себе:

Ідїть від мене — хто би ви не були,  
Й які б не були звязи межі нами.

Природа, такий улюблений захист поетів, не тільки Кічури: „Я ниньки вже байдужно іду шляхом. Днесь стою вже оружно супроти підшептїв, заманювань природи“. „Життя то омана — вселена то кін!“ (сцена).

Мої невтомні руки  
Здвигают знов чудовї будови,  
Що серце виснило для власної ошуки.

І ця ошука не якась надхмарна, мрійлива, — бо мрій поет позбувся:  
„І без ваги давно я вбив що-найгарнішу з моїх мрій, щоб з неї ворог

не закпив, не пригорнув приятель мій". Разом з тим, в якомусь містичному пориванні поет іде:

На крик твій зірвуся, грізний ідоле,  
Щоб дальше йти крізь ті оман пустелі.

Здавалось би, що омана, ошука і т. и. є захистом для поета. Але з людьми він свариться і обвинувачує їх за те-ж саме:

Враз з ними жить — невиноσιма мука!  
Яке-ж бо то життя в розкислому багні,  
Куди раз в раз спливає підлота, ошука?

Як у дійсного сучасного інтелігента, у Кічури повно суперечностей, і тому в поезії він руйнує те, що тільки хвалив, підносить стоптане. Думати можна, що єдиним синтетичним сповпом, на який поет завжди опирається, є гордість, яку він підносить високо:

У стін моїх земля	І Господь сам, що сьвіт,
Незримий лиш атом,	Що і мене створив,
І падає все ниць	Перед моїм скиптром
Перед моїм скиптром.	Свій маєстат скорив.

Так деклямує пані „гордість“. Але вона не заперечує проповіді упокорення, приниження:

Не нам на прою ставать з лукавою судьбою.

Фатальним дісонансом вриваються в українську поезію оті мелодії приниження і рабства після голосних і ефектовних поз і жестів. Так, буквально так, сказав і Карманський:

„Я не піду на прою з судьбою“.

Навіть у Шевченка є хвилини оцього плазування навколюшки:

„Не нам на прою з Тобою стати“.

Тільки тут говориться до Того (з великої літери), кого теперішні поети не вважають за вартото поетичних кличів, а суть-же одна: чи судьба, чи доля, чи Він. Народ, дух якого має імя „раб“, довго ще плодитиме поетів рабства.

І до їх слід прикласти чудову характеристику:

Наш шлях заляг стоглавий, лютий змій,  
Що звесь життєм — та ми піднявши спис  
Бадьоро йдем у гордості своїй  
На смертний бій, як що-й-но день заблис.

Бажань таємна міць — то наш дороговказ,  
Омана гордох мрій — то наша ясна ціль,  
Наш заповітний клич — то низка шумних фраз,  
Що оживляє шал, підносить серця хміль.

І линуть скорбні дні і літа за літами...

Ми наступаємо і кличемо: Вперед!  
Рубаємо завзято й колемо без тями.

Однак лиш наша кров значить наш кожний слід  
 І наше лиш рамя з напруги умліває,  
 А змій байдуже ліг і скучно позіхає.

Такі декаденти в літературі і раби в житті...

Не кличе Кічура нікуди. Бо нема куди кликати. Будити мертвих не варт, бо це їм не добро, а шкода. Про себе поетові теж нема чого турбуватись: „Програв я бій, програв з самим собою“...

Але... щоб якось жилось: шукаймо самоошуки, напр., літератури:

„О грай, музико, грай! глуши той дивний шум,  
 Що гомонить мені з-над Ахеронта пліс,  
 І сей зловіщий свист судьби швидких коліс.

Чаруй мені з чола мій передчасний сум —  
 Хай наче світло свіч, що догоріло в-край,  
 В останнє блисну ще. — О, грай, музико, грай!“

І музика справді грає в поезії Кічури. Скільки тих блесток поезії, думки трапляється в збірці! Роскішна мова, гармонічна стрійність строф, архітектурність кожного вірша, а загалом — тонка літературна культура і смак — це є в книжці Кічури. Коли зміст підлягає критиці, то стиль, дух, сама поезія виноситься вгору по-над всякі критики. А в поезії це грає першу скрипку...

*М. Сріблянський.*

### З ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ В БЕЛЬГІЇ.

Чимало люду цей рік завітало в маленьку Бельгію на всесвітню виставку й мабуть кожний з її гостей почував той особливий настрій волі, громадської незалежності та індивідуальної самостійності, який в цій конституційній монархії виявляється далеко жвавіше, а-ніж в республіканській Франції. Сидючи де небудь в кавярні в Брюселі, або в старому місці Лювені, й дивлючись на юрби молоді, які з музикою проходять по вулицях, на робітників, які сидять коло кухлів пива й голосно, вільно обговорюють свої діла, де французькою, а де фламандською мовою, — пригадуєш горду промову Федера в касаційному суді Брюселя ще в 1871 році. „Воля панує в нас скрізь, безперечна й не затримана. Вона виявляється в усяких формах, захищає усякі права людини. Моя особа вільна, й тільки строги постанови вияснюють, за які провини мене можна заарештувати і яким саме засобом. Моя хата вільна і мій дом непорушно стоїть під захистом закону. Моє майно вільне і я маю досить сталі гарантії від усякої експропріації, конфіскації, свавільних податків або заборони вільно ним володіти. Моя

діяльність вільна, маю волю праці, професії, промислових договорів. Мої переконання вільні, бо мені одчинені усі путі печатного слова й публичного виголошування думок. Моє слово вільне, бо я володію волею висловлюватися й на трибуні й на кафедрі й на суді, і якою мовою хочу. Моя думка вільна, бо моєму листуванню забезпечена непо-рушна ніким тайна й ніякий закон не посягне на мої думки, не сміє їх дошукуватись. Моя віра вільна як і моя совість, бо усі священнослужителі усяких толків мають однакові права розповсюджувати свої релігійні погляди й підтверджувати їх тими або другими засновами. Моє виховання вільне, бо я можу учитись чому хочу і де хочу здобувати собі знання усяких наук, усяких реместв. Я маю волю переїздити через свій край без усякої заборони, і наш закон ще й оберігає кожного чужинця. Маю право вільно заявляти свої бажання й добиватися собі запомоги й захисту від уряду, маю право вільної петиції. Ось це все й дає мені справді волю й забезпечує спокій громадянина бельгійської землі“.

І справді, бельгійці користуються досить вільними порядками життя, й особистого й громадянського. За свою волю бельгійці пролили чимало крові в боротьбі з Іспанією, та з Німеччиною, і з Голландією. Тільки в 1830 році Бельгія здобула собі незалежне політичне життя й виробила собі одну з кращих конституцій в Європі. Через це скрізь виявляється вільна ініціатива і ширяться освіта і товариське єднання серед громадянства. Своїми величезними кооперативами Бельгія має славу по усій Європі; вони мають такий розвиток саме через те, що фламандці з давних-давен мали національний нахил до усяких товариств, союзів, спілок; а з другого боку, що закони Бельгії дають волю єднатися коло якої завгодно роботи, діла, розваги — усім людям. Через це саме й соціалізм в Бельгії прийняв цілком практичний напрямок й цілою низкою кооперативів єднає робітників, визволяє капітал з рук меншости й розповсюджує його по-між членами кооперативів і робить соціалістів лояльними робітниками. Соціалісти в Бельгії не ставляться так гостро проти громадянства й уряду, бо вони мають спроможність впливати на громадянське життя, на закони краєві і скрізь засівати соціалістичним зерном. Жнива будуть, і ніхто не заборонить їм зібрати сіяне ними ідейне добро. Це від бельгійського філософа-соціаліста маємо ми таке ласкаве слово. „Моральний порядок, це віковічна гармонія межи волею наших дій і фаталізмом подій; у його колективізм — слово ним вироблене — виявляється з наукової релігії, заснованої на очевидній правді“. І Вандервельд марить за такий парламент ідеальний, в який засилялися б представники, самі розвинені, від кожного рукомесла. Бельгійській депутат соціаліст Луї Бертран вірить в те, що добре було б з'єднати усіх робітників на мі-

німальній програмі, програмі таких реформ, які можуть зараз бути виконані, зрозумілі й перечуті всіма й переведені в політичне й економічне життя. Він пропонує соціялістам втручатися в комунальні інституції й скрізь росповсюджувати практичний соціялізм. Дякуючи тому мирно-еволюційному напрямку соціялістичного руху, в Бельгії дуже мало вибухів економічного протесту — як то страйк, забастовок і т. и. Цьому ще запорогає спокійний характер фламандської раси, яка завше при усяких конфліктах удержує палких валлонів, вмовляючи своїх товаришів тим, що соціялізм не проводиться насильством, а переконанням та зміною звичаїв. Бельгієць—практик, і коли він бачить вигоду, він стає за неї й не спорить більше. Через те компетентні люде, що добре придивлялися до життя бельгійського, кажуть, що в Бельгії *l'entente cordiale* (дружня згода) межі трудом і капиталом вже далеко не міфична. Соціялісти не йдуть проти капиталу, вони бачуть в йому силу, але стараються цю силу дати в руки самих трудових людей. В одному зібранні булочників в Брюселі, коли вони добивалися, щоб не було нічної праці, один з соціялістичних промовців висловився, що „фабрики виявляють соціяльний поступ й боротися з ними все одно, що на зразок Дон-Кихота воювати з вітряками“. Це все зводить бельгійський соціялізм на практичну роботу, яка й виявляється в кооператизмі. Бельгія — то старе гніздо синдикалізму, через те в ній так добре зростають всякі колективістичні начинання. Нікого до них й силувати не треба — вони в бельгійському повітрі. Таким побитом по троху робиться соціяльна еволюція, робиться що-дня невинною працею, зростом кооперативів. Бельгійський робітник іде не сам, він що разу почуває коло себе *le tact des coudes* — рідні локті.

Початок соціялістичного кооператизму можно віднести до 1843 р. коли ученики Роберта Оуена, бідні ткачі, заснували славне товариство *les Equitables Pionniers de Rochdale*. В 1845 р. гуманіст-публіцист Дюкптію, зворушений страшними злиднями робітників через дорогу ціну хліба й картоплі, засновує таке товариське агенство, що продає по натуральній ціні одним робітникам самі найпотрібніші продукти. В 60-х роках робітники заснують касу запомоги й потребительну лавку. Слідом за нею заснуються потребительська кооперація *La Ruche* (вулик) й продає добрих продуктів щирою вагою аж на 5000 фр. в місяць. На її зразок складається друга така сама організація *la Fourmi* — Муравей, — а в 1880 році складається знаменита *Vooruit* — Вперед. — Началась вона з коштом в 67 фр.; члени спілки мали свою булочню, з якої користувалося 100 членів. Але скоро ці члени намножились і тепер *Vooruit* обслужує 8000 родин, а продає на рік більш як на 3 мил. фр.; з них 500000 фр. дає сама пекарня, яка продає 100000 клгр. у тиждень свіжого доброго хліба. Кооператив цей

має свою книгарню, свою друкарню і видає щоденний часопис. Члени його збираються в свій художній й скульпторний ательє, свою залю величезну, де вони організують що-неділі бали й концерти. Vooguit розповсюдив по селах свої філії і його соціалістичний червоний прапор має по таких городах, де до цього часу маяли тільки клерикальні хоругви. З свіжим хлібом кооперативно-соціалістична ідея смакується усе більш і більш народними масами. Vooguit в останні часи ще заходився коло страхування життя своїх членів: хто за 20 літ накупить в кооперативі не менш як на 150 фр., той вже має право в 60 літ получить пенсію не менш як в 120 фр. на рік. Для робітника звісно це яка принада!

З другої „Робітничої Пекарні“ виникла тако-ж величезна кооперативна асоціація „Народний Дом“, якої одна будівля коштувала 2 міл. і 100000 фр. Актив її тепер 3 міл. франків; її інституції оцінюються в 2.200.000 фр., а роковий оборот доходить до 6 міл. фр. Ці казкові числа показують, якими капіталами тепер орудують в Бельгії чистісенько-робітничі організації. „Народний Дом“ має тепер свій орган „Народ“, зовсім соціалістичного напрямку, якого розходиться сила по 2 сент. нумер. А почався він в малесенькій хатці, що йшла 15 фр. в місяць, купкою типографів, які всю душу і всю пустісеньку кишеню віддавали цьому ділу, і з гарячою вірою в те, що люде їх підтримають. І товариші захоплювалися їх діяльністю й гуртувались коло їх, як коло перших щирих апостолів правди. Не дурно Вандервельд каже: „кооперативи — то основний стовп соціалізму!“ І бельгійський соціалізм набирає сили, а коли його ватажкам кидають докори, що вони граються в капіталізм — вони спокійно відповідають: ми перекладаємо капітал в ті самі руки, які його виробляють, ми показуємо, що соціалізм має не тільки руйнуючу силу, а й творчу, будівничу!“

Не маємо місця переказувати усі яскраві події бельгійського кооперативного руху не тільки по городах, але й по селах, серед хліборобів і господарів — та про це вже чимало написано. Не маємо часу зупинятися й на деяких конфліктах, що обов'язково виникають по таких широких кооперативах в відносинах між практикою життя й теорією соціалізма — розумні ватажки бельгійського соціалізму безперечно їх обміркують й дадуть їм правдивий нахил. Нас цікавить питання, на якій основі саме виплекалося в Бельгії таке товариське єднання, таке умінне вести громадянську справу. Придивляючись до історії цього краю, ми бачимо цю основу: це автономна самостійність комун (громад), з яких складається уся Бельгія. Цей брак централізації, виховував в Бельгійцях самостійну свідомість, волю виробляти своє комунальне (громадянське) життя не по тому або другому циркулярові з Брюселя, а по потребі тієї або іншої ко-

муни на справжню користь громадянства, а не за для задоволення того або іншого урядовця. І фламандці й валлони однаково боролися завзято, героїчно за волю. Форма державного уряду не цікавила їх; вони домогалися того тільки, щоб як найменше почувати себе звязаними владою уряду, вони домагались через усе своє історичне життя чути мінімум урядового панування й максимум своєї індивідуальної волі. Города вели криваву боротьбу за свої права й ніколи не підлягали ніякому центральному урядові; купці тримали себе гордо перед феодалами й урядовцями — вони мали свої непорушні привілеї; промисловці гуртуються з давніх давен і здобувають собі волю самім керувати своїми промисловими справами через виборних уповноважених, які, приймаючи на себе той або другий обов'язок, присягають тільки перед „Богом та своєю совістю!“ Суд і фінанси в руках городських виборних; вони ревизують державні каси, бо, кажуть горожане: „ми ж туди свої гроші даємо, то мусимо знати, що уряд з ними робить“. Окремі хартії з давніх-давен захищають міщанина — його особа, його хата, його маєток не підлягають свавольному арешту, без дозволу городського виборного журі. Дякуючи хартіям, гильдіям, виборчому праву ми скоро бачимо фламандців справжніми панами свого краю — „як малі так і великі люде“. Далі, сільські громади починають визволятися від своїх феодалів і французська революція 1789 р. знаходить в Бельгії зовсім готовий настрій і воля затвержується тоді коли вона була вже завойована в краї самім людом. Комуни сільські боролися за свою волю й мали її вже в XVIII віці, коли один англійець писав, що в Бельгії хоча й монархичний лад, але монарх там ані такий абсолютний, як в Італії і не такий звязаний, як в Англії: між ним і народом з'являється особлива влада, яка хоча й не панує, але не дає монархові тиранічно правити краєм“.

Революція 1830 року через те саме й вибухла, що Голандія хотіла зміцнити центральну урядову владу. Тепер Бельгія має три степені влади: уряд, комуна й провінція, цеб-то загально крайові справи, місцеві й областні; такий наділ зпростовує усю справу, бо провінція, наприклад, самостійно веде такі справи, як народня освіта, медицина, наукова й артистична, запомога бідності, упорядкування труда промислового й сільсько-господарського, страхування й взаїмна запомога. Ці ж справи і в нас належать земству, але в Бельгії провінція не підлягає в своїх справах ніякому урядовцеві; вона незалежно заводить у себе коштовні інституції, назначає години роботи на фабриках, намічає мінімум плати робітникам, заводить такі або інші школи, назначає податки й налоги: от в чому сила бельгійської провінції. Так само й кожна комуна — сільська волость, яка має в своїх справах таку-ж незалежність, як і провінція. Через їх руки проходять сто мі-

лійонів й вони знаходять їм те діло, яке самі комуни личать за необхідне для свого люду. Центральний уряд мусить тільки додивлятися, щоб одна комуна не шкодила другій. Як усі ці автономні групи — город, провінція, комуна — ведуть справу виборним порядком, щоб-то виборними совітами — то виходить, що справді весь люд має свою участь в управлінні краєвими ділами й весь режим бельгійський складається так, що в монархичній державі життя упорядковується комунальною республікою. Звісно, ця комунальна автономія инший раз призводить до кумедних з'явищ: в одному городі заборонені були книжки Золя, Мірбо й др., бо там запанувала католицько-клерикальна партія і чого не може король бельгійський — заборонити те або друге печатне видання, те може зробити бургмейстер, як представник городської думи. Але волі завше краще мати через край, ані-ж пів-часі. Бельгія своєю автономною волею й незалежністю стверджує слова Драгоманова, який казав, що не там єсть добробут народа, де пишасться та або инша республіканська форма державного ладу, а там, де кожний селянин єсть хазяїн своїх селянських грошей, своїх громадських справ. Бельгія своїм промисловим багатством, своїм науковим розвоєм й корпоративно-соціялістичним ростом мусить дякувати своїй історично виробленій в ній автономії й незалежності города й провінції, й своєму практичному й товариському характерові. Бельгіїці горяче люблять волю й уміють поважати волю чужу. Так, любуючись на сучасну Бельгію, ми бачимо, як кожний край, кожний народ залежить в своєму громадському розвиткові від свого історичного життя, від національної своєї вдачі. Але бачимо теж, які найкращі підвалини існують за для справжнього поступу життя: громадянське почуття — солідарність і місцева автономія: ці дві основи навчать людей жити краще, ані ж усякі вказівки з центра.

*С. Русова.*

### „КОПРОЛАЛІЯ“ П. ЄФРЕМОВА.

Коли я прочитав фельетон П. Єфремова „Жучки д. М. Сріблянського“ („Рада“, № 194), то згадав такий випадок. Бачив я колись, як на одного добродія, пристойно вдягненого, напав хуліган і хотів вихопити годинника, але дістав „по морді“. Тоді напастник почав кидати на добродія каміння, бруд і лаяти найгідчими словами. Публіка обступила, хуліганові нігде було дітись, то він надумав такий викрут: почав кричати, що добродій його страшенно образив, ударив, хотів, мовляв, отняти у його гроші і т. п. В результаті хуліган попав в „участок“. В цьому випадкові хулігана характеризують дві основні риси: чисто хуліганство (сам напав) і хамство (прикинувся ображе-

ним, обкидав брудом добродія і почав обвинувачувати його за замах отняти гроші).

В повній аналогії до цього випадку стоїть наскон П. Єфремова на „Українську Хату“, і викрут його в „Жучках...“, в яких він уже направляє свій бруд на мене. Замість того, щоб відповідати на мої головніші уваги проти його „критики“, він почав лаятись як останній вулишник, звернувши все на дрібниці, які, мовляв, „характеризують“ М. С-кого, і заховався за войовничий вигук, що з М. С-ким він балакати не хоче, що тоді-б йому, мовляв, довелось перейти „отъ обороны къ нападенію“. Ні, хто почав з „нападенія“ той мусить перейти „къ оборонѣ“! П. Єфремов зробив викрут, що відповідає цілком психології вулишника: напад на „У. Х.“ („Нова Земля...“, „Рада“, № 144 і 146), оббрехав її безсоромно, а коли дістав відповідь, то ухилився від суті справи, і зайнявся мою особою. Абсурдність його обвинувачень, поставлених „У. Хаті“, остільки очевидна, що йому дійсно треба було прикинутись ображеним і висипати на мою особу купу лайок, хамських вигуків, перекручених цитат, брудних епітетів, беззубих дотепів, семинарських анекдотів — словом, використати увесь арсенал „аргументів“ де-яких своїх попередників, щоб замаскувати свій вчинок і зм'якшити значінне свого першого нахабного нападу на „Укр. Хату“.

П. Єфремов особливо займається вигадуванням дотепів про моє користування словником і вказує, що я не так толкував зміст слова „копролалія“. Розуміється, що тільки хам дозволить собі кепкувати з того, що хтось користується словником: сама-ж „Рада“ пропагандує словники, навіть дає їх в „премію“ (словник Доманицького, Грінченка і Дубровського)! „Копролалію“ я розтолкував правильно, в приложенні до літератури, як „сквернословіє“, „блудословіє“ і т. п. Зміст цього слова ще яснішим став для мене після знайомства з „критикою“ П. Єфремова: це-ж зразки „літературної“ копролалії, в яких П. Єфремов перевершив навіть своїх попередників, додавши ще свою рису хамства до звичайного збору їх лайок і клин.

Розуміється, що після таких блискучих виступів молодого „критика“ „Ради“, балакати з ним не можна. Він навіть сам викручується від розмови і прирікає, що не буде балакати з таким, мовляв, добродієм, як М. Срібкий. (Прекрасна думка! було б і не починати балакати, коли можете випускати тільки „нечленороздѣльные“ звуки і гарно вимовляєте тільки лайки і знаєте тільки лексикон вулишників).

Але варт зазначити де-що з „полемичних засобів“ П. Єфремова. Основу для характеристики моєї особи він баче в тому „дрібненькому і незначному“ факті, що я, нагадуючи статтю С. Єфремова, сказав замість „гробачки“ — „жучки“. „Дрібненький, незначний цей перший „жучок“, але він дуже характерний для...“ М. Сріблянського. Бачите, яке умінне мислити: „дрібненький“, „незначний“ факт, але... „дуже характерний“! Як же можна на незначному ґрунті ґрунтувати всю уголовщину? Ні, цей факт дуже характерний для „справедливості“ П. Єфремова. Мені треба було передати поняття дрібности. В статті С. Єфремова були осуджені люди, що люблять з дрібниць робити події світової ваги. Поняття дрібности передав д. С. Єф-в „гробачками“, а я, пишучи по пам'яті, вжив „жучків“ для ілюстрації того-ж поняття.

Чи гробачки, чи жучки — тварі дрібні — і годяться для ілюстрації поняття дрібності. Основної думки я не змінив. Вхопившись за дрібничку, П. Єф-в вигукує—це „дуже характерний“ факт! На цю дрібничку кучить інші і безсоромно дається, вигукує, підкреслює... Щоб показати всю абсурдність таких „дуже характерних“ дурниць, я скористуюсь методом П. Є-ва при оцінці такого факту. В першій своїй статті він назвав одного письменника („пригрітого“ в „Укр. Хаті“), „Г. Кернер“. Я дозволив собі нагадати, що це мабуть „Г. Кернеренко“. Тоді в другій статті П. Єф-в називає його вже „Г. Кернер(енк)ом“. Ні Кернера, ні Кернер(енк)а не згадувала „У. Х.“ і такого письменника нема, а є просто Г. Кернеренко (без скобок). По термінології П. Є-ва така його операція з прізвищем письменника називається: в першому разі— „феноменальним неучтвом“, в другому— „свідомим фальшуванням“. Коли б я на цьому „дрібненькому, незначному“ факті оснував характеристику його особи, то вийшли-б „жучки“ П. Єфремова.

Який перший пункт обвинувачення — такий і другий. Я взяв з рецензії Гр. Чупринки основну, синтетичну частину, а П. Є-в грає на окремих виразах, що стосуються до окремих уступів „Все-сильної“ і перекручує, вигукує по своєму. Хто цікавий, хай перечитає рецензію Гр. Чупринки і зробить продумані висновки, а порпатись у крутіїських коментаріях П. Єфремова мені гидко.

В пункті що до письменників, над якими „У. Х.“ вивісила „прапорці“, П. Єфремов викручується так: він, мовляв, не називав їх „ані бездарями, ані до талантів їх не зараховував“. Так хто-ж вони? Раз до талантів не зараховано, а ще й покепковано над прапорцями, то тут „нездарі“ приліплені з ясним натяком. Весь скандал для П. Єфремова в оцім пункті той, що... „Рада“, „Л.-Н. В.“, Франко хвалили їх („Рада“ і „Л.-Н. В.“ — Вороніна, Франко — Алчевську). І тут вже хамський викрут не допоможе: я мав право вказати, що ці „прапорці“ не зазначені відносно „Ради“, „Л.-Н. В.“ і Франка, а приписані тільки „У. Хаті“. Г. Ващенко „У. Х.“ хвалила за пьєсу „Сліпий“, а „Пісню в кайданах“ ні. П. Єфремов каже, що він „підкреслював“ прапорець над „Сліпим“. Де це підкреслено? Це вже крутіїство. Що-до Кернеренка. Треба вдуматись в рецензію д. Алчевської, взяти до уваги мою статтю („У. Х.“, кн. 1), зробити правильний висновок і тоді вже говорити, а не крутити! (Тільки ця вказівка зайва для П. Єфремова, який вже показав, яким духом дихає... без крутіїства йому не обійтись).

Підставу для одкриття цілої фабрики для виробу „вразків копролалії“ П. Єфремов „побачив“ в моїх увагах до його цитати з М. К. Михайловського. Тут вже просто піна бризкає у П. Є-ва: М. Ский, мовляв, змішав мету, ідеал з... об'єктом. Так, змішав. Повторяю, що мета і об'єкт в вищому філософському синтезі зливаються. В того-ж самого Фульє, на якого прихильно посилається П. Єфремов, є така думка: „По науці Платона прекрасне (краса) є виразом вищого ідеала, який в свою чергу цілком реальний“. Що-ж це за зирь такий „реальний ідеал“? В приложенні до мистецтва (а ми маємо на увазі ту літературу, що є мистецтвом) реальний ідеал — об'єкт мистецтва.

Що-до Михайловського. Коли він для когось є недоторканий бог, то це все таки не обов'язує нас кланятись йому, поки ми самі не

повірімо йому. Обороняти бога не слід — він сам оборониться, коли має силу. Обороняти бога і вбивати тих, що йому не кланяються — це привілей рабів і хамів, які, буває, служать панахиди своїм богам, не вірячи ні в своїх богів, ні в панахиди. До такої публіки належати не хочемо, з панахидниками пити науку з їхнього джерела не будемо, — маємо сміливість жити власним розумом.

П. Єфремов вказує, що я змінив зацітовану ним з Гюйо фразу „почуття в літературі грає напвизначнішу ролю“. Розуміється, це нахабна брехня. Читайте на ст. 492, 3-й рядок згори, (У. Х. кн. 7—8): „почуття в літературі грає найвизначнішу ролю“... Коли ж в іншому місці я висловився „почуття в критиці грає найвидатнішу ролю“, то це ж думки М. Гюйо все таки не зміняє, бо він казав про літературних критиків. Хіба їм почуття не потрібне, а критика не література? Словом, д. П. Єфремов крутить, фальшує і силкується мене обвинуватити за те-ж саме „Врачу, исцѣлися самъ“.

Накидає мені П. Єф-в, що я сердюся і нарікаю „на недодержування братерства і справедливости відносно „У. Х.“. Напастик баче в цьому щось ненормальне, що я вимагаю братерства і справедливости відносно „У. Х.“ Розуміється, на мою особу плещіть, що маєте, а „У. Х.“ я буду обороняти від нападів. Та навіть в цім обвинуваченні П. Єфремов не обійшовся без шахрайства. Справді я братерства не вимагаю, а тільки справедливости. („На братерство ми вже й не претендуємо“ так я писав тоді. „У. Х.“ кн. 7—8, ст. 493). Тепер я вже не вимагатиму від критиків „Ради“ і справедливости і сердитись не буду: бо не можна вимагати від їх того, чого в їх нема, і сердитись не можна на людину, в якій нема руки, або ноги, або голови.

П. Є-в посилає мене на науку до критиків, що торік в „Раді“ займались тим, чим тепер займається він сам. Дякую! Перечитайте де-що з „Літературних геростратів українства“ („У. Х.“ кн. 3—4, 1909) і посороміться від того, куди ви посилаєте мене на науку. З того року багато води втекло, повторю це знову, і тільки тупі люде не розвиваються. Я думаю, що торішні критики одмінили свої погляди на „Хату“ хоч трохи. Тільки такі люде, ще недавно вискочили в літературу з якогось підземелля, можуть починати свою літературну кар'єру хуліганськими наскоками на „Укр. Х.“, що сама своїми силами хоче працювати на користь життя.

В „Укр. Хаті“ працюють люде, що мають вже певні заслуги в літературі, що зробили куди більш ніж критик-гастролбор, який насмілюється співробітників „У. Х.“ in corpore підводити під рангу проповідників ризписти, „вырожденцевъ“ і т. п.

Замість того, щоб точить зуби на „У. Х.“, погляньте на свою „Раду“. Сучок в оці „У. Х.“ бачите, а не чуєте „бровна“ в своєму. Чи бездоганна „Рада“? і в політиці, і в критиці, в белетристиці, в мові і т. п.? Я „Ради“ не критикую зараз, а тільки питаю. Яка в неї „стала позиція“, „моральна фізіономія“? Напр., „Укр. Хата“ ще не давала в „премію“ негативно оцінених у себе книжок, а „Рада“ вже дала. Треба мати психологію критика „Ради“, що-б осудити книжку—„Укр.-рос. словник“ В. Дубровського, ред. Степенка,—(рецензія В. Доманицького), а потім м. дати її як „премію“ своїм совісним передплатникам... В цьому „дрібненкому, незначному“ факті, оціню-

ючи його по методу П. Є-ва, одбилась вся психологія керівників укр. газетної політики. Беручи його за підваліну, можна допустити, що „Рада“ й далі даватиме в „премію“ обляяні на її сторінках книжки і на той рік дасть в „премію“ — „Всесильну“! Очевидно „Рада“ думає, даючи скритиковані книги в премію, що хибі цих книг менші їх позитивної вартості. Правильно, але... може і в „У. Х.“ хибі менші ніж вартість її загальна, чи більші? П. Єфремов робить висновок, в згоді з тим, що „Рада“ писала про „У. Х.“ торік, — не прихильний, кажучи мягко, не по „словнику“ П. Є-ва. І тому вона нападається на „У. Х.“ з завзяттем, якого у неї нема в боротьбі навіть з Савенком.

Краще буде, як „єдина укр. газета“ візьметься за виконання безпосередніх своїх обов'язків, а не нацькуватиме на „У. Х.“ своїх борзописців, і дасть нам спокій з своїми „критиками“, на які ми відповідати вже не будемо.

*М. Сріблянський.*

## БІБЛІОГРАФІЯ.

Осип Шпитко. *Осінні квітки*. Поезії з портретом автора. Львів, 1910. ст. 145, ціна?

Збірка поезій Шпитка справляє якесь дивне вражіння: хочеться згадати слова Шевченка, що він сказав в своїй автобіографії: „Сколько лѣтъ потерянныхъ. Сколько цвѣтовъ увядшихъ!“ і цим сказати все про поезії Шпитка. „Коли людина переживе 50 літ вона старіється фізично й духовно“ — каже в останній час Гамсун і ховається від людей. Щось подібного чути з „Осінніх квіток“; автор старіється і підраховує життя. Результати сумні:

І що мені з життя,  
Коли не можна бути все собою,  
Коли двобій давно програв з судьбою..

Так, це правда. І ніякі зусилля не приведуть ні до чого. Все оповите саваном смерті, навіть в найвеселіших мотивах життя чути смертний акомпанімент.

Пусті зусилля всі твої, листочечку!  
Життє—се кара, загадка болюча..  
Зима всьо вбере в білу сорочечку—  
Одна усьому доля неминуча!

І автор часто розписує про свою любов до задумливо-тихої білої сорочечки. І це звучить сумно, як аналогія з „білою сорочечкою“, що надівається в труну. По всій книжці потрушено снігом, з під якого іноді видно чорну рілля душі; там, де вітер поздимав „білу сорочечку“—виставляються рани... Над усім домінують два мотиви: страждання і ненависть. Страждає поет, що все втратив, що мусить тинятись по землі чужий усім і непотрібний, що душа ще не втихомирилась,—і ненавидить, власне, мстить за кривди, за не розуміння його. „Коли б люде знала мої ціли роти б посшивали й заніміли“.

Або, каже до „Приятелів“:

Не могу в ваші глянуть очи —  
Вони печуть мени гірш грани;  
Хоч розум вас любить і хоче, —  
Так не дають душевні рани.

Не могу! Сьому вже не бути,  
Треб перше кривди всі забути;  
А як дивлюсь, то кров'ю плачу,  
Во в кождім з вас—всі кривди бачу.

Ця ненависть навіть до „приятелів“ шляхом внутрішньої софістики переходить в самооправдання:

І звідки в мене жалі! Чого жаліти!  
Кого? Чи лютих Бестий стада,  
в гурті яких — не я, а й „бог“ би міг спідліти?

Але такий *salto mortale* вихоплюється не за дійсного почуття своєї сили, а з почуття пасивної ненависти. Це „бунт для бунту“, самопорішання, самоомана, щоб втихомиритись і придавити вражіння „білої сорочечки“, що має перед очима.

В цій книжці щось є, що хапає за серце. Біль, гризота, жаль і сльози чути не папірянні. І тільки ці сльози доходять до серця, а не помахуване кулаком. Що з того, що клястимеш в кутку своє минуле й сучасне? Це має рацію, коли мавш надію на будучину, а коли надії нема. „Сама себе раба б'є, коли не чисто жне“. Всю поезію Шпитка можна вважати за типову пролетарську, тільки не в тим специфічній значінні, як це представляє соц-демократія. Душа пролетарська, а не ставище.

З боку артистичного поезії Шпитка остільки гарні чи ні — оскільки вони роблять вражіння. Власне, це і є міра дійсного артизму, який залежить від версифікації остільки, оскільки вона спричинюється знищенню чи підвищенню вражіння. От же форма поезій Шпитка, кострубата, не добірна, більш наслідувана за народньою, і це зразу не принадажує до „Осіньніх квіток“, які не виблискують зовнішніми ефектами, а надять своїм жалем, становищем.

*М. Сріблянський.*

**М. Л. Кропивницький:** „Вуси“. *Комедія в II діях.* (Позичка з оповідання „Вуси“ Олекси Стороженко). Полтава 1910. ст. 108. 16<sup>9</sup>.

Старі, добрі часи! Як гарно колись жилося, як вигідно доживав свого віку який небудь там наш поміщик, віддавши свої молоді літа „безпорочній“ службі. Ніщо тоді не трівожило людину, ні за що не треба було змагатися, до нічого не треба було йти, ризкувати своїм життям. Все готове тобі подають—і в своїй хаті тобі добре жити. Там хтось за тебе працює—а тут, у хаті, чого тобі треба? Головний капітал життя: смачні страви, всякі наливки та горілки—єсть, а це й найважніше. Звідси йде вся солідність, стариших звичаїв, вся життєва романтика! Чуєш твердий ґрунд під ногами. Все інше чудово якось достроюється неначе само собою; виростає гармонія в світогляді людини, рівновага. Весь день просто раюєш; нудишся тільки тоді як немає з ким випити та побалакати. Але добрі люди одвідують. Душа в веселому гурті ясне, бадьориться. Вип'єш з товаришами кілька графинчиків, пішли жарти, помонить пісня. Для душі такі хвилі—райська насолода. Серед возвишеного настрою вона починає діставати крила: хочеться зробити щось благородне, жертвувати комусь свої услуги,—одним словом,—зацвітає ідеал. Тоді ти здібний покинути хоч на тиждень теплу піч, і жінку, з котрою наплодив скільки дітей, і сусідку свою, колишню кохану, з котрою проводиш гарні хвили за „миріажем“ та закрашуєш поезією молодости свою старість—і ти хочеш послужити громаді, доконати великих подвигів на громадській ниві! Треба-ж берегти свої традиції, обстоювати за свій ідеал дворянський! Починається активна діяльність. Гордо, з піднесенням чолом і сміливою думкою, підкручуючи свої вуси ставиш перші свої кроки. Головна річ в тім, щоб ти не соромився ні перед ким за свою глупоту та умів перехитрити хоч-би й лакея; щоб все було виконано з бравурою та розмахом ситого і вдоволеного поміщика, і щоб ти й не підозрівав навіть своєї тупости, а бачив в ній солідність. Найтяжче нещасте може тебе стрінати, але ти стій твердо! Лихо може стрінати кожного. От з примхи, чи своєї несвідомости може сказати тобі предсідатель, що треба обголити вуси! Це правда: страшна трагедія! Раз, що вуси—вся „суть твого буття“, головна колись ще принада для жіноцтва; а друге, як те перь станути перед жінкою, перед сусідкою, перед всіми, хто тебе досі любив і шанував! Можеш потрапити в страшну розпуку, пекло будеш мати у себе дома. А що найважніше: стратити можеш апетит, і не до душі будуть тобі всі страви і наливки. Одріжчи ти „не піддавайся біді“. Сміло носи наперед свою ослучку тупоумність і глупоту, гордо став своє дворянське чоло! За два місяці таки переможеш ворога, трагедія минеться! В своїй громадянській роботі треба все переносити витривало і вірно служити... „Правда, що ти багато таки знаєш, тільки не того, що слід би знати. Ти пам'ятаєш, якого числа і місяця був обід у господина исправляючого должность директора департамента неокладних сборів, і які страви подавали на тім обіді, а того, що може визволити чоловіка від наглої смерти, ти й не знаєш!.. Тобі певно ніколи і в голові не роїлось: що за Богом молитва, а за царем служба ніколи не пропадає. Що я за п'ятнадцятилітню безпорочну службу вислужив собі то, що ніяке превосходительство на світі не збріє мені і вусів, от-що!

Ох, старі, добрі часи! Сорокові роки минулого століття, та нодосяжна тепер мрія! Та весела і задоволена ситість, привітлива гостинність, той розмах життєвий, та буйна романтика, а при тім солідність і твердість въ переконаннях, порив

до служби безпорочної і наш славний, високий, „галушковий“ патріотизм! Цілі покоління миналися і гинули, поки йшла та патріотична робота, можна сказати—вироблявся зміст і напрям нашого історичного життя,—і витворився врешті такий чудовий тип українського діяча, расовий плід історичного духа! Так вигідно було лежачи сповняти свої обов'язки, так легко була розв'язана наша задача, проблем нашого істновання! Де ті люди тепер поділися, куди дівся той дух століть? Гине старовина, гине наша справа! І над гробом сорокових років захотілося заспівати старенькому Марку Луковичові свою лебедину пісню, щоб слегіні звуки рознеслися на всю Україну. До останнього часу беріг старосвітчину, можна сказати найбільш завзято. Оснаний Могіканин, останній бард! Хай-же спочиває собі тихо. Най буде поховане з ним і те все „добро“, яким наділював нас. Той расовий тип українця, консулента, що умів тільки пастися! Так—тепер минулося на все. „Alle guten Dinge liegen wie Kühe auf der Wiese—всі добрі річі лежать як корови на пасовиску—такий погляд установив для нашого часу німецький філософ. І ми з чистим сумлінням можемо позбутися тої солідности та порядности, щоб тільки не бути румигаючими коровами та волами!

І можемо з найбільшою лютістю шпурнути від себе всі шпартгали і всі черепки, які так довго і так побожно зберігалися во ім'я нашої народної справи, і славилися як святощі, і псілати прокльони тяжкі українському міщанству, що нас так пригнічує. І з огидою оминати те, що отут, в цій книжці.

*М. Гваш.*

**Н. Т. Подоленко.** *За тромаду.* Історія одного села на Поділлі. З образками. Вид. часопису „Народний Голос“. Чернівці, 1910.

Я б сказав — історія одного кохання в селі на Поділлі і мені здається такий підзаголовок краще передає суть діла. Петро Стертюк, молодий, звичайно гарний і розумний, зо всіма плюсами хлопець закохався в „квітку-дівчину — Орісу“. Кохали вони вірно одне друге, але для інтереса повісті цього було мало, а тому на кон з'явився драматичний елемент. х побранню перешкоджає батько Орісі — Яків Муляр, котрий має свого протезе в зяті. Дочка не хоче йти за нелюбя, розвертається ціла драма селянського кохання „голодранців“ з дочкою багатиря, яку ми знаємо з чудових малюнків Т. Г. Шевченка, Левіцького і др. Оце на тлі відомих нам річей д. Подоленко розгорнув перед нами картину села на Поділлі. Ті епізоди і моменти в його життю списані по памяті з більш артистичних оригіналів і тому нічого нового не дають як факти для знання села на Поділлі—все це відоме і в нашій памяті стоїть більш яскраве, ніж ми знаходимо тут. Не можемо також не зазначити того, що відомі факти, відома комбінація фактів передана д. Подоленко на полотні не характерними фарбами. Правда, є штрихи в повісті, котрі дають вражіння виключно подільських сел, але цього мало, щоб було добре. Взагалі, приходиться зробити такий висновок: д. Подоленко написав, а „Нар. Голос“ надрукував, але ми читачі нічого не маємо од цього твору — шабляного, не глибокого по аналізу, не цікавого по архітектурі. Старі питання змальовано старим способом.

*П. Оль.*

**В. Козловський.** *Ново-мальтузіянська теорія про величину суспільности і її регулювання.* Перекл. Осип Назарук. Львів, 1910.

Ця невеличка брошура видана як інтерпеляція, що була прочитана в палаті послів у Відні, бо краківська прокуратурія переслідувала неомальтузіянців. Дуже стисло, в перекладі дуже незрозуміло, виложено в брошурі коротко, що таке мальтузіянство і новомальтузіянство. Відомий економіст Мальтус вислідив, що „розмножуване людей показує нахил рости скорше ніж прибувають средства, що заспокоюють його потреби, а передусім живива“. З цього виходило, що боротьба за зменшенне усяких кривд життя, (голод, війни, хвороби і т. п.) може повести до такого збільшення людности, яке не зможе прогодуватися. Всякі нещастя (війни, голод, хороби) зменшують людність „природно регулюють“ відносини між потребителями и средствами для життя. Боротьба проти природних регуляторів значить викличе велику катастрофу, тому не треба, на думку Мальтуса, боротись за підняття добробуту, за культуру. Хай буде так, як є. Але прихильники поступу з цим не годяться і хочуть шкодливий закон „природного регулювання“ знищити, власне—приспосувати його на користь поступу. Оце і є ново-мальтузіянство, яке признає небезпеку розплоднення, але хоче переімені лагу на кращий, хоче підняти добробут мас. Могутнім засобом проти розплоджування воно вважає штучне обмежування цього процесу. Треба менше плодити дітей. Во справді помічено, що де-які люде плодять більш десятка дітвори, не можучи їх прогодувати, а це лягає тягарем на засоби життя, вносить заколот в життя. Новомальтузіянці рекомендують не те, що радив Мальтус

(не женитись), а своє: женитись можна, слід (бо не шлюбне життя розвиває багато хвороб морального і фізичного характеру), але треба обезвреджувати свої полові функції. Рекомендують средства, що попереджають запліднювання.

Взагалі, все це „новомальтузіянство“—старенька річ, що практикується давно вже. Але цим хіба можна врятувати людність од лиха; чи можна зберегти рівновагу між кількістю шлунків і засобами, харчами? Рівновага ця дуже порушена іншими відносинами людей, ніж полови. Є ще велика область, що зветься— експлуатація. Природа сама дбає про біологічну рівновагу, а от про соціальний нелад треба подумати людям.

На мальтузіянство спочатку були впали репресії, тай тепер його не вільно ширити (бо на цім ґрунті багато зловживань), про що свідчить хоч-би, що книжечка Козловського, яка проповідує новомальтузіянство, попала в світ тільки як інтелектуальна переклад остільки тяжкий, що читати можна не всякому. Перекладчик пояснює це тим, що треба було перекладати буквально аби книжечка через якусь дріб'язкову зміну не була конфіскована. М. С.

**М. Ковалевський.** *Соціологія.* Т. I: *Соціологія и конкретныя науки обь обществѣ.* Историческій очеркъ развитія соціологіи. Т. II. *Генетическая соціологія.* СПб. 1910. Ц. 1 р. 50 коп.,—1 р 50 к.

„Соціологія“ М. Ковалевського відрізняється від інших трактатів по соціології тим, що автор не намагається проводити в ній своїх власних теорій щодо суспільного життя взагалі, рівнож далекий він і від наміру дати нову конструкцію науки соціології — задача, яка спокушує багатьох соціологів. Задача автора більш скромна — представити історичний розвиток соціології і її сучасний стан. І треба сказати, що він виконав цю задачу як найкраще. Ковалевський немає синтетичної спосібності, але зате в його є величезна ерудиція, ознайомленість з історичним розвитком суспільного життя; це дає йому змогу критично — поставитись до тих теорій, які він розбирає, навести факти, які потверджують їх або суперечать їм. Поодинокі замітки Ковалевського що до різних теорій дуже цінні. Добрий знавець соціологічної літератури, Ковалевський не обмежується на голому викладі якої-небудь теорії, а старається представити її в історичнім світлі, старається показати оскільки оригінальна данна теорія, коли були висловлені подібні пункти, як розвинулись вони опісля.

Творам, подібним до „Соціології“ Ковалевського, часто шкодять самотність, тенденційність освітлення; цієї тенденційності цілком позбавлений твір Ковалевського: тут сирізь просвічує гуманна терпимість автора до чужої думки, його широка освітаність, виключаюча всяке доктринерство. Автор тримався засади, висловленої ще в 1905 році в творі: „Современные соціологи“. Там він писав: „Я думаю, що висловлю не тільки коротко, але й цілком певно мій основний погляд, коли скажу, що соціологія в значній мірі виграє від того, що піклування чинника, та ще першого і найголовнішого, буде поступенно виключене зі сфери її найближчих задач, що в повній відповідності до складності суспільних явищ вона обмежиться сконстатуванем рівночасного і рівнобіжного ділання і протиділання багатьох причин“.

Виклад Ковалевського цікавий, свіжий, не вражаючий ні схематичністю, як виклад Барта („Філософія історії, какъ соціологія“), ні розтягненістю, як виклад Карфева („Введеніє въ соціологію“). Завдяки всім цім властивостям „Соціологія“ Ковалевського разом з його твором „Современные соціологи“, з яким вона творить одно ціле, безперечно займе перше місце серед орієнтуючої соціологічної літератури не лишень Росії, але й цілого світа. Лишається тільки побажати, щоб „Соціологія“ і „Современные соціологи“ були перекладені на українську мову. У нас інтерес до соціології росте, а перекладають — таку повіську тарабарщину, як приміром „Суспільне питання“, що вийшло цього року у Львові.

А. Товначевський.

# ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА РІК 1910 на українську

*політичну, економічну і літературну газету*

# РАДА,

(рік видання п'ятий).

яка виходить у Києві що дня, окрім понеділків і днів після свят, українською мовою по програмі звичайних великих політичних газет.

## НАПРЯМОК ГАЗЕТИ НЕПАРТІЙНИЙ ДЕМОКРАТИЧНО-ПОСТУПОВИЙ.

*Особливу увагу РАДА звертає на місцеве життя провінцій.*

До співробітництва в „РАДІ“ запрошено визначніші літературні і наукові сили.

„РАДА“ має власних кореспондентів в Державній Думі, в Державній Раді а також в політичних центрах Європи, у Львові, в Чернівцях і в усіх визначних містах України по сей і по той бк кордону.

**Предплатники**, що підпишуться на газету на цілий рік і виплатять відразу або по частках цілорічну передплату (6 руб.), одержать **БЕЗПЛАТНО** такі книжки: „Українсько-Російський словник“ В. Дубровського під редакцією Ів. Стешенка, видавн. „Час“ 1909 р. ц. 75 к. і „Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Доманицького, вид. 1906 року, ц. 20 к., а тако ж **ЗА ДОПЛАТУ** 6 рублів можуть одержати „Словник Української мови“, зібраний редакцією журналу „Кіевская Старина“, виданий у Києві в 1909 році під редакцією і доповненнями Б. Грінченка, в 4-х великих томах, що продається по книгарнях за 8 рбу. без пересилки (словник одержав від Рос. Акад. Наук премію ім. Костомарова).

Ціна приставною і пересилкою в Росії на 1910, а також до кінця 1909 р.

На рік 6 карб., на 11 м. 5 карб. 70 к., на 10 м. 5 карб. 25 к., на 9 м. 4 карб. 75 к. на 8 м. 4 карб. 25 к., на 7 м. 3 карб. 75 к., на 6 м. 3 карб. 25 к., на 5 м. 2 карб. 75 к., на 4 м. 2 карб. 25 к., на 3 м. 1 карб. 75 к., на 2 м. 1 карб. 25 к., на 1 м. 65 к. Передплату на рік можна виплачувати частками в такі строки: на 1 янв. 3 карб. і на 1 апр. 3 карб.; в строки: на 1 янв. 2 карб., на 1 марта 2 карб. і на 1 мая 2 карб. або по 1 карб. що місяця на протязі першого півріччя.

**Зміна адреси—30 коп. Артистам—безплатно.**

(При зміні адреси — **ТРЕБА ПОДАВАТИ** разом з новою і **СТАРУ**).

*Пробні числа надсилаються даром.*

*Адреса редакції і головної контори: у Києві, Вел.-Підвальна вул., д. 6.  
біля Золотих Воріт.*

## Приймається передплата на рік 1910.

*на український місячник літератури, науки і громадського життя:*

# Літературно-Науковий Вістник

що виходитиме далі в двох виданнях, Київським і Львівським, книжка по 12—15 арк., під загальним проводом проф. М. Грушевського.

Міститиме белетристику оригінальну і переклади, повісти, оповідання, драми, поезії статті з української історії, літератури, науки й суспільно-політичного життя, критику й бібліографію.

*Редакція і головна контора: Київ, В. Володимирська, 28. Контора Львівська: ул. Супіньського, ч. 17.*

Передплата на р. 1910: на рік 8 руб.; для незможних 6 руб., але тільки коли вони передплачують журнал з контори. За пів року 4 руб. 50 коп. Кому трудно відразу, то кожного місяця по 1 руб., а журнал посилатиметься зараз.

Рік видання

2

ПРОДОВЖУЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1910 РІК  
НА ПОПУЛЯРНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ  
ІЛЮСТРОВАННИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІСЯЧНИК

Рік видання

2

# Українська Хата.

**Напрямок журналу: національно-поступово-демократичний.**

В 1910 р. „Українська Хата“ освітлюватиме можливо повно українське життя з погляду національно-культурних потреб України і міститиме: *белетристику*: поезії, оповідання, повісти, малюнки, нариси і т. и., статті *наукові*; статті *публіцистичні*, в яких обговорюватимуться всі пекучі справи українського життя, науки, літератури й мистецтва; статті *літературно-критичні*, з характеристикою творів і діяльності наших письменників, особливо сучасних; *огляди* преси української, російської, польської і инш. в звязку з українським рухом; *огляди* українського громадсько-культурного життя; *огляди* найцікавіших подій по-закордонного життя.

В 1910 р. „Українська Хата“ даватиме переклади творів з чужих мов і характеристики чужих письменств; даватиме репродукції творів українських художників, малюнки, віньєтки, портрети письменників і діячів українських.

До участі в „Укр. Хаті“ запрошено видатних українських письменників.

*На підставі особливої згоди О. Олесь в 1910 р. всі нові свої твори міститиме тільки в „Українській Хаті“.*

Передплата на 1910 рік на „Українську Хату“ 4 карб. (за кордон 10 корон), півроку 2 карб., окрема книжка 35 коп. (з пересилкою 40 коп.), можно виплачувати частками по 2 карб.

Передплата приймається в головній конторі і редакції журналу: Київ, Бульварно-Кудрявська 16. Або в „Українській Книгарні“ Безаківська, 8; книгарні „Літературно-Наукового Вістника“ Вел.-Володимирська, 28. У *Харькові*: в „Українській Книгарні“ Рибна, 25. У *Житомирі*: в книгарні В. Совінського. У *Полтаві*: в книгарні Г. Маркевича. Бульв. Котляревського. У *Варшаві*: в *Гр. Степури* Новий Світ. 62, к. 26: У *Одесі*: у В. Буряченка, Конна 19, 10. У *Москві*: у К. Титаренка Красносельська ул. д. № 65, кв. 6. У *Елисаветграді*: С. Я. Берзера. Сінна вул. У *Камянці-Подольській*, Приходько, Бульварна ул. власн. дім. У *Катеринославі*: книгарні Э. Лозінської Проспект, дім. Вебера. У *Сороки*, Бесар. губ. в *Євстафії* К. Грабчака, Бекировская ул. соб. д. У *Мелітополі*, Межевая ул. д. 6. Єссена у К. І. Залізняка В. Галичині: Львів, книгарня Наукового Т-ва, Ринок, 10.

Комплект „УКРАЇНСЬКОЇ ХАТИ“ за 1909 рік продається в конторі журналу по 2 карбованці.

Ціна 60 коп.

(1½ кор.)

Вийшла з друку нова книжка:

МИКОЛА ЄВШАН.

**Під прапором мистецтва,**

**Літературно-критичні статті.**

(Проблеми творчости. Поезія безсиля. Характеристики авторів: Кобилянська, Яцків, Пачовський, Карманський, Кримський, Лелкий, Чернявський, Стефанік).

Набувати можно буде в ред. „Української Хати“ і в „Українських книгарнях“

Видавець Ів. Бойко.

Редактор П. Богацький.

Друк. Акц. Обш. „Петра Барського в Києві“.